

**ГРАЖДАНСКИ КОМПЕТЕНТНОСТИ И НАГЛАСИ ЗА АКТИВНО
ГРАЖДАНСКО ПОВЕДЕНИЕ НА УЧЕНИЦИТЕ**

**РЕЗУЛТАТИ ОТ УЧАСТИЕТО НА БЪЛГАРИЯ В МЕЖДУНАРОДНОТО
ИЗСЛЕДВАНЕ НА ГРАЖДАНСКОТО ОБРАЗОВАНИЕ – ICCS 2016**

Докладът е подготвен от д-р Светла Петрова – национален координатор на Международното изследване на гражданското образование (ICCS 2016) в България. Използвани са данни и материали от международните доклади на IEA: Schulz, W., Ainley, J., Fraillon, J., Losito, B., Agrusti, G., Friedman, T., (2017). *Becoming Citizens in a Changing World. IEA International Civic and Citizenship Education Study 2016 International Report. Amsterdam, the Netherlands: International Association for the Evaluation of Educational Achievement (IEA)* и Losito, B., Agrusti, G., Damiani, V., Schulz, W. (2017): *Young People's Perceptions of Europe in a Time of Change. IEA International Civic and Citizenship Education Study 2016 European Report. Amsterdam, the Netherlands: International Association for the Evaluation of Educational Achievement (IEA)*.

За успешното провеждане на изследването голям принос има Наталия Василева, която осъществи първичната обработка на данните от пилотния и основния етап на изследването в България.

Изказваме благодарност на експертите от ЦОПУО, регионалните управления на образованието на МОН, на всички директори, учители и ученици, които участваха в ICCS 2016 и оказаха значима помощ при подготовката и провеждането на изследването.

Благодарим за сътрудничеството на служителите на Центъра за информационно осигуряване на образованието, които любезно ни предоставиха статистическата информация, необходима за изготвянето на извадката.

С подкрепата на Програма „Еразъм +“ на Европейския съюз.

СЪДЪРЖАНИЕ

Въведение.....	4
Изследователски въпроси на ICCS 2016	7
Участници, целева група и извадка.....	9
Концептуална рамка на ICCS 2016. Инструментариум и методология.....	11
Анализ на резултатите на учениците.....	15
Възприятия и нагласи на учениците по важни обществени въпроси.....	36
Ролята на училището за формиране на граждански компетентности на учениците.....	58
Европейски модул.....	71
Заклучение.....	79

ВЪВЕДЕНИЕ

Международното изследване на гражданското образование (International Civic and Citizenship Education Study, ICCS¹) проучва как училището и обществото подготвят младите хора за ролята им на граждани и за активно участие в гражданското общество. Изследват се не само знанията и уменията на учениците, но и техните нагласи, възприятия и ценности в областта на гражданското образование и готовността им за активно гражданско участие. Проучва се също как се осъществява гражданското образование в различните училищни системи и доколко образователните системи, общественият контекст и семейната среда допринасят за формирането на гражданските компетентности.

ICCS 2016 се осъществява от Международната асоциация за оценяване на образователните постижения (IEA) съвместно с Австралийския съвет за образователни проучвания (ACER) и Лабораторията за педагогически експерименти в Университета Тре в Рим (Laboratorio Pedagogia Sperimentale). Изследването в България се организира и провежда от Центъра за оценяване в предучилищното и училищното образование (ЦОПУО).

ICCS 2016 е вторият етап на проекта и продължение на проведеното през 2009² изследване на гражданските компетентности на учениците. Изследването през 2016 г., резултатите от което се представят в този доклад, има за цел да актуализира данните за знанията и уменията на учениците в областта на гражданското образование, както и да проследи промените в постиженията и нагласите им, настъпили след предходното оценяване. Новият етап на проучването се провежда в значително променена среда както по отношение на обществените и икономическите процеси, така и по отношение на развитието на демокрацията, гражданското общество и процеса на глобализация. Например днес социалните медии играят все по-голяма роля в живота на младите хора включително и като територия на тяхната гражданска активност. Все по-широки обществени среди осъзнават глобалните заплахи за човечеството, сред които военните конфликти и предизвиканата от тях миграция на големи групи хора, политическата нестабилност в редица държави, разрушителното влияние на човешката дейност върху природата, бедността и т.н. Настъпилите глобални промени дават основание да се говори за съществено нови условия на обучение и възпитание.

Анализите и изводите от ICCS 2016 се базират на данни, събрани в 24 държави с участието на около 94 000 ученици, 37 000 учители, както и на ръководителите на около 3800 училища.

ICCS не е първият проект на IEA в областта на гражданското образование на учениците. Той възниква на базата на няколко предишни изследвания. Първото проучване на гражданското образование е осъществено през 1971 г. в 21 държави като част от мащабно изследване на постиженията на учениците по шест учебни дисциплини: природни науки, четене, литература, английски и френски език, като чужди езици, и гражданско образование. Второто проучване – Изследване на гражданското образование (Civic Education Study, CIVED), се осъществява през 1999 г.³ (с участието на около 90 000 14-годишни ученици от 28 държави) и през 2000 г.⁴ (с участието на около 50 000 16-годишни ученици от 16 държави).

¹ ICCS е търговска марка на Международната асоциация за оценяване на образователните постижения (IEA, International Association for the Evaluation of Educational Achievement). IEA е неправителствена организация на изследователски центрове в повече от 60 държави от цял свят, включително България. Основана е през 1959 г.

² Националният доклад за резултатите от участието на България в ICCS 2009 може да бъде намерен на: http://copuo.bg/upload/docs/2013-01/ICCS_BGR_doklad.pdf.

³ Резултатите от първата фаза на изследването, в която участват и български ученици, са публикувани в: *Civic Education across countries: Twenty-four national case studies from the IEA Civic Education Project*. Amsterdam: IEA, 1999.

⁴ Резултатите са публикувани в: *Civic knowledge and engagement*. Amsterdam, 2002. Български ученици не са участвали във втората фаза на изследването.

Концепцията на ICCS се основава на концепцията на CIVED както по отношение на терминологията на изследването, така и по отношение на основните аспекти и инструменти на оценяването. Те включват когнитивен тест за учениците и въпросници за учениците, учителите и училищните ръководители. Част от въпросите в когнитивния тест и въпросниците са използвани без промяна и в трите изследвания – CIVED, ICCS 2009 и ICCS 2016. Това дава възможност да се проучат тенденциите в подготовката и нагласите на учениците в областта на гражданското образование през по-кратки и по-дълги периоди от време. Този подход позволява също да се определи какви промени са настъпили в обучението по гражданско образование в училище, в това число по отношение на образователните цели, подготовката на учителите, методите и формите на преподаване и др. Инструментариумът се допълва и от няколко регионални модула, въведени в допълнение към общия тест. Те акцентират върху отделни проблеми, свързани с гражданството и гражданското образование, които имат регионално значение. Два отделни регионални модула – европейски и латиноамерикански, се администрират през 2016 г. съответно в държавите от Европа и Латинска Америка.

Оценяването през 2016 г. има за цел освен да актуализира данните за гражданските компетентности на учениците и гражданското образование в участващите държави, но и да проучи какво влияние са оказали върху него промените в световен и национален контекст през периода между 2009 и 2016 г.

След 2009 г. се наблюдават редица процеси, които неизбежно оказват влияние върху обществата и образованието в цял свят. Сред тях са преди всичко световната финансова криза през 2007 – 2008 г. и последвалата я рецесия, засегнала редица общества и поставила на дневен ред въпроса за общественото единство и политическата стабилност. Друг въпрос, придобил глобално значение и станал обект на редица дебати за бъдещото политическо, икономическо и социално развитие, е въпросът за дългосрочното устойчиво развитие и влиянието на човешката дейност върху околната среда. Не на последно място, големият брой бежанци, които се насочиха предимно към европейски държави, както и миграцията в рамките на ЕС, поставят още един проблем – интеграцията в обществото на хора с различна култура, религия и традиции.

Все по-широкото и повсеместно използване на информационни и комуникационни технологии доведе до нарастването на ролята и значението на социалните медии в гражданското общество и на възможността чрез тях да се оказват политическо влияние и натиск. Променя се начинът на разпространяване на информацията, както и достъпът до нея. Днес в света съществува и друг не толкова съществен проблем – огромното количество достъпна информация, част от която е правдива, но друга – подвеждаща, алтернативна. Да припомним, че думата „постистина“⁵ (англ. post-truth) беше обявена от Оксфордския речник за дума на годината през 2016 г. Всеки с достъп до интернет може да създаде и да получи подвеждаща информация. Следователно едно от ключовите умения днес трябва да бъде умението да се различава истинната от подвеждащата информация, което е и съществен елемент от гражданското образование.

За да бъдат отразени обществените промени след 2009 г., в концепцията на ICCS са добавени няколко области на гражданското образование, които са били обект на общественото внимание и интерес през последното десетилетие.

- *Устойчиво развитие и гражданско образование.* През последните години концепцията за отговорно гражданство е немислима без грижата за околната среда и нейното дългосрочно опазване.

⁵ Обикновено „постистина“ се използва за означаване на обстоятелства, при които общественото мнение не се формира от обективната оценка на фактите, а се основава на емоциите и личните разбирания.

- *Училището като територия за обществена изява на учениците.* Анализите от предходните изследвания на IEA показват, че учебните програми по гражданско образование в редица държави поставят ударение върху реализирането му предимно чрез участие в различни неформални дейности, както и чрез участието на учениците в различни обществени инициативи в училище.
- *Използване на социалните медии за граждански прояви.* Като се има предвид нарастващата роля на социалните медии за разпространяване на информация по социални и политически въпроси, е важно да се проучи по-задълбочено ролята на новите социални медии в гражданското общество.
- *Икономическата подготовка като елемент на гражданското образование.* Икономическата подготовка на учениците е важен аспект на гражданското образование. Тя се разбира като общо познаване на начините, чрез които икономиката влияе върху гражданското общество. Свързана е с гражданското образование, тъй като икономиката е основен фокус на управлението, а икономическите условия създават предпоставки за благоденствието на обществото и гражданите, които споделят обща отговорност за икономическото развитие на общността.
- *Нравственост и гражданско образование.* В много държави съществуват отделни програми за нравствено образование. В някои те са елемент от гражданското образование, а в други нравственото образование е самостоятелна област на обучение. В инструментариума на ICCS 2016 нравствените проблеми присъстват целенасочено и са ясно формулирани.

ИЗСЛЕДОВАТЕЛСКИ ВЪПРОСИ НА ICCS 2016

Основните изследователски въпроси на ICCS 2016 са свързани със знанията на учениците по гражданско образование, тяхната готовност за активно гражданско участие и отношението им към различни проблеми на гражданското общество и гражданството. Инструментариумът е разработен така, че да са осигури достатъчно информация за проучването на следните изследователски въпроси.

1. Как се осъществява гражданското образование в участващите държави?

Този изследователски въпрос е свързан с националния контекст на гражданското образование. Събират се данни как се осъществява гражданското образование в отделните държави. Целта е да се отговори на следните специфични изследователски въпроси.

- 1.1. Кои са целите и принципите, на които се основава гражданското образование в отделните държави?
- 1.2. Кои са предпочитаните подходи и форми на гражданско образование?
- 1.3. Какви промени са настъпили след 2009 г. в областта на гражданското образование?

2. Различава ли се и доколко подготовката на учениците по гражданско образование в отделните държави?

Този изследователски въпрос се фокусира върху резултатите на учениците от когнитивния тест. Освен това се анализират и данните от въпросниците за учениците, за да се отговори на следните въпроси:

- 2.1. Има ли разлики в подготовката на учениците, свързани с техния произход и семейна среда?
- 2.2. Кои контекстуални фактори оказват най-силно влияние върху гражданските компетентности на учениците?
- 2.3. Какви промени са настъпили в подготовката на учениците по гражданско образование след 2009 г.?

3. Участват ли учениците в общественния живот и кои фактори най-силно влияят върху техните нагласи за активно гражданско поведение?

Този изследователски въпрос се фокусира върху гражданската активност на учениците в момента на изследването и върху техните намерения за гражданско участие и активност в бъдеще. Данните на учениците се анализират, за да се отговори на следните въпроси:

- 3.1. Различава ли се и доколко гражданската активност на учениците в училище и извън училище?
- 3.2. Как учениците оценяват възможностите за гражданско участие и възприемат ли гражданската активност като ценност?
- 3.3. Какви са намеренията на учениците по отношение на участието им в гражданското общество и в политическия живот като възрастни?
- 3.4. Какви промени се наблюдават по отношение на гражданската активност на учениците след 2009 г.?

4. Какви са нагласите на учениците по важни въпроси на модерното общество и кои са факторите, оказващи най-силно влияние върху тези нагласи?

- 4.1. Какво е отношението на учениците към институциите на гражданското общество?
- 4.2. Какво е отношението на учениците към принципите на гражданското общество и демокрацията?
- 4.3. Как учениците възприемат обществото, в което живеят, и какво е отношението им към глобалните заплахи за бъдещето на човечеството?

4.4. Как са се променили нагласите, възприятията и ценностите на учениците към гражданското общество и демокрацията след 2009 г.?

5. Как се осъществява гражданското образование в училище и как това влияе върху постиженията на учениците?

Този изследователски въпрос е пряко свързан с начина, по който се осъществява гражданското образование в училищата. Анализират се данните, предоставени от учителите и директорите на училищата, за да се намери отговор на следващите специфични изследователски въпроси:

- 5.1. Кои са преобладаващите подходи към гражданското образование и учебните програми?
- 5.2. Доколко училищата допринасят и създават условия за гражданска изява и активност на учениците?
- 5.3. Доколко училищата взаимодействат с местната общност за поощряване на гражданското участие на учениците и формирането на граждански компетентности?
- 5.4. Какво мислят учителите и директорите за гражданското образование и за училищните политики, целящи подготовката на младите хора за ролята им на граждани?

УЧАСТНИЦИ, ЦЕЛЕВА ГРУПА И ИЗВАДКА

В ICCS 2016 участват 24 държави/региона⁶, от които 16 в Европа, 5 – в Латинска Америка, и 3 – в Азия. На фигура 1 са показани държавите/регионите, които участват в изследването.

Белгия (Фламандска
общност)
България
Дания
Доминиканска република
Естония
Италия
Китайски Тайбей
Колумбия

Република Корея
Латвия
Литва
Малта
Мексико
Норвегия
Перу
Русия

Северен Рейн-Вестфалия
(Германия)
Словения
Финландия
Холандия
Хонконг-Китай
Хърватия
Чили
Швеция

Фигура 1. Държави/региони, които участват в ICCS 2016

Методиката на определяне на извадката от училища, ученици и учители на ICCS 2016 е идентична с тази, използвана при ICCS 2009. Целевата група на ICCS са учениците на възраст около 14 години в момента на изследването. В повечето държави, които участват в изследването, това са учениците в VIII клас. В държавите, в които осмокласниците са по-малки от 13,5 години, в изследването участват учениците от IX клас.⁷

Националната извадка се формира на два етапа. На първия етап се определят училищата, които участват в изследването. Подборът се извършва от Data Processing Centre на IEA в съответствие с приети

⁶ В Германия участва само регион Северен Рейн-Вестфалия.

⁷ Учениците в Малта, които участват в изследването, са в IX клас, тъй като те отговарят на необходимата възраст. Учениците в Норвегия, които участват в изследването, също са в IX клас, макар че това е отклонение от целевата група на ICCS, но позволява да се анализират промените по отношение на ICCS 2009 (тогава в изследването в Норвегия са участвали деветокласниците).

в научната общност стандарти за изготвяне на извадка. От списъка на всички училища в страната, в които учат осмокласници, се определят тези, които ще участват в изследването. Целта е структурата на извадката да представя точно структурата на училищната система.

На втория етап във всяко училище от извадката се определя една паралелка от осмокласници, която участва в оценяването. Там, където паралелките са повече от една, изборът е на случаен принцип. В изследването участват всички ученици от избраната паралелка.

Учителите, които участват в изследването, като попълват въпросник, се определят сред учителите, които преподават на учениците от избраната паралелка. Ако техният брой е по-голям от 15, отново на случаен принцип от целия списък се избират само 15 от тях. Ако учителите са 15 или по-малко, то участват всички.

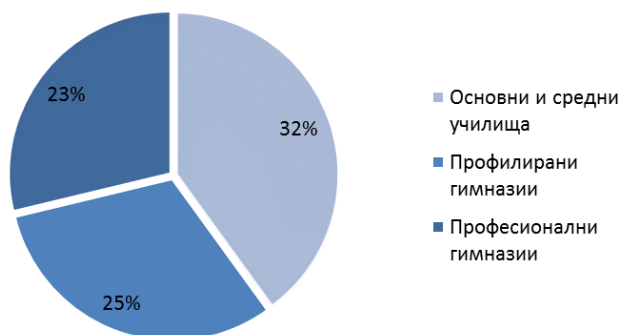
Минималните изисквания за изпълнение на извадката, т.е. за участие на включените в извадката училища, ученици и учители, са: 85% от избраните училища и 85% от учениците в избраната паралелка. Същият критерий се прилага и за извадката на учителите.

В България изследването се проведе от 7 март до 20 април 2016 г. В него участваха 2966 ученици и 1549 учители от 147 училища. Изпълнението на извадката е, както следва:

- 99% от избраните училища;
- 94% от избраните ученици;
- 90% от избраните учители.

Високото изпълнение на извадката е условие за валидността и надеждността на събраните данни. То осигурява и представителност на изводите в този доклад по отношение на целевата група.

Разпределението на учениците в извадката в зависимост от училищата, в които учат, е показано на фигура 2. Момчетата сред тях са 46%, а момчетата – 54%.

Фигура 2. Разпределение на учениците в извадката според вида на училището, в което учат

КОНЦЕПТУАЛНА РАМКА НА ICCS 2016. ИНСТРУМЕНТАРИУМ И МЕТОДОЛОГИЯ

Изследванията досега показват, че целите и съдържанието на гражданското образование се дефинират по различен начин в отделните държави. Според концепцията на ICCS гражданското образование включва знания за официалните институции и процесите, които са част от гражданския живот, от една страна, и от друга – знания за възможностите за гражданско поведение и участие, в това число начините, чрез които гражданинът взаимодейства с останалите членове на общността, участва в граждански изяви и така допринася за формиране на гражданското общество. От учениците се очаква да познават принципите, механизмите и процесите на взимане на решения, управление и законодателен контрол в едно демократично общество; механизмите на функциониране на гражданските и политическите институции и др. Следователно гражданското образование включва, от една страна, когнитивен аспект – знания и умения, и от друга, атиюден аспект – нагласи, ценности, отношения и възприятия.

Структурата на рамката на ICCS 2016⁸ е идентична с тази на ICCS 2009. Промените в съдържанието са незначителни и се свеждат до споменатите вече нови области на гражданското образование, добавени, за да се отразят настъпилите промени в глобалното общество.

Рамката се състои от две основни части.

- Когнитивна: включва знанията, уменията и нагласите на учениците по гражданско образование, които се измерват с когнитивен тест и въпросници.
- Контекстуална: включва контекстуалните фактори, които оказват влияние върху постиженията на учениците.

Когнитивната част е организирана около три основни области.

- Съдържателна – оценяваното учебното съдържание по гражданско образование.
- Познавателна – оценяваните умения за мислене.
- Афективно-поведенческа – възприятията и гражданската активност на учениците, които се проучват чрез въпросниците.

Съдържателната област, от своя страна, включва четири подобласти.

- *Гражданско общество и политически системи*: граждани (роли, права, отговорности); държавни институции (свързани с изпълнителната и законодателната власт) и граждански институции (посредници между гражданите и държавните институции, чрез които гражданите участват в гражданското общество).
- *Граждански принципи*: равенство (всички хора имат право на честно и справедливо отношение), свобода (на вярванията, на изразяване), чувство за общност (чувство за принадлежност, единство и споделено разбиране на етичните норми от членовете на общността) и върховенство на закона (еднакво и справедливо прилагане на закона, разделение на властите и прозрачност).
- *Гражданско участие*: при взимането на решения (упражняване на правото на глас и организиране), оказване на влияние върху отделни лица или групи (участие в дискусии, демонстрации, правене на предложения и др.) и участие в живота на общността (доброволчество, участие в организации, информираност, групи за натиск и др.).

⁸ Подробно за концептуалната рамка и структурата на теста на ICCS 2016 в: Schulz, W., Ainley, J., Frailon, J., Losito, B., Agrusti, G, (2016). *Assessment framework*. Amsterdam, the Netherlands: International Association for the Evaluation of Educational Achievement (IEA).

- *Граждански идентичности*: гражданска самооценка (опитът на индивида и неговото място в гражданското общество) и връзка на личността с общността (чувството за принадлежност към гражданското общество и ролите, които гражданите играят в общността). Глобалното гражданство е включено като ключова концепция във връзка с гражданската идентичност на учениците.

Рамката на ICCS включва два **познавателни процеса**.

- *Познаване*: информацията, която ученикът е усвоил и използва при осъществяване на познавателната дейност. Очаква се учениците да си припомнят или разпознават дефиниции, описания и основни характеристики на концепции и съдържание от областта на гражданското образование, както и да ги илюстрират с подходящи примери.
- *Осмисляне и прилагане*: начините, по които ученикът използва информацията и прави заключения. Този процес включва използването на познания в областта на гражданското образование за правене на изводи в конкретни ситуации; подбор и осмисляне на сравнително по-сложни идеи и концепции; оценяване на последствията от конкретни действия; предлагане на решения при конкретни проблеми и др.

Афективно-поведенческата област се състои от две подобласти.

- *Възприятия, нагласи и ценности*: отнася до оценката на идеи, лица, събития, ситуации и взаимоотношения; разбирания, представи и отношение към правата и отговорностите на отделни групи в обществото, както и отношение към държавните институции и институциите на гражданското общество.
- *Активно гражданско участие*: отнася се до ангажираността на учениците с граждански инициативи, както и готовността им за активно участие в обществото (интереси, чувство за ефективност). Това включва концепции, като подготвеност за участие в различни форми на граждански протест, очакване и намерение за активно гражданско поведение в бъдеще като възрастни, както и готовност за участие в различни граждански инициативи.

Таблица 1 показва какъв акцент се поставя върху всяка от измерваните области от концептуалната рамка на ICCS 2016, илюстриран чрез броя на въпросите в теста и въпросниците.

Таблица 1. Значение (показано чрез броя на въпросите), което конкретната област на измерване има в теста и въпросниците

Познавателна област	Съдържателна област				Общо
	Гражданско общество и политически системи	Граждански принципи	Гражданско участие	Граждански идентичности	
Познаване	12	9	2	0	23
Осмисляне и прилагане	24	18	19	4	65
Общо	36	27	21	4	88
Афективно-поведенческа област					
Възприятия, нагласи и ценности	42	21	5	5	73
Активно гражданско участие	5	8	35	2	50
Възприятия, нагласи и ценности (във въпросник Европейски модул)	21	22	6	9	58
Общо	79	86	62	24	251

Въпросите в когнитивния тест обхващат всички аспекти на концептуалната рамка на изследването. Какъв е делът на въпросите, съответстващи на отделните елементи от структурата на рамката – съдържателни и познавателни области, е показано по-долу.

Съдържателни области:

- Гражданско общество: 40%
- Граждански принципи: 30%
- Гражданско участие: 20%
- Граждански идентичности: 10%

Познавателни области:

- Познаване: 25%
- Осмисляне и прилагане: 75%

Инструментариумът на ICCS включва когнитивен тест, въпросници и регионален модул.

Когнитивният тест се състои от 88 въпроса, обединени в 11 клъстера, които измерват знанията и уменията на учениците в областта на гражданското образование. Преобладават въпросите с избираем отговор – 79, като въпросите със свободен отговор са само 9. Тестовите въпроси са комбинирани в 11 тестови книжки, като всяка книжка съдържа 3 клъстера, групирани според балансиран ротационен дизайн. Всеки ученик попълва една тестова книжка в продължение на 45 минути. Около половината от въпросите в теста през 2016 г. – 42 въпроса – са били използвани и в изследването през 2009 г. Това позволява да бъде направено сравнение между постиженията на учениците в 21 държави, които участват и в двата етапа на изследването – ICCS 2009 и ICCS 2016.

След тестовата книжка учениците попълват въпросник за ученика, което отнема около 30 – 40 минути. В изследването през 2009 г. са използвани за пръв път два регионални модула – европейски и латиноамерикански. Тези модули са включени и в ICCS 2016, като тяхната цел е да се изследват специфични за съответния регион аспекти на гражданското образование. През 2016 г. регионалните модули се реализират чрез въпросник, за попълването на който са отделени 15 минути. Българските ученици, както и учениците в държавите от ЕС, които участват в ICCS, попълват европейски модул.

Едно изследване на постиженията на учениците трябва да отчита и условията, в които се осъществява гражданското образование. Младите хора формират своите нагласи и представи за ролята им на граждани, като участват в различни дейности у дома, в училище, в класната стая и в по-широката общност. Техните знания, компетентности, нагласи и ценности се влияят и от общността, към която принадлежат, от семейната среда и приятелския кръг, но и от личностните им характеристики.

Контекстуалните фактори и тяхното влияние се измерват чрез няколко инструмента: въпросници за директорите на училищата в извадката и за учителите; въпросник за ученика; проучване на образователните системи и събиране на информация от други източници (проучване сред националните координатори на изследването, мрежата „Евридика“ и др.).

ICCS 2016 събира данни и информация за структурата на националните образователни системи, за образователните политики по отношение на гражданското образование, общата подготовка на учителите и в частност как да преподават учебното съдържание по гражданско образование, за методите на оценяване на постиженията на учениците в тази област, за обсъжданията и дискусиите във връзка с гражданското образование и др. Използвани са данни и от публични източници, за да се сравнят подходите и политиките в тази област в участващите държави.

Местният контекст и взаимодействието между училището и местните общности се проучват с помощта на информацията, която учителите и директорите предоставят, попълвайки съответните въпросници. Това е информация за характеристиките на местната общност, за ресурсите за гражданското образование на местно равнище, за дейностите за поощряване на гражданската активност на учениците, за взаимоотношенията между училището и общността и как тези взаимоотношения влияят върху гражданското образование на учениците, и др.

Основен източник за проучване на училищния контекст и характеристиките на училището е въпросникът за директорите и въпросникът за ученика. Чрез тях се събира информация за училищния климат, за политиките на училището и ресурсите, които се отделят за гражданското образование, за управлението на училището и участието на учениците и учителите в него, и т.н.

Въпросникът за учителя събира информация за демографските характеристики и подготовката на учителите по гражданско образование; за тяхното мнение по редица аспекти на училищния климат и култура, както и за целите на гражданското образование; за основните педагогически методи, които използват; за участието им при взимането на решения за управлението на училището, и др.

Въпросникът за ученика измерва как учениците възприемат своето място и роля в училище, какъв е климатът в класната стая и допринася ли той за формиране на граждански компетентности; били ли са обект на вербално или физическо насилие и тормоз, и т.н. Чрез този въпросник се събира информация и за семейната среда на учениците и какво е нейното влияние върху формирането на знанията и нагласите им по отношение на гражданското общество и гражданството. Не на последно място чрез този въпросник се проучват и някои демографски характеристики на учениците, както и техните очаквания и нагласи към бъдещото им образование и реализация.

Част от изброените дотук инструменти – тестовата книжка, въпросникът за ученика и въпросникът регионален модул – се използват на хартиен носител. Въпросникът за училището (директора) и въпросникът за учителя са в електронен формат и се попълват онлайн. Обикновено за попълването им са необходими по 30 минути.

И накрая, националните координатори попълват онлайн въпросник за националните образователни политики в областта на гражданското образование. Те предоставят информация за структурата на образователната система, националните програми по гражданско образование, подготовката на учителите по гражданско образование и най-важните дискусии за неговото развитие.

АНАЛИЗ НА РЕЗУЛТАТИТЕ НА УЧЕНИЦИТЕ

Скълата на ICCS е създадена през 2009 г. Тя е със средна стойност за всички участници в изследването от 500 точки и стандартно отклонение 100 точки. Тогава постиженията на учениците са представени на три равнища, като границите между отделните равнища са съответно 395, 479 и 563 точки.

За разлика от изследването през 2009 г. сега в теста са включени по-голям брой въпроси, съответстващи на най-ниското равнище от скълата. Това дава възможност да се извърши по-прецизно измерване на знанията и уменията на учениците с най-ниски постижения и така да се опишат по-точно проблемите и дефицитите в тяхната подготовка по гражданско образование. С тази цел скълата на ICCS 2016 е разширена, като е добавено ново, четвърто равнище, в което попадат учениците с резултати от 311 до 394 точки.

Моделът, чрез който се формира скълата и се анализират резултатите на учениците, отчита, от една страна, познанията, уменията и познавателните процеси, които са необходими за решаването на всяка отделна задача, и от друга – трудността на задачите, измерена при експериментирането им по време на т.нар. пилотно изследване. Така четирите равнища на постижения описват в йерархичен ред знанията и уменията по гражданско образование, които се оценяват.

Сложността на отделните задачи се определя от характера на знанието и познавателните умения, които са необходими за тяхното решаване. Например когнитивните процеси *познаване* и *осмисляне и прилагане* присъстват на всички равнища от скълата, но сложността им се влияе от съдържанието и контекста, в който се прилагат. Трудността на задачите зависи от това дали задачите са представени в конкретен и познат контекст и дали изискват изпълнението на познати рутинни или по-сложни действия.

В таблица 2 е представена скълата на ICCS 2016. В нея са описани знанията и уменията, които са необходими за успешното решаване на задачите на всяко от четирите равнища.

Таблица 2. Описателна скъла на знанията и уменията на учениците по равнища на постижения

Равнище А: 563 точки и по-висок резултат

Учениците правят връзки между процесите на социално и политическо организиране и влияние, от една страна, и правните и институционални механизми за упражняване на контрол, от друга. Формират точни хипотези за ползите, мотивацията и възможните резултати от действията на институциите и гражданите. Обобщават, аргументират и оценяват дадена позиция, политика или закон, като се позовават на конкретни принципи. Учениците познават участниците в международния икономически процес и значението на активното гражданско поведение по различни икономически въпроси.

Например учениците с резултати на равнище А:

- Разпознават възможни стратегически цели на програми за нравствено унищожаване.
- Предлагат механизми, чрез които откритият обществен дебат може да допринесе ползи за обществото.
- Изказват предположения за обществените ползи от разбирателството между представителите на различни култури.
- Аргументират принципа за разделянето на властите и в частност – на съдебната и законодателната власт.
- Свързват принципа на прозрачност и равнопоставяне със законите, изискващи публично оповестяване на финансовите дарения за политическите партии.
- Оценяват конкретни политики от гледна точка на принципа за равенство и социално включване.
- Разбират причините за искането за мандатност на депутатите.

- Определят основните характеристики на свободната пазарна икономика и мултинационалните компании.

Равнище Б: от 479 до 562 точки

Учениците показват добро познаване на представителната демокрация като политическа система. Те определят начините, по които институциите и законодателството могат да бъдат използвани в подкрепа и в защита на ценностите и принципите на гражданското общество. Осъзнават потенциалната роля на гражданите като избиратели в представителната демокрация и обобщават принципи и ценности от конкретни примери за политики и закони (включително свързани с опазването и защитата на човешки права). Разбират влиянието, което активният гражданин може да окаже върху развитието на местната общност. Правят изводи за ролята, която гражданинът има в по-широки общности и в света.

Например учениците с резултати на равнище Б:

- Свързват независимостта на законодателната власт с общественото доверие в нейните решения.
- Правят извод за икономическия риск от глобализацията за развиващите се държави.
- Разбират, че информираният гражданин е по-добре подготвен да взема решения, когато гласува на избори.
- Свързват отговорността да се гласува с представителността в демократичното общество.
- Описват основната роля на законодателната власт/парламента.
- Определят основната роля на конституцията.
- Разбират взаимоотношенията между правителствата и въоръжените сили при демокрацията.
- Разбират опасността от контролирането на медиите от правителствата.
- Свързват отговорността за защитата на околната среда с поведението на отделния гражданин.

Равнище В: от 395 до 478 точки

Учениците познават демократичните принципи за равенство, социално единство и свобода. Свързват тези принципи с примери от ежедневието, при които те са нарушавани или защитени. Познават основните концепции за личността като активен гражданин; признават необходимостта от спазване на законите; свързват постъпките на отделния човек с вероятните последствия от тях; свързват индивидуалните характеристики със способността на личността да постига промени в гражданското общество.

Например учениците с резултати на равнище В:

- Свързват свободата на печата с точността на информацията, която медиите представят на публиката.
- Оценяват доброволното гласуване като проява на свободата на политическо изразяване.
- Посочват, че демократичните лидери трябва да познават потребностите на хората, които ръководят.
- Разбират, че Всеобщата декларация за правата на човека на ООН се отнася за всички хора.
- Правят изводи за значението на интернет като средство за общуване и гражданско участие.
- Разбират колко е важно гласоподавателите да бъдат информирани.
- Разбират, че правителствата са отговорни пред всички граждани.
- Разбират, че предоставянето на международна помощ може да допринесе за регионалната стабилност.
- Разбират, че гражданската мотивация е в основата на етичното потребление.

Равнище Г: от 311 до 394 точки

Учениците разпознават очевидни примери за основните характеристики на демокрацията. Определят последствията и очакваните резултати от конкретни ясно дефинирани примери от областта на управлението и законодателството. Разбират мотивацията на хората, които участват в конкретни дейности и допринасят за постигане на общата цел.

Например учениците с резултати на равнище Г:

- Разбират, че основната функция на военните е да гарантират националната безопасност.
- Свързват правото на медицинска помощ с мотивацията за работа в организация за хуманитарна помощ.

- Разбират връзката между тайното гласуване и свободата на избор за кого да се гласува.
- Разбират, че доброволчеството е принос за общността.
- Разбират, че всички хора са равни пред закона.

Основните характеристики, които разграничават най-ниското равнище на постижения от останалите равнища на скалата, се отнасят до степента на познаване на фундаментални аспекти на демокрацията и демократичните институции, както и до каква степен учениците показват способност да разсъждават върху абстрактни концепции, които излизат извън конкретните и очевидни примери на демократичните принципи и гражданското поведение. Обикновено учениците с резултати на равнище Г показват познаване на конкретни и базисни характеристики на демокрацията. Те могат да определят кои са очакваните резултати от прилагането на закона в конкретни детайлно описани ситуации; познават някои принципи на гражданското общество и посочват най-важните (очевидните) характеристики и начини на функциониране на основните граждански и политически институции.

Учениците с резултати на равнище В познават основните принципи и концепции на гражданското общество и гражданството. Могат точно да определят кое е „честно“ или „нечестно“ в познат контекст, знаят как най-общо функционира гражданското общество и гражданските институции. Запознати са и по какъв начин гражданите могат да влияят при взимането на решения в местен контекст. Това, което разграничава учениците с резултати на равнище В от учениците с по-високи постижения, е задълбочеността на знанията им по гражданско образование и степента, в която показват рационално мислене по отношение на функционирането на гражданските и политическите институции.

Учениците с постижения на равнище Б познават повечето от най-популярните граждански и политически институции, системи и концепции. Те разбират най-общо взаимовръзката между различните граждански и политически институции, от една страна, и от друга – механизмите, чрез които те функционират. Разбират връзката между конкретни граждански принципи и идеи и как те се прилагат в политиката и практиката в познати ситуации от ежедневието. Свързват конкретни граждански процеси със своя опит. Най-важният критерий, по който се разграничава равнище Б от равнище А, е как учениците използват познанията и уменията си, за да правят изводи и оценки за конкретни политики и практики в областта на гражданското образование.

Учениците с резултати на равнище А показват комплексни, а не фрагментарни познания за идеи, концепции и процеси от областта на гражданското образование. Те формулират оценъчни съждения за същността на политики и действия от конкретна перспектива; оценяват позиции и хипотетични резултати, като се основават на познанията си за това как функционират гражданското общество и неговите институции. Успешно оценяват поведението на активния гражданин от гледна точка на очакваните резултати. Показват познаване и разбиране на гражданското поведение като средство за постигане на цели, а не само като „автоматична реакция“ на дадено предизвикателство в определен контекст.

По-нататък са представени осем задачи, използвани в теста на ICCS 2016. По този начин се илюстрират по-добре особеностите на тестовите задачи и по какъв начин се измерват знанията и уменията от различните равнища на скалата. Към всеки пример е представен процентът на учениците по държави, които са посочили верния отговор.

Първият пример показва много лесна задача с трудност под равнище Г. Тя изисква от учениците да посочат защо образованието е човешко право. Макар че концепцията за човешките права може да затрудни учениците, в конкретния случай задачата е лесна, тъй като тя съдържа пример, който е познат на учениците – образованието. Конкретната задача се отнася към съдържателна област *граждански принципи* и измерва когнитивния процес *познаване*. Независимо че тази задача е сравнително лесна,

делът на учениците, посочили верен отговор, варира от 68% до 98% в отделните държави. Верният отговор е отбелязан със знак ✓.

Пример 1: под равнище Г	Държава	Верни отговори (в %)
„Всеки човек има право на образование. Образованието трябва да бъде¹ безплатно... и задължително.” Всеобща декларация за правата на човека Защо образованието се смята за човешко право? ☐ Защото на децата им е приятно да ходят на училище и да прекарват времето си със своите приятели. ☐ Защото образованието осигурява работа на много учители. ☐ Защото децата ще бъдат на училище, докато техните родители работят. ☒ Защото образованието развива уменията, необходими на хората, за да участват в обществото.	Белгия	95
	България	88
	Дания	96
	Доминиканска република	68
	Естония	98
	Италия	96
	Китайски Тайбей	95
	Колумбия	92
	Латвия	91
	Литва	97
	Малта	87
	Мексико	88
	Норвегия	95
	Перу	91
	Русия	95
	Словения	94
	Финландия	97
	Холандия	96
	Хърватия	97
	Чили	86
	Швеция	95
	ICCS средно	92
	Държави, които не са изпълнили изискванията за извадката	
	Хонконг-Китай	84
	Корея	90

Вторият пример също е сравнително лесен и отговаря на равнище Г. Задачата изисква от учениците да покажат разбиране, че законът трябва да се прилага по един и същи начин към всички хора. Това е фундаментален аспект от концепцията за върховенството на закона. Задачата се отнася към съдържателна област *граждански принципи* и илюстрира умениято *познаване*.

Пример 2: равнище Г	Държава	Верни отговори (в %)
Министър в правителството на Ексландия бил хванат да шофира с превишена скорост. Той получил глоба, защото нарушил Закона за движение по пътищата. Защо министърът трябва да плати глобата? ☐ Защото министрите имат достатъчно пари да плащат глоби. ☒ Пред закона всички са равни. ☐ Защото той иска хората отново да гласуват за него. ☐ Защото полицията може да го арестува, ако не плати глобата. (Ексландия е измислена държава, използвана в тестовите въпроси.)	Белгия	95
	България	82
	Дания	96
	Доминиканска република	64
	Естония	95
	Италия	96
	Китайски Тайбей	91
	Колумбия	88
	Латвия	88
	Литва	92
	Малта	90
	Мексико	79
	Норвегия	93
	Перу	85
	Русия	92
	Словения	90
	Финландия	97
	Холандия	93
	Хърватия	95
	Чили	83
	Швеция	93
	ICCS средно	89
	Държави, които не са изпълнили изискванията за извадката	
	Хонконг-Китай	88
	Корея	96

В задачата от пример 3 учениците трябва да покажат разбиране, че правителствата могат да използват трудовото законодателство като средство за защита на работниците, а с това и разбиране за ролята на правителствата в демократичните общества. Задачата се отнася към съдържателна област *гражданско общество и системи* (подобласт *държавни институции*) и когнитивен процес *осмисляне и прилагане (анализиране)*.

Пример 3: Равнище Г	Държава	Верни отговори (в %)
Слухът на много хора в Ексландия, чието работно място е шумно, се е увредил от шума. Кое е най-разумното действие, което правителството би могло да предприеме, за да реши проблема с шумните работни места? ☐ Незабавно да затвори всички шумни работни места. ☐ Да даде на работниците пари, за да им помогне да си намерят по-тихи работни места. ☒ Да въведе закони, според които работодателите трябва да предпазват работниците от шума. ☐ Да арестува всички собственици на шумни работни места.	Белгия	87
	България	86
	Дания	88
	Доминиканска република	60
	Естония	90
	Италия	80
	Китайски Тайбей	91
	Колумбия	86
	Латвия	91
	Литва	88
	Малта	81
	Мексико	84
	Норвегия	92
	Перу	60
	Русия	91
	Словения	90
	Финландия	95
	Холандия	87
	Хърватия	91
	Чили	80
	Швеция	90
	ICCS средно	85
	Държави, които не са изпълнили изискванията за извадката	
(Ексландия е измислена държава, използвана в тестовите въпроси.)	Хонконг-Китай	85
	Корея	81

Задачата в четвъртия пример изисква да се направи връзка между точността на информацията и независимостта на журналистите от външен контрол. Фокусът е върху правото на личността да получава точна информация, и следователно се отнася към съдържателна област *граждански принципи* (подобласт *свобода*) и познавателен процес *осмисляне и прилагане (анализиране)*. Ученикът трябва да покаже общо познаване на концепцията за свободата, поради което задачата съответства на равнище В от скалата.

Пример 4: Равнище В	Държава	Верни отговори (в %)
Защо е важно журналистите да могат свободно да проучват и съобщават новините? ☐ Това създава доверие в правителството на страната. ☒ Това помага на журналистите да предоставят точна информация на обществото. ☐ Това гарантира, че има достатъчно журналисти, които да съобщават за всички събития. ☐ Това гарантира, че нито един отделен журналист няма да получи твърде високо заплащане за работата си.	Белгия	77
	България	78
	Дания	78
	Доминиканска република	56
	Естония	79
	Италия	84
	Китайски Тайбей	81
	Колумбия	66
	Латвия	76
	Литва	71
	Малта	71
	Мексико	61
	Норвегия	79
	Перу	70
	Русия	81
	Словения	82
	Финландия	81
	Холандия	66
	Хърватия	87
	Чили	66
	Швеция	77
	ICCS средно	75
Държави, които не са изпълнили изискванията за извадката		
Хонконг-Китай	76	
Корея	78	

Задачата в петия пример съответства на равнище Б от скалата. Тя изисква от учениците да направят преценка за смисъла на гласуването от гледна точка на демокрацията и демократичните принципи. С други думи, учениците трябва да приложат демократичните принципи при взимането на решения, независимо че демокрацията не се споменава в условието на задачата. Задачата се отнася към съдържателна област гражданско участие (подобласт взимане на решения) и познавателен процес познаване (илюстриране с примери).

Пример 5: Равнище Б	Държава	Верни отговори (в %)
Членовете на младежки клуб искат да изберат ръководител. Един от тях предлага да стане ръководител, но членовете на клуба решават да изберат своя ръководител с гласуване. Кой е най-добрият аргумент в подкрепа на решението на клуба да избере ръководител чрез гласуване, а не да избере човека, който предлага да стане такъв? ☐ Гласуването позволява на хората да проведат повторно гласуване, ако не са съгласни с резултатите. ☐ Гласуването е най-бързият начин да се реши кой би трябвало да бъде ръководител. ☒ Гласуването позволява на всички членове на клуба да участват в избора на ръководител. ☐ Гласуването гарантира, че всички членове на клуба ще бъдат доволни от избора на ръководителя.	Белгия	71
	България	58
	Дания	80
	Доминиканска република	21
	Естония	63
	Италия	66
	Китайски Тайбей	58
	Колумбия	35
	Латвия	65
	Литва	47
	Малта	60
	Мексико	30
	Норвегия	65
	Перу	49
	Русия	68
	Словения	71
	Финландия	82
	Холандия	67
	Хърватия	56
	Чили	50
	Швеция	68
	ICCS средно	59
	Държави, които не са изпълнили изискванията за извадката	
	Хонконг-Китай	56
	Корея	54

Следващите два примера съдържат задачи, свързани със злоупотребата с власт. В теста те са представени една след друга. Към първата задача – шести пример – е дадено кратко описание кога е налице злоупотреба с власт. След това учениците трябва да посочат пример за такава злоупотреба, като изберат от четири предварително формулирани възможности. Това е сравнително лесна задача, която съответства на равнище В от скалата. Отнася се към съдържателна област *граждански принципи* (подобласт *върховенство на закона*) и познавателен процес *познаване* (*илюстриране с примери*).

Пример 6: Равнище В		Държава	Верни отговори (в %)
Злоупотреба с власт е, когато човек на висок пост използва властта си несправедливо или по неподходящ начин. Кой от следните примери най-добре илюстрира злоупотребата с власт? ☐ Политически лидер се изказва в медиите срещу законопроект. ☒ Политически лидер назначава на работа хора само ако са дарили пари на партията му. ☐ Полицай арестува човек, който е нарушил закона. ☐ Група активисти на екологична организация организира протест пред парламента.		Белгия	77
		България	68
		Дания	84
		Доминиканска република	41
		Естония	81
		Италия	68
		Китайски Тайбей	78
		Колумбия	72
		Латвия	72
		Литва	76
		Малта	67
		Мексико	73
		Норвегия	78
		Перу	51
		Русия	75
		Словения	68
		Финландия	89
		Холандия	82
		Хърватия	81
		Чили	73
		Швеция	77
		ICCS средно	73
		Държави, които не са изпълнили изискванията за извадката	
		Хонконг-Китай	75
		Корея	80

Задачата в седмия пример е във формата на задача със свободен отговор. Освен съдържанието на задачата е представено и кратко указание как се оценяват отговорите на учениците. Показан е процентът на учениците по държави, посочили съответно частично или напълно верен отговор. Тази задача се отнася към съдържателна област *гражданско общество и политически системи* и познавателен процес *познаване (илюстриране с примери)*.

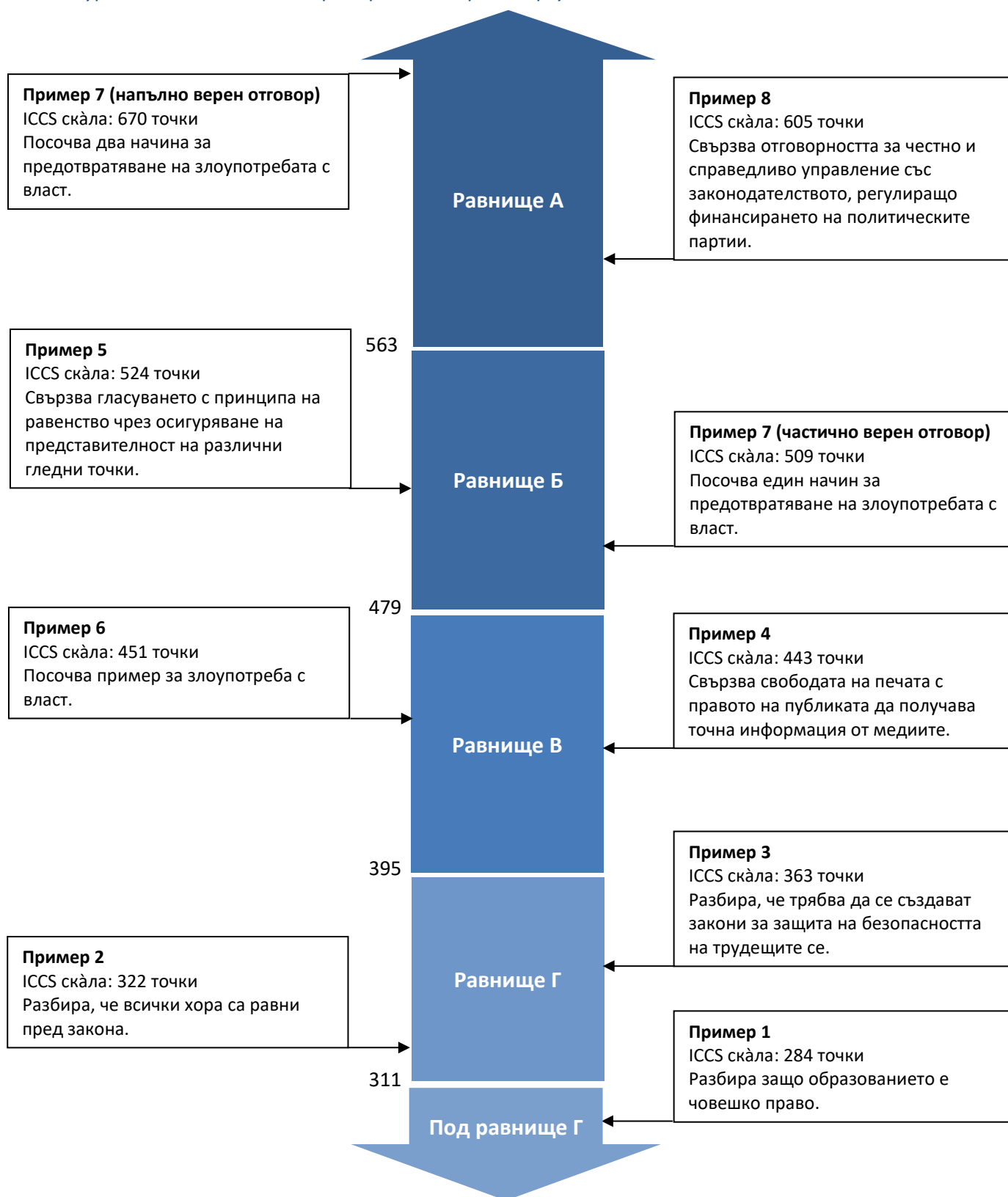
Пример 7: Равнище А (напълно верен отговор) и равнище Б (частично верен отговор)		Държава	% частично верен отговор	% напълно верен отговор
Какво може да се направи в една демократична държава, за да се попречи на политическите лидери да злоупотребяват с властта си?		Белгия	82	39
		България	55	16
		Дания	79	38
		Доминиканска република	—	—
Напишете две различни неща, които могат да бъдат направени.		Естония	56	19
		Италия	60	19
	1. _____	Китайски Тайбей	86	57
	2. _____	Колумбия	71	29
Критерии за оценяване Напълно верен отговор: Ученикът се позовава на методи/механизми от две от изброените категории: - Разделение на властите/законодателство, което ограничава какво хората във властта могат да направят/контролират - Власт на закона/прилагане на закона срещу политически лидери - Прозрачност (например независима преса/свобода на пресата) - Свобода на изразяване/допускане на критика срещу действията на политическите лидери - Правото да се предприемат политически действия (например обществени протести, групи за натиск) - Избори/гласуване (хората могат да изберат да не гласуват за партия, която смятат, че ще злоупотреби с властта) - Образование и информиране на обществеността - Образование на политическите лидери, в това число консултиране.		Латвия	61	16
		Литва	55	20
		Малта	41	11
		Мексико	70	28
		Норвегия	69	23
		Перу	47	14
		Русия	79	35
		Словения	67	29
		Финландия	68	27
		Холандия	76	33
		Хърватия	81	37
		Чили	48	13
		Швеция	76	37
		ICCS средно	66	27
Държави, които не са изпълнили изискванията за извадката				
		Хонконг-Китай	67	22
		Корея	78	33

Осмият пример представя задача с избираем отговор с трудност, съответстваща на най-високото равнище от скалата – равнище А. Учениците трябва да обяснят защо е необходимо да се публикуват източниците на финансиране на политическите партии и лица. Необходимо е да направят връзка между конкретен политически процес и законодателството, създадено, за да го контролира. Задачата се отнася към съдържателна област *гражданско общество и политически системи* и когнитивен процес *осмисляне и прилагане (анализиране)*.

Пример 8: Равнище А	Държава	Верни отговори %
Отделни хора или групи понякога дават пари на политически партии като дарения. В някои държави съществуват закони, които изискват от политическите партии да осигурят обществен достъп до информацията за направените им дарения. Защо съществуват такива закони? ☐ Законите поощряват хората да гласуват за политическите партии, които получават по-малки дарения. ☐ Законите помагат на обществеността да реши коя партия най-вероятно ще спечели следващите избори. ☐ Законите поощряват повече хора да се присъединят към богатите политически партии. ☒ Законите пречат на политическите партии да облагодетелстват хората, които правят дарения.	Белгия	36
	България	38
	Дания	61
	Доминиканска република	27
	Естония	50
	Италия	20
	Китайски Тайбей	83
	Колумбия	37
	Латвия	28
	Литва	41
	Малта	42
	Мексико	25
	Норвегия	68
	Перу	24
	Русия	47
	Словения	43
	Финландия	59
	Холандия	40
	Хърватия	46
	Чили	34
	Швеция	50
	ICCS средно	43
	Държави, които не са изпълнили изискванията за извадката	
	Хонконг-Китай	67
	Корея	–

Фигура 3 илюстрира как се разполагат въпросите, представени в примерите по-горе, върху скалата на ICCS 2016 и съответно колко точки носи верният отговор на всеки въпрос (тяхната трудност). Трудността на въпросите зависи от това доколко учениците познават проблема, включен във въпроса, както и от вида на познавателните умения, които учениците трябва да използват, за да отговорят правилно на въпроса.

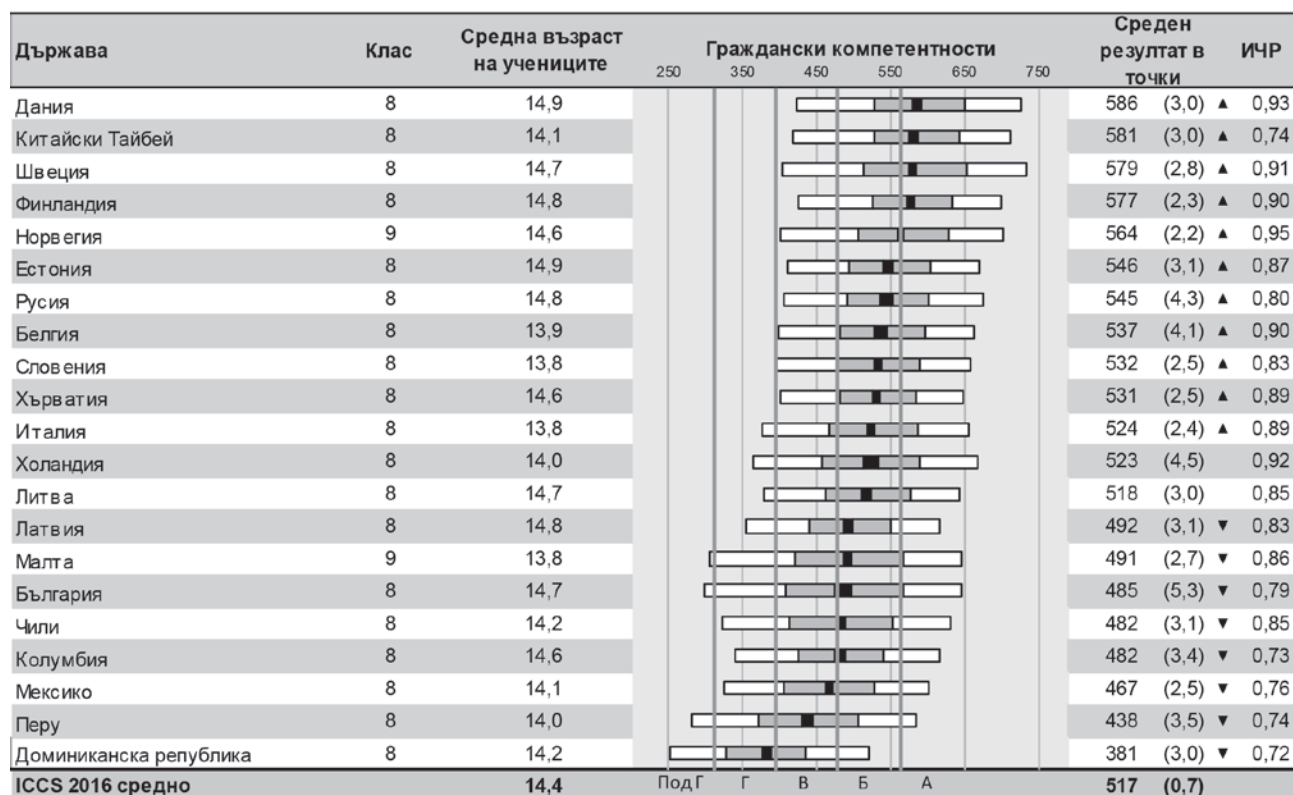
Фигура 3. Разположение на примерните въпроси върху скалата за постижения на ICCS 2016

Сравнение на резултатите на учениците по държави

Фигура 4 показва разпределението на учениците по държави и равнища на постижения от скалата на ICCS 2016. Държавите са подредени според средния резултат на учениците. С най-висок среден резултат са учениците в Дания.

Фигура 4. Среден резултат и разпределение на учениците по равнища на постижения

Равнища на постижения

Държави/региони, които не са изпълнили изискванията за извадката

ИЧР - Индекс на ООН за човешкото развитие

▲ Средният резултат е значително по-висок от средното за ICCS

▼ Средният резултат е значително по-нисък от средното за ICCS

Средният резултат по държави варира от 381 до 586 точки. Учениците в 11 държави имат среден резултат, който е значително по-висок от средния резултат за ICCS 2016 – 517 точки. Учениците в 8 държави, сред които България, са показали среден резултат, значително по-нисък от средния за изследването. Резултатите на учениците в две държави – Литва и Холандия – не се различават съществено от средното за ICCS.

Средният резултат на българските ученици е 485 точки.

Значителни са вариациите между резултатите на учениците и в самите държави, което се вижда от разпределението им по равнища на скалата на постижения. Фигура 5, която следва, показва разпределението на учениците в проценти по отделните равнища на скалата. Държавите са подредени в зависимост от дела на учениците с резултати на равнище А. Най-много са учениците с високи резултати в Дания и Китайски Тайбей (по 62%) и Финландия (60%). Както се вижда, подредбата на държавите на фигура 4 и фигура 5 е почти идентична.

Фигура 5. Дял на учениците на отделните равнища на скалата и по държави

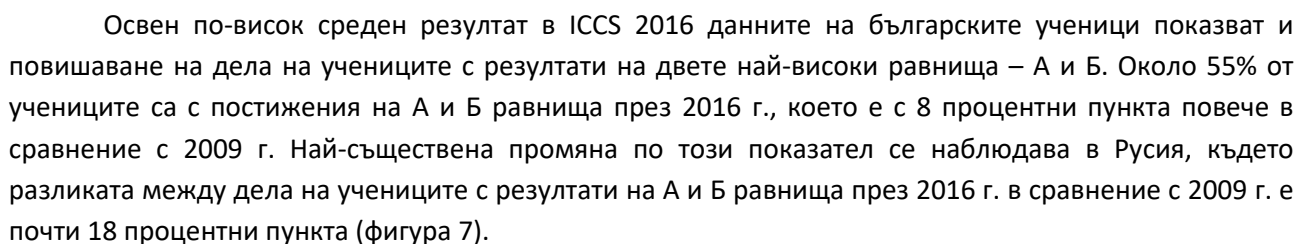
Държава	Под равнище Г	Равнище Г	Равнище В	Равнище Б	Равнище А	
Дания	0 (0,1)	2 (0,4)	10 (0,8)	25 (0,8)	62 (1,3)	
Китайски Тайбей	0 (0,2)	3 (0,4)	10 (0,8)	25 (1,2)	62 (1,4)	
Финландия	0 (0,1)	2 (0,4)	10 (0,8)	27 (1,4)	60 (1,6)	
Швеция	1 (0,2)	4 (0,6)	12 (0,8)	25 (1,0)	58 (1,3)	
Норвегия	1 (0,2)	4 (0,3)	13 (0,7)	29 (1,0)	53 (1,2)	
Естония	0 (0,1)	3 (0,5)	17 (1,0)	37 (1,5)	43 (1,8)	
Русия	0 (0,1)	4 (0,5)	17 (1,3)	37 (1,5)	42 (2,1)	
Белгия	0 (0,1)	5 (0,8)	19 (1,6)	37 (1,6)	40 (2,2)	
Словения	0 (0,2)	4 (0,5)	21 (0,9)	38 (1,2)	37 (1,4)	
Хърватия	0 (0,1)	4 (0,5)	20 (1,2)	40 (1,5)	36 (1,5)	
Холандия	1 (0,4)	8 (1,4)	23 (1,5)	32 (1,8)	36 (1,8)	
Италия	1 (0,3)	7 (0,6)	22 (0,8)	36 (1,1)	35 (1,2)	
Литва	1 (0,3)	7 (0,8)	24 (1,2)	39 (1,6)	31 (1,7)	
България	6 (1,2)	16 (1,3)	23 (1,4)	28 (1,5)	27 (1,5)	
Малта	6 (0,5)	13 (0,8)	23 (1,0)	32 (1,1)	26 (1,1)	
Чили	4 (0,5)	16 (0,9)	27 (1,0)	32 (1,0)	21 (1,1)	
Латвия	2 (0,4)	11 (1,1)	29 (1,3)	39 (1,8)	19 (1,6)	
Колумбия	2 (0,4)	14 (1,1)	31 (1,0)	35 (1,2)	17 (1,2)	
Мексико	3 (0,4)	18 (1,0)	33 (1,2)	33 (1,0)	13 (0,8)	
Перу	9 (0,9)	24 (1,2)	32 (1,2)	26 (1,2)	9 (0,8)	
Доминиканска република	19 (1,2)	39 (1,2)	30 (1,2)	11 (1,0)	1 (0,4)	
ICCS 2016 средно	3 (0,1)	10 (0,2)	21 (0,2)	31 (0,3)	35 (0,3)	
■ Под равнище Г ■ Равнище Г ■ Равнище В ■ Равнище Б ■ Равнище А						
Държави/региони, които не са изпълнили изискванията за извадката						
Хонконг-Китай	3 (0,9)	11 (1,5)	19 (1,7)	32 (1,6)	35 (2,3)	
Корея	1 (0,3)	5 (0,8)	17 (1,0)	31 (1,2)	47 (1,6)	
Северен Рейн-Вестфалия (Германия)	1 (0,1)	7 (0,7)	23 (1,7)	39 (1,5)	31 (1,6)	

Данните показват, че средно за изследването почти две трети от учениците (66%) са с резултати на равнища А и Б. Ако погледнем данните за България обаче, ще видим, че около 45% от българските ученици са показали резултати на равнище В и по-ниско (при 33% за ICCS).

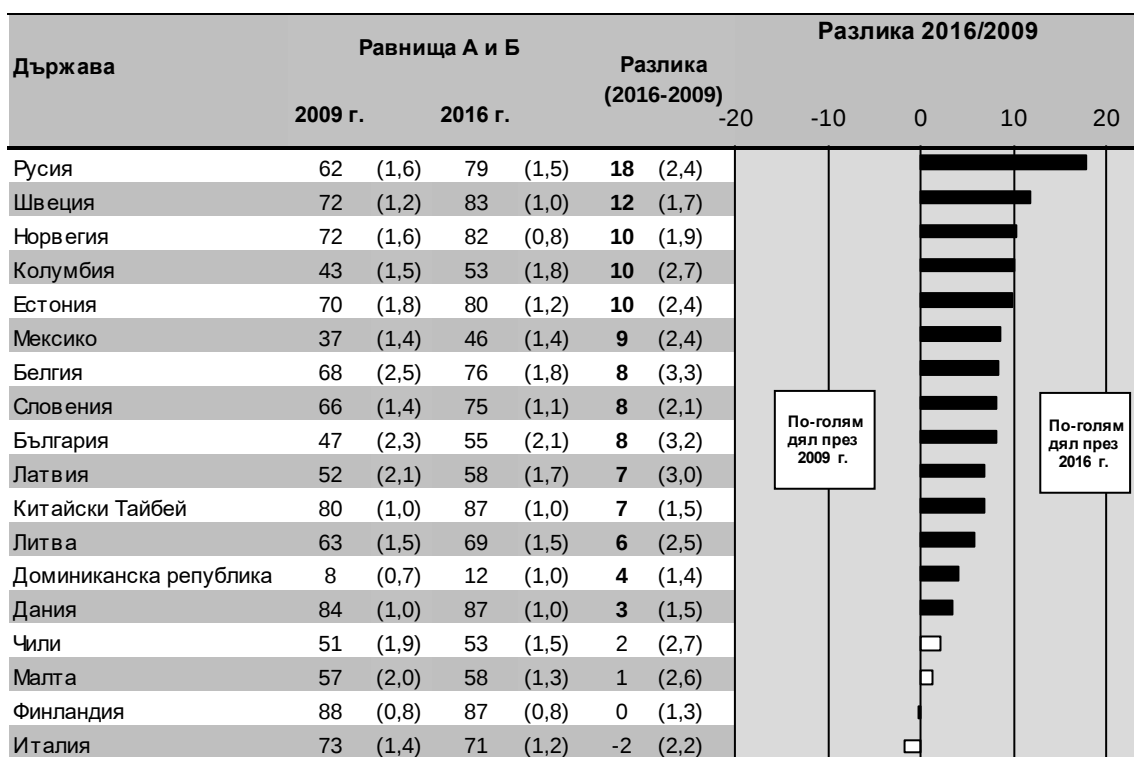
Промяна след ICCS 2009

Тестовите, използвани във всички държави в ICCS 2016, съдържат 42 въпроса, чрез които се прави връзка с изследването през 2009 г. Този подход позволява да се определят промените, настъпили в подготовката на учениците по гражданско образование през изминалия период. Разбира се, анализът на тенденциите и промените е приложим само за тези държави, които са участвали и в двете изследвания – през 2009 и 2016 г. Това са 21 държави, 18 от които изцяло отговарят на изискванията за изготвяне и изпълнение на извадката и в двата етапа на проучването. Това изискване,

Фигура 6. Промяна на средните резултати на учениците от 2009 до 2016 г.

Фигура 7. Промяна на дела на учениците (%) с резултати на А и Б равнища от 2009 до 2016 г.

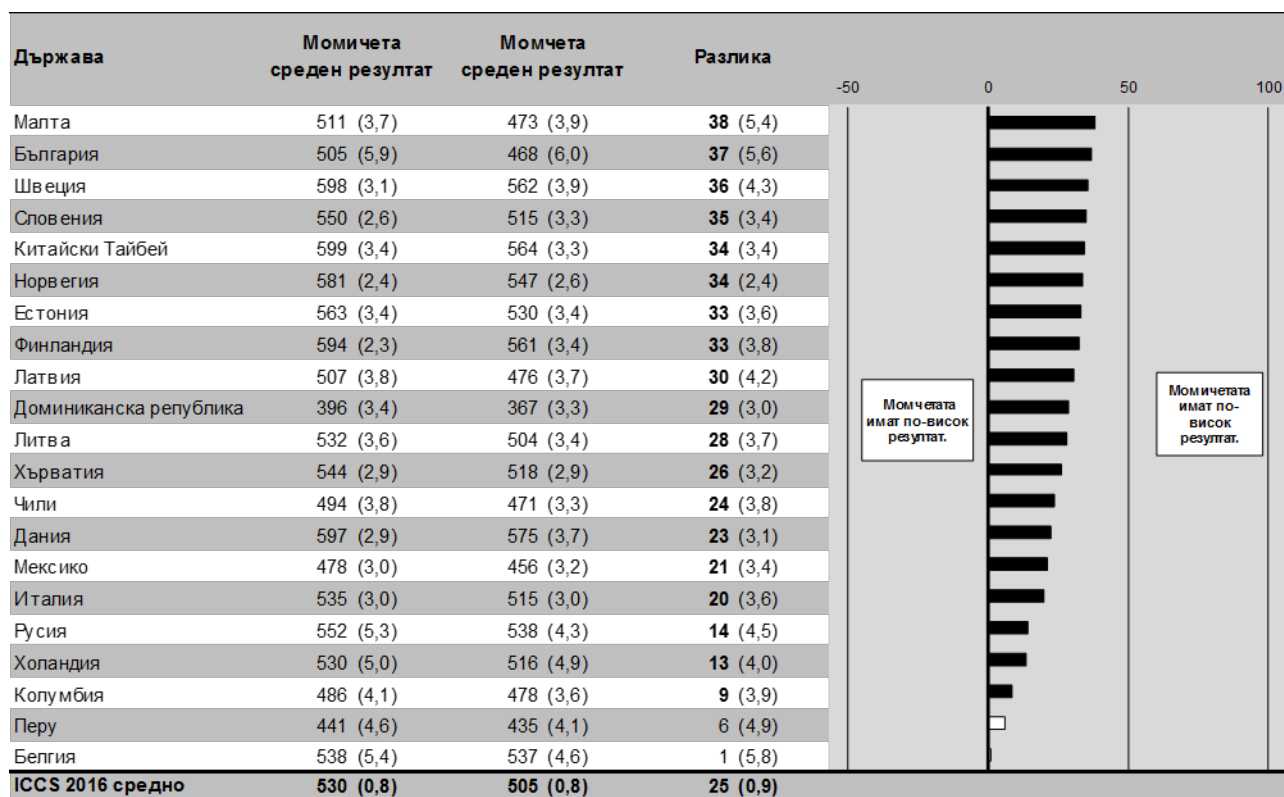
■ Разликата е статистически значима.
□ Разликата не е статистически значима.

Анализ на резултатите на учениците в зависимост от някои контекстуални фактори

Резултати на момчетата и момчетата в ICCS 2016

Подобно на резултатите през 2009 г. и ICCS 2016 показва, че момчетата се справят по-добре от момчетата във всички държави в изследването (фигура 8). Разликата варира от 9 точки в Колумбия до 38 точки в Малта. Разликата между момчетата и момчетата в България е 37 точки, което поставя страната на второ място по този показател. Да припомним, че PISA, което е друго международно сравнително изследване сред учениците в близка възрастова група – 15– 16-годишните, също показва ясно изразена тенденция, според която момчетата в България имат съществено по-високи резултати в сравнение с момчетата в областта на четивната грамотност например. Специфика на гражданското образование е, че то в много голяма степен се основава върху по-широка обща грамотност на учениците. За да анализира политически документи или да намира и интерпретира определена информация в медиите например, ученикът трябва да притежава добра четивна грамотност и умения за работа с текст.

Фигура 8. Разлика между резултатите на момичетата и момчетата

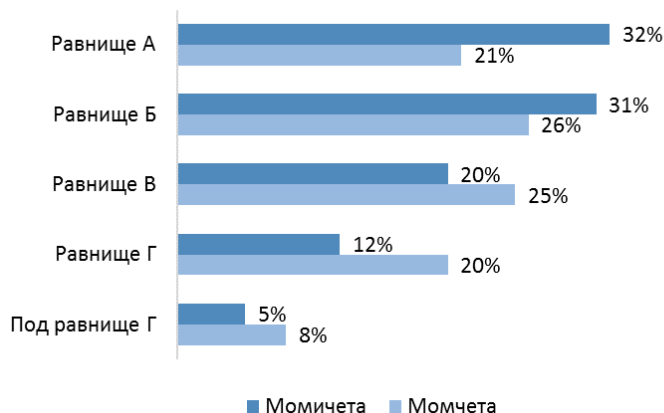
■ Разликата е статистически значима.
□ Разликата не е статистически значима.

Държави/региони, които не са изпълнили изискванията за извадката

Хонконг-Китай	532 (6,6)	499 (7,7)	33 (6,9)
Корея	568 (4,8)	537 (3,4)	31 (4,6)

На какво се дължи тази значителна разлика между резултатите на момичетата и момчетата в България, става ясно от разпределението им по отделните равнища на скалата на ICCS (фигура 9). Най-голяма е разликата между момичетата и момчетата с резултати на най-високото равнище А. Делът на момичетата е по-голям с 11 процентни пункта от дела на момчетата. Макар и по-малка, но съществена, е и разликата между тях и на следващото равнище Б – делът на момичетата е по-голям с 5 процентни пункта. От друга страна, момчетата с резултати на най-ниските равнища – равнище Г и по-ниско – са значително повече от момичетата: общо с 11 процентни пункта.

Фигура 9. Разпределение на момичетата и момчетата в България по равнища на скалата

Влияние на семейната среда и социално-икономическия статус на учениците върху гражданските им компетентности

Данните от ICCS 2009 показаха, че семейната среда и социално-икономическият произход на учениците оказват пряко и съществено влияние върху постиженията на учениците по гражданско образование. Другите международни сравнителни оценявания също показват, че сред факторите, които имат най-силно влияние върху образованието на учениците, са именно семейният произход и социално-икономическият статус на родителите.

За да се определят социално-икономическите характеристики на учениците, ICCS 2016 използва въпросници. Чрез тях се събира информация за професионалния и образователния статус на родителите на учениците и броя на книгите в семейството им. Последният индикатор е много точен показател за общия културен и образователен климат в семейството, който се използва във всички подобни международни изследвания. Данните от предходното издание на проучването – ICCS 2009, показаха, че изброените три социално-икономически променливи имат най-силно въздействие върху гражданското образование на учениците. Този извод се потвърждава и от изследването през 2016 г., което потвърждава силно изразената връзка между постиженията на учениците и трите социално-икономически променливи във всички държави. Това означава, че резултатите на учениците с висок социално-икономически статус са значително по-високи от резултатите на учениците с нисък социално-икономически статус.

Как се анализират и представят данните от трите социално-икономически променливи? Информацията за професията на родителите, която учениците предоставят в свободен текст, се кодира според Международната стандартизирана класификация на професиите (ISCO-08).⁹ Впоследствие при обработката на резултатите тези данни се трансформират и се представят в точки от Международния социално-икономически индекс на професионалния статус.¹⁰ За да се опише връзката между тази променлива и резултатите на учениците в ICCS 2016, скалата на Международния социално-икономически индекс е разделена на две категории в зависимост от професионалната квалификация на родителите: *нисък до среден професионален статус* и *среден до висок професионален статус*.

За да се измери образователният статус на родителите, се използват няколко предварително формулирани категории, разработени според Международната стандартизирана класификация на образованието (МСКО)¹¹:

- Висше образование (МСКО 6, 7 и 8)
- Професионално обучение след средно образование (МСКО 4 и 5)
- Средно образование (МСКО 3)
- Основно образование (МСКО 2)
- Не е завършил/а основно образование.

При представянето на образователния статус на родителите се използват данните на родителя с по-високо образование. Резултатите се обобщават в две категории: *родител, който няма висше образование* (по-ниска степен от МСКО 6) и *родител с висше образование* (МСКО 6, 7 и 8).

Индикаторът „Брой на книгите в дома на ученика“ включва пет категории: 0 – 10 книги, 11 – 25 книги, 26 – 100 книги, 101 – 200 книги, повече от 200 книги. За да бъде представено влиянието на този индикатор върху постиженията на учениците, тези пет категории са обобщени в две: *по-малко от 26 книги* и *26 книги и повече*.

⁹ www.ilo.org/public/english/bureau/stat/isco/

¹⁰ Ganzeboom, H. B. G., de Graaf, P. M., & Treiman, D. J. (1992). A standard international socioeconomic index of occupational status. *Social Science Research*, 21, 1–56.

¹¹ http://ec.europa.eu/education/resources/international-standard-classification-education-fields_bg

Таблица 3. Среден резултат на учениците според категориите образователен и професионален статус на родителите и брой на книгите в дома на ученика

Държава	Среден резултат на учениците и професионален статус на родителите										Среден резултат на учениците и образователен статус на родителите										Среден резултат на учениците и брой на книгите в дома на ученика																															
	Нисък до среден професионален статус ↔ Среден до висок професионален статус										Родителите нямат висше образование ↔ Поне единият родител е с висше образование										По-малко от 26 книги ↔ 26 книги и повече																															
	%	Среден резултат	-100	-80	-60	-40	-20	0	20	40	60	80	100	Среден резултат	%	%	Среден резултат	-100	-80	-60	-40	-20	0	20	40	60	80	100	Среден резултат	%	%	Среден резултат	-100	-80	-60	-40	-20	0	20	40	60	80	100	Среден резултат	%							
Белгия	51 (1,7)	516 (3,7)												560 (5,0)	49 (1,7)	42 (1,9)	505 (4,7)												563 (3,9)	58 (1,9)	38 (2,0)	508 (4,8)												555 (4,2)	62 (2,0)							
България	50 (1,7)	462 (5,8)												509 (6,4)	50 (1,7)	53 (1,7)	450 (6,9)												526 (4,8)	47 (1,7)	46 (1,8)	433 (6,7)												532 (3,8)	54 (1,8)							
Чили	60 (1,4)	470 (3,3)												502 (3,4)	40 (1,4)	76 (1,2)	470 (3,3)												528 (3,2)	24 (1,2)	55 (1,0)	462 (3,4)												511 (3,3)	45 (1,0)							
Китайски Тайбей	53 (1,3)	568 (3,3)												597 (3,6)	47 (1,3)	68 (1,4)	570 (3,1)												607 (3,4)	32 (1,4)	40 (1,3)	551 (3,5)												602 (2,9)	60 (1,3)							
Колумбия	64 (1,3)	471 (3,7)												502 (3,8)	36 (1,3)	71 (1,5)	477 (3,4)												496 (4,1)	29 (1,5)	71 (1,3)	470 (3,5)												511 (3,8)	29 (1,3)							
Хърватия	60 (1,2)	521 (2,4)												546 (3,8)	40 (1,2)	73 (1,4)	521 (2,4)												560 (4,3)	27 (1,4)	40 (1,3)	509 (3,1)												546 (2,6)	60 (1,3)							
Дания	41 (1,4)	561 (3,8)												604 (3,4)	59 (1,4)	75 (1,0)	578 (3,1)												625 (3,7)	25 (1,0)	28 (1,1)	550 (4,8)												602 (2,6)	72 (1,1)							
Доминиканска република	67 (0,9)	378 (2,9)												389 (4,5)	33 (0,9)	76 (1,2)	371 (2,9)												417 (4,5)	24 (1,2)	79 (1,0)	378 (2,8)												399 (5,7)	21 (1,0)							
Естония	50 (1,9)	529 (2,7)												564 (4,1)	50 (1,9)	57 (1,9)	533 (2,6)												565 (4,5)	43 (1,9)	24 (1,1)	504 (3,7)												560 (3,2)	76 (1,1)							
Финландия	55 (1,0)	563 (2,7)												593 (3,1)	45 (1,0)	58 (1,1)	568 (2,6)												593 (3,4)	42 (1,1)	22 (0,9)	539 (4,3)												587 (2,3)	78 (0,9)							
Италия	66 (1,4)	511 (2,7)												550 (3,0)	34 (1,4)	81 (1,2)	519 (2,6)												554 (3,9)	19 (1,2)	32 (1,3)	487 (3,4)												543 (2,3)	68 (1,3)							
Латвия	51 (1,3)	480 (3,2)												505 (4,2)	49 (1,3)	57 (1,2)	480 (3,1)												511 (4,4)	43 (1,2)	29 (1,0)	460 (3,9)												507 (3,4)	71 (1,0)							
Литва	57 (1,3)	504 (3,2)												535 (4,3)	43 (1,3)	66 (1,1)	504 (2,9)												551 (3,8)	34 (1,1)	38 (1,3)	489 (3,2)												537 (3,2)	62 (1,3)							
Малта	52 (0,9)	475 (3,5)												509 (3,2)	48 (0,9)	69 (0,8)	489 (2,9)												514 (4,0)	31 (0,8)	28 (0,9)	448 (4,1)												511 (2,6)	72 (0,9)							
Мексико	71 (1,0)	457 (2,6)												492 (3,6)	29 (1,0)	75 (1,1)	456 (2,5)												501 (3,4)	25 (1,1)	71 (1,0)	457 (2,5)												493 (3,3)	29 (1,0)							
Холандия	48 (1,4)	501 (6,1)												543 (4,5)	52 (1,4)	56 (1,8)	501 (5,2)												560 (4,7)	44 (1,8)	35 (1,7)	485 (6,9)												545 (3,9)	65 (1,7)							
Норвегия	39 (1,1)	540 (2,5)												579 (2,5)	61 (1,1)	40 (1,2)	547 (2,6)												582 (2,3)	60 (1,2)	19 (0,8)	513 (3,3)												578 (2,1)	81 (0,8)							
Перу	73 (1,0)	426 (3,3)												468 (5,4)	27 (1,0)	73 (1,0)	425 (3,5)												474 (4,7)	27 (1,0)	60 (1,1)	417 (3,5)												470 (4,4)	40 (1,1)							
Русия	47 (1,7)	526 (4,1)												561 (4,9)	53 (1,7)	47 (1,7)	525 (3,8)												563 (5,0)	53 (1,7)	33 (1,3)	516 (4,0)												559 (4,6)	67 (1,3)							
Словения	54 (1,4)	512 (2,4)												556 (3,1)	46 (1,4)	66 (1,4)	522 (2,3)												556 (4,4)	34 (1,4)	30 (1,1)	495 (3,6)												548 (2,6)	70 (1,1)							
Швеция	41 (1,2)	552 (3,7)												598 (3,4)	59 (1,2)	41 (1,0)	558 (4,6)												603 (3,3)	59 (1,0)	28 (1,1)	528 (4,8)												601 (2,7)	72 (1,1)							
ICCS 2016 средно	55 (0,3)	501 (0,8)												536 (0,9)	45 (0,3)	63 (0,3)	503 (0,8)												545 (0,9)	37 (0,3)	40 (0,3)	486 (0,9)												538 (0,7)	60 (0,3)							
Държави/региони, които не са изпълнили изискванията за извадката																																																				
Хонконг-Китай	53 (1,4)	515 (6,6)												516 (7,9)	47 (1,4)	77 (1,3)	512 (6,5)												534 (10,1)	23 (1,3)	43 (1,3)	494 (7,5)												532 (7,3)	57 (1,3)							
Корея	59 (1,2)	541 (3,6)												565 (5,2)	41 (1,2)	37 (1,9)	524 (5,0)												569 (3,4)	63 (1,9)	12 (0,9)	498 (6,0)												559 (3,3)	88 (0,9)							

Разликата е статистически значима.

Разликата не е статистически значима.

Семейната среда и социално-икономическият произход на учениците имат положителна връзка с резултатите им по гражданско образование във всички държави в изследването (таблица 3). Разликата между резултатите на учениците от двете крайни категории според професионалния статус на родителите е 35 точки средно за всички участници. В някои държави тази разлика е по-голяма, в други – по-малка. Най-голяма е разликата в България – 47 точки, а най-малка – в Доминиканската република, 11 точки. Делът на учениците с висок професионален статус на родителите им също варира в отделните държави. Например в Перу само 27% от учениците произлизат от семейства, в които поне единият от родителите има среден до висок професионален статус, а в Норвегия – около 61%. Учениците в двете групи в България са разпределени поравно – по 50%.

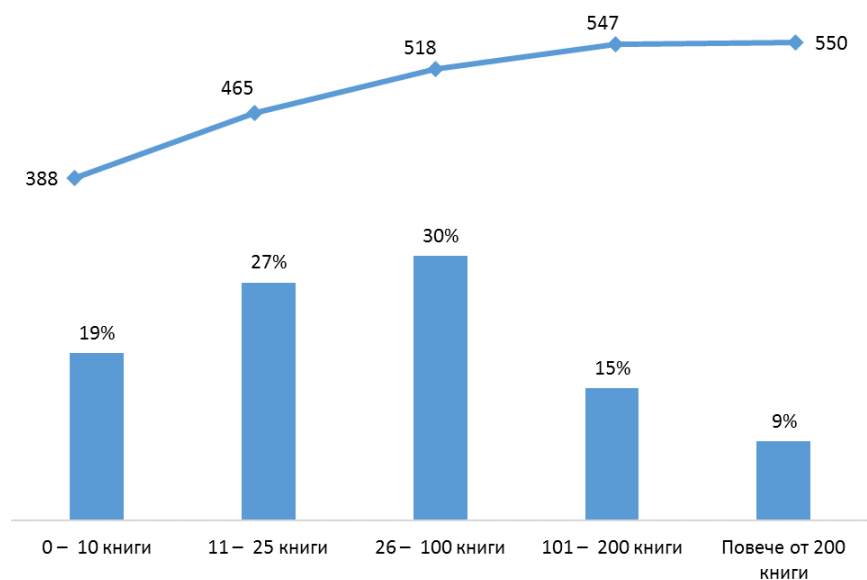
Значителна е и разликата между учениците от двете крайни категории и според индикатора образователен статус на родителите. Средно в ICCS 2016 тази разлика възлиза на 42 точки. В България тя се измерва със 76 точки и това отново е най-голямата разлика в сравнение с останалите участници в изследването. Тези данни потвърждават вече констатираната тенденция в редица международни изследвания, в които участва България, че социално-икономическият статус на учениците има решаващо влияние върху тяхната образователна подготовка и възможностите за обучение и образование. Това, от своя страна, поставя отново проблема за равенството в образованието, т.е. за създаването на условия успехът на учениците да бъде резултат от техните собствени способности, усилия и мотивация. Ако съдим по резултатите на различни изследвания, в това число и ICCS, равенството в образованието не е толкова проблем на самата образователна система, колкото на икономическото състояние на държавата и обществените неравенства.

Ясно изразена е и връзката между броя на книгите в дома на учениците и техните постижения по гражданско образование. Данните отново показват, че в България тази зависимост е най-силна – разликата между резултатите на учениците в двете групи е 99 точки. Потвърждава се и друга много тревожна тенденция, наблюдавана в предходния етап на изследването – липсата на книги в домовете на българските ученици. Почти половината от българските ученици – около 45% – имат по-малко от 26 книги у дома.

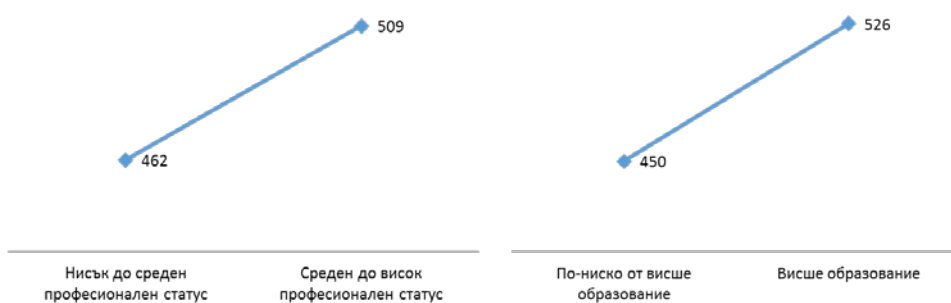
Фигурите, които следват, илюстрират връзката между постиженията по гражданско образование на учениците в България и трите социално-икономически променливи. Фигура 10 показва как се променя средният резултат на учениците в зависимост от броя на книгите в дома им. Ясно се вижда, че колкото по-голям е броят на книгите, толкова по-висок е средният резултат. Тази зависимост се проявява достатъчно добре и при данните от PISA например.¹² Фигури 11 и 12 показват връзката между резултатите на учениците и образователния и професионалния статус на техните родители.

¹² Природните науки и технологиите в училището на XXI в. Резултати от участието на България в PISA 2015. ЦКОКУО, 2016, с. 82.

Фигура 10. Връзка между броя на книгите в дома на българските ученици и средния им резултат на когнитивния тест

Фигури 11 и 12. Връзка между резултатите на българските ученици и образователния и професионалния статус на техните родители

ВЪЗПРИЯТИЯ И НАГЛАСИ НА УЧЕНИЦИТЕ ПО ВАЖНИ ОБЩЕСТВЕНИ ВЪПРОСИ

Тази част от анализа на данните на ICCS 2016 е пряко свързана с четвъртия изследователски въпрос: Какви са нагласите на учениците по важни въпроси на модерното общество и кои са факторите, оказващи най-силно влияние върху тези нагласи.

Концептуалната рамка на ICCS 2016 свързва атитюдите (отношенията, нагласите) на учениците с оценката им за конкретни идеи, лица, събития, ситуации и отношения. Разбира се, отношенията и нагласите се променят във времето, но тези, които са свързани с фундаментални представи и разбирания, обикновено са сравнително устойчиви.

Атитюдите се измерват с помощта на въпросници, които съдържат широк спектър от въпроси за нагласите на учениците, за дейностите и гражданските инициативи в училище и извън него, за представите им по различни политически и обществени въпроси и т.н. По този начин се определят възприятията, нагласите, ценностите и очакванията на учениците. Нещо повече, данните от въпросниците позволяват да се определи как учениците възприемат гражданското общество и неговите институции, какво е отношението им към демокрацията, политическите партии и политическите институции и т.н.

Отношение на учениците към демокрацията и гражданското общество

В концептуалната рамка на ICCS 2016 демокрацията и принципите на гражданското общество са обособени като отделна съдържателна област на изследването, акцентът на която е върху споделените етични принципи, като равенство, свобода, чувство на принадлежност към общността, власт на закона и др. Всички те са и демократични принципи.

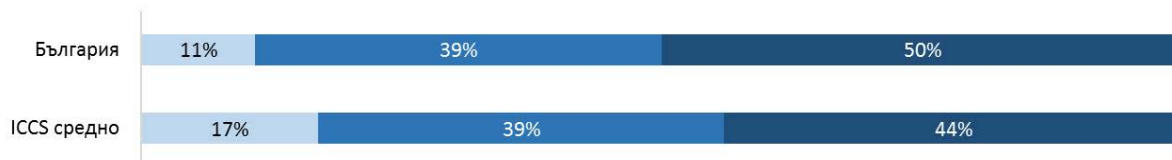
Как се измерват нагласите на учениците по отношение на тези принципи в ICCS 2016? На учениците е представено описание на конкретни ситуации, които могат да се наблюдават в една демократична държава. Някои от тях могат да са полезни за демокрацията и да я укрепят, други могат да са вредни за демокрацията и да я отслабят, а трети да не са нито полезни, нито вредни за демокрацията. Учениците трябва да посочат според своята преценка какво може да бъде влиянието на всяка ситуация върху демокрацията и гражданското общество.

По-нататък са представени няколко примера за такива ситуации, които описват сравнително пълно спектъра на етичните принципи, валидни за едно демократично общество. Показана е също и преценката на българските ученици за тяхното влияние върху демокрацията, сравнена с усреднената преценка на учениците в ICCS 2016. Данните включват дела на учениците, избрали всяка от трите възможности: *полезно е за демокрацията; вредно е за демокрацията; нито е полезно, нито е вредно за демокрацията*. Първите четири примера представят ситуации, които се предполага, че имат отрицателно влияние върху демокрацията, а останалите пет примера – ситуации с положително влияние върху демокрацията.

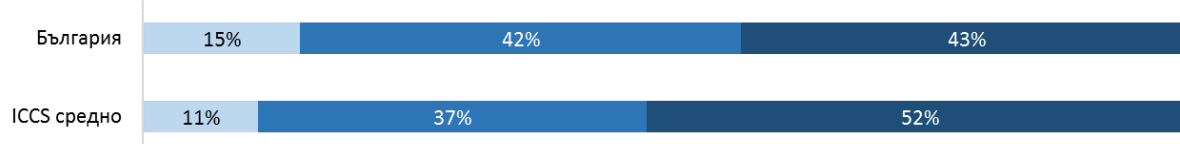
Легенда:

■ Полезно е за демокрацията ■ Нито е полезно, нито е вредно за демокрацията ■ Вредно е за демокрацията

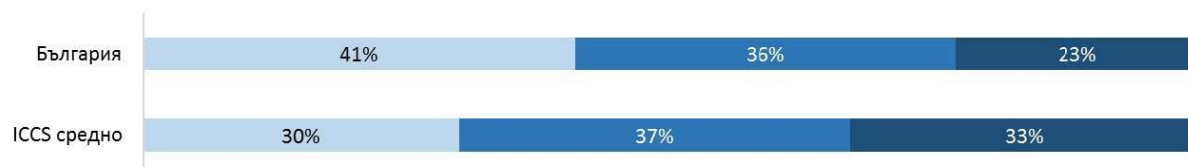
Пример 1. Политическите лидери назначават на държавни постове свои роднини.

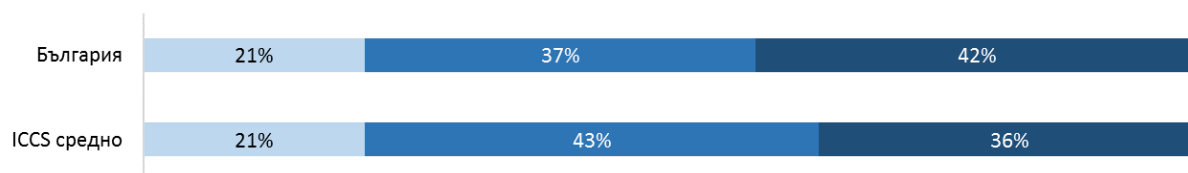
Пример 2. Една компания или правителството притежава всички вестници в държавата.

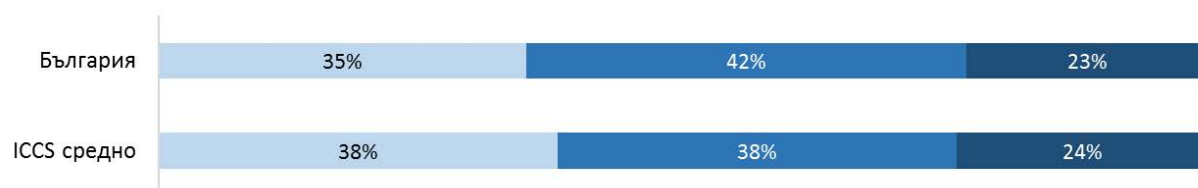
Пример 3. Полицейските органи имат право да задържат в затвора без съдебна присъда хората, които са заподозрени, че застрашават националната сигурност.

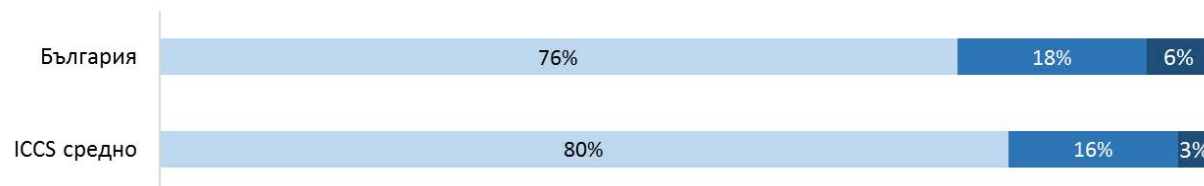
Пример 4. Правителството оказва влияние върху решенията на съда.

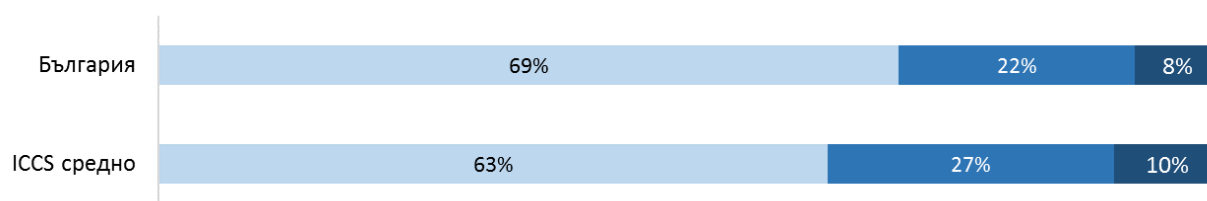
Пример 5. На хората е позволено публично да критикуват правителството.

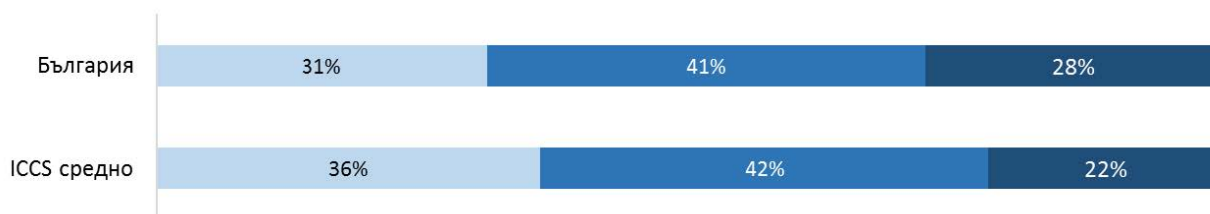
Пример 6. Всички пълнолетни граждани имат право да избират политическите си лидери.

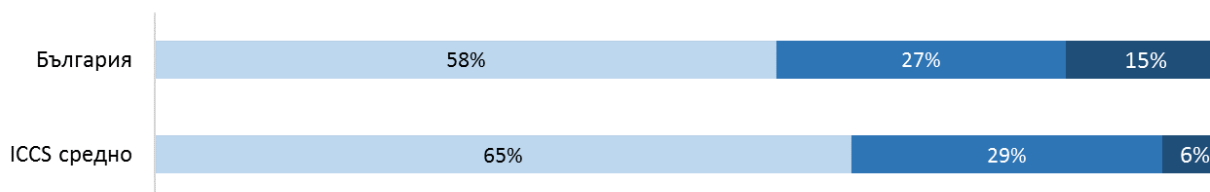
Пример 7. Хората могат да протестират, ако смятат, че даден закон е несправедлив.

Пример 8. Разликата между доходите на бедните и богатите в държавата е малка.

Пример 9. Всички етнически и расови групи в държавата имат еднакви права.

Като цяло, преценката на българските ученици не се отличава съществено от преценката на техните връстници (ICCS средно). Ще направим коментар на два примера, в които откриваме по-съществени разлики.

Пример 3 описва ситуация, която българските ученици оценяват по различен начин от връстниците си в изследването. Около 41% от българските ученици смятат, че е оправдано и полезно за демократичното общество да се задържат в затвора без съдебна присъда лица, за които съществуват подозрения, че заплашват националната сигурност. Подобни са данните и на учениците в Хърватия и Доминиканската република. Само 23% от българските ученици смятат, че това е вредно за развитието на едно демократично общество. За сравнение в Чили, Китайски Тайбей и Колумбия значително по-голям дял от учениците – 40% – смятат, че това е вредно за демокрацията.

Пример 9 описва ситуация, свързана с демократичния принцип за равенството между хората независимо от техния етнически произход. Около 15% от българските ученици – с 9 процентни пункта повече от връстниците си средно в изследването – смятат, че това е вредно за демокрацията.

Дотук проследихме какво мислят учениците по някои принципи на демократичното общество. Следващата тема, която ще анализираме, е свързана с възгледите им за гражданското общество и за отличителните характеристики на добрия гражданин. Подходът е подобен на подхода при определянето на нагласите на учениците към принципите на демократичното общество. Описани са конкретни действия и учениците са помолени да определят колко важно е добрият гражданин да постъпва по този начин, като се ръководят от своята представа за добрия гражданин. Данните по-долу показват какъв дял от учениците в България и средно за изследването са избрали „много е важно“ за следните действия, описващи поведението на добрия гражданин:

	България	ICCS средно
Да гласува на всички национални избори.	37%	40%
Да членува в политическа партия.	8%	9%
Да изучава историята на страната си.	60%	38%
Да следи политическите събития във вестниците, по радиото, по телевизията или в интернет.	19%	29%
Да показва уважение към представителите на правителството.	25%	35%
Да участва в политически дискусии.	11%	15%

Данните показват, че в няколко аспекта нагласите на българските ученици съществено се отличават от нагласите на връстниците им: изучаване (познаване) на родната история (по-голям дял с 22 процентни пункта); информиране за политическите събития и демонстриране на уважение към представителите на властта (по-малък дял с по 10 процентни пункта). Без съмнение, членуването в политическите партии не е сред гражданските приоритети на българските ученици, тъй като само 8% от тях смятат, че добрият гражданин трябва да бъде член на политическа партия. Това е валидно и за участниците в изследването като цяло. Също много малък дял ученици смятат, че добрият гражданин трябва да проявява активност и да участва в политически дискусии. Едва една четвърт от българските ученици смятат, че добрият гражданин дължи уважение на членовете на правителството.

Изброените дотук аспекти на гражданското поведение се квалифицират от някои автори като традиционно/конвенционално гражданско поведение. За разлика от тях следващите примери илюстрират поведение, което е в областта на гражданското участие в обществени движения и инициативи. Даден е делът на учениците, избрали „много е важно“ за всяко от описаните действия.

	България	ICCS средно
Да участва в мирни протести срещу закони, които смята за несправедливи.	34%	24%
Да участва в дейности в полза на хората от своята общност.	48%	35%
Да участва в дейности в защита на човешките права.	56%	40%
Да участва в дейности за опазване на околната среда.	59%	35%

Данните показват ясно изразено разбиране, че участието в обществени движения е важен елемент от гражданското поведение, което би могло да се приеме като показател и за нагласите на учениците за активно гражданско участие. Освен в България голям дял ученици проявяват подобни нагласи в Колумбия, Доминиканската република, Италия, Мексико и Перу. От друга страна, най-малък е делът на учениците, които смятат, че е важно да се участва в изброените дейности, в Дания, Финландия и Холандия.

Следващите дейности са в областта на индивидуалното гражданско поведение за разлика от предходните, които описват по-скоро колективни действия в подкрепа на гражданското общество и демократичните принципи. Тези аспекти на гражданското участие са свързани с личния избор, морала, отговорността и готовността на отделната личност да предприеме действия в полза на конкретни лица или на общността. Отново е посочен делът на учениците, определили всяко от изброените действия като „много важно“.

	България	ICCS средно
Да се труди упорито.	53%	42%
Винаги да спазва законите.	42%	59%
Да осигурява икономическото благополучие на семейството си.	61%	60%
Да полага усилия, за да запази природните ресурси.	50%	49%
Да уважава правото на другите да имат лично мнение.	55%	62%
Да подкрепя хората, които са в по-лошо положение от него.	49%	49%
Да участва в дейности в помощ на хората в по-слабо развитите държави.	35%	35%

Данните показват, че мненията на учениците в различните държави значително се различават. По-нататък изброяваме тези аспекти от поведението на добрия гражданин, по които се наблюдават най-съществени различия.

България е сред държавите, в които най-много ученици смятат, че добрият гражданин трябва да работи упорито, наред с Хърватия (64% от учениците), Доминиканската република (63%) и Китайски Тайбей (54%). Най-малко са учениците в Латвия – 23%, в Естония – 25%, в Дания – 30%.

Спазването на закона е много важно за 71% от учениците в Китайски Тайбей; 72% от учениците в Швеция; 70% от учениците в Литва; 69% от учениците в Малта и за 67% от учениците съответно в Дания и Финландия. България е в групата на държавите, в които най-малко ученици смятат, че спазването на законите е важен аспект от поведението на добрия гражданин, наред с Холандия – 41%, и Естония – 45%.

Значително се различават мненията на учениците и по отношение на опазването на природните ресурси. То е посочено като много важно задължение на добрия гражданин от най-много ученици в Дания, Мексико и Перу (по 63%) и от най-малко ученици в Холандия (22%), Дания (31%) и Латвия (36%).

Зачитането и уважаването на правото на другите на лично мнение е посочено като задължителен елемент от поведението на добрия гражданин от най-много ученици във всички държави. Но и по този показател се наблюдават значителни разлики между учениците в отделните държави. Най-много ученици смятат, че това е много важно в Швеция (77%), Китайски Тайбей (72%) и Норвегия (70%). Най-малко са учениците в Естония (48%), Латвия (49%) и Русия (54%). Данните на българските ученици са под средните за ICCS 2016 и по-скоро се приближават до най-ниските показатели.

Най-ниска е подкрепата за разбирането, че добрият гражданин трябва да участва в дейности в помощ на хората в по-слабо развитите държави. Това е характерно за всички държави, в това число и България. Най-ниски равнища на подкрепа обаче се наблюдават в Дания (16%), Естония и Холандия (по 21%) и Латвия (23%). Най-висока подкрепа показват учениците в Доминиканската република (59%), Чили, Колумбия и Перу (по 47%). Преценката на българските ученици е около средните показатели за изследването.

Отношение на учениците към равенството и еднаквите възможности за всички граждани в демократичното общество

Приемането на идеята за равенството и равните възможности за всички граждани в демократичното общество, независимо от техния пол и произход, е съществена и широко приета характеристика на идеала за демокрация. Поради това този аспект на гражданското образование е включен като част от съдържателна област *граждански принципи* от концептуалната рамка на ICCS, както и в съдържателна област *граждански идентичности*, която се отнася до толерантността и разнообразието в обществото.

Въпросникът за ученика включва седем въпроса за измерване на нагласите и разбиранията на учениците за равенството между половете. Следват данни за дела на учениците в България и средно за ICCS 2016, избрали възможност „напълно съгласен/съгласна“ или „изобщо не съм съгласен/съгласна“ за всяко твърдение за равенството между половете. В зависимост от съдържанието на твърдението са посочени данни или за възможност „напълно съгласен/съгласна“, или „изобщо не съм съгласен/съгласна“.

	България	ICCS средно	
Мъжете и жените трябва да имат равни възможности за участие в управлението.	66%	75%	напълно съгласен/съгласна
Мъжете и жените трябва да имат еднакви права във всичко.	59%	72%	напълно съгласен/съгласна
Жените не трябва да се занимават с политика.	35%	55%	изобщо не съм съгласен/съгласна
Когато няма достатъчно свободни работни места, мъжете трябва да имат предимство при наемането на работа пред жените.	31%	50%	изобщо не съм съгласен/съгласна
Мъжете и жените трябва да получават еднакво заплащане при извършването на еднаква работа.	64%	71%	напълно съгласен/съгласна
Мъжете са по-подготвени да бъдат политически лидери, отколкото жените.	26%	46%	изобщо не съм съгласен/съгласна

Очевидни са разликите между нагласите на българските ученици и техните връстници по отношение на равенството между половете. Най-съществени са различията по въпросите за политическите изяви и активност на жените и мъжете – разликата е около 20 процентни пункта. Това означава, че българските ученици възприемат политиката като територия за реализация по-скоро на мъжете, отколкото на жените. Индексът, който показва доколко българските ученици подкрепят равенството между половете, е един от най-ниските за ICCS 2016 – 46 точки при средно за ICCS от 51 точки. По-нисък е само в Русия и Доминиканската република (по 44 точки) и в Мексико (45 точки). Най-висок е в Швеция и Норвегия (по 57 точки) и Дания и Китайски Тайбей (по 56 точки).

Момчетата във всички държави, включително България, показва по-ясно изразено положително отношение към равенството между половете в сравнение с момчетата. Освен това данните показват, че учениците с по-високи резултати на теста, както и учениците, родителите на които имат висше образование, също подкрепят в по-голяма степен идеята за равенството между половете.

Друг аспект на равенството и толерантността в демократичното общество е свързан с отношението към малцинствата и гражданите с различен етнически произход. Изследването включва следните твърдения, чрез които се конструира индекс, показващ как се отнасят учениците към хората или групите с различен етнически произход. Следват данни за дела на учениците в България и средно в ICCS 2016, посочили възможност „напълно съгласен/съгласна“ за всяко твърдение:

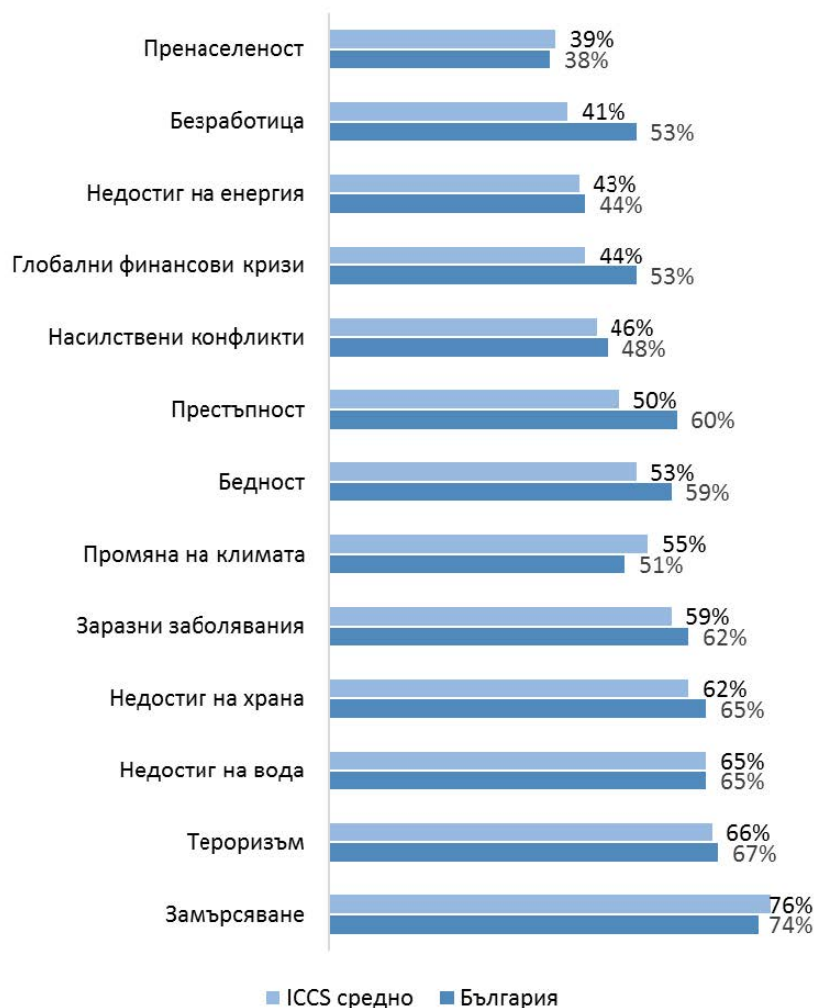
	България	ICCS средно
Представителите на всички етнически групи трябва да имат еднакви възможности да получат добро образование в страната.	56%	62%
Представителите на всички етнически групи трябва да имат еднакви възможности да получат добра работа в страната.	49%	57%
Училището трябва да учи младежите да уважават представителите на всички етнически групи.	51%	57%
Представителите на всички етнически групи трябва да бъдат насърчавани да се кандидатира на избори за политически длъжности.	19%	31%
Представителите на всички етнически групи трябва да имат еднакви права и задължения.	48%	59%

Подобно на предишния анализ, и тук са налице съществени разлики между възприятията на учениците в България и техните връстници за равенството и равните права на всички етнически групи в обществото. И по този показател индексът на българските ученици е един от най-ниските в изследването – 49 точки (53 точки средно за ICCS). Същият индекс имат учениците в Холандия, а по-нисък индекс имат само учениците в Латвия (48 точки). Най-висок е индексът за равенството и равните права на етническите групи на учениците в Китайски Тайбей – 58 точки, както и в Чили и Швеция – по 57 точки. И тук момчетата имат по-ясно изразени положителни нагласи към равенството между етническите групи в сравнение с момчетата. Учениците, които споделят, че в учебните часове често се провеждат дискусии и се обсъждат различни въпроси от гражданското образование, както и учениците с по-високи резултати на теста на ICCS 2016, също показват позитивно отношение към равенството между хората с различен етнически произход.

Мнение на учениците по някои въпроси с глобално значение, доверие в институциите и отношение към влиянието на религията в обществото

Обществените дебати за политическото, икономическото и социалното развитие напоследък все по-често имат за обект въпроси с глобално значение, сред които е и въпросът за възможното влияние на човешката дейност върху околната среда и бъдещето на човечеството. В този контекст устойчивото развитие се възприема като част от отговорното гражданство. Други въпроси, които все по-често привличат вниманието на хората, са бедността, гладът, войните, пренаселеността и увреждането на околната среда. Включването на тези глобални проблеми в гражданското образование се осъществява чрез редица инициативи, които целят образованието да се ориентира към изучаване на по-глобални проблеми, които да разширят познанията и разбиранията на учениците извън националния контекст.

Проблемите, свързани с глобалното гражданство и устойчивото развитие, са съществена част от изследователската концепция на ICCS 2016. Проблемите, обхванати в изследването, всъщност са проблемите, които вълнуват хората по целия свят и които могат да бъдат определени като главни заплахи за цивилизацията: замърсяване, недостиг на енергия, глобалната финансова криза, престъпност, недостиг на вода, насилствени конфликти, бедност, недостиг на храна, климатични промени, безработица, инфекциозни заболявания, тероризъм и т.н. По време на изследването учениците трябваше да посочат доколко според тях тези проблеми представляват реална заплаха за бъдещето на човечеството, като изберат една от възможностите: „до голяма степен“, „до известна степен“, „до малка степен“, „изобщо не представлява заплаха“. Данните по-долу показват колко процента от учениците в България и средно в ICCS са избрали „до голяма степен“, с което са определили, че съответният проблем представлява значителна заплаха за бъдещето на човечеството.

Данните показват, че почти всички от посочените проблеми са определени като голяма заплаха за бъдещето на човечеството поне от половината от учениците. В това отношение нагласите на българските ученици не се различават съществено от нагласите на връстниците им средно в ICCS. От друга страна, ако трябва да степенуваме тези заплахи, то най-голямата сред тях е замърсяването на околната среда и след това е тероризмът.

Ако анализираме по-подробно как учениците в отделните държави са степенували заплахите за бъдещето на света, можем да стигнем до заключение кои са най-сериозните проблеми в техните общества и доколко застрашени се чувстват младите хора там.

Например най-голям процент ученици са посочили, че замърсяването на околната среда е сериозна заплаха за бъдещето на човечеството в Колумбия – 90%, в Чили – 88%, и в Литва – 86%. Най-голям дял ученици смятат, че тероризмът е голяма заплаха за бъдещето на света в Хърватия – 81%, в Русия – 78%, в Естония – 76%, в Латвия, Литва и Малта – по 75%. Недостигът на храна е най-голямата заплаха за света за най-много ученици в Чили и Колумбия – съответно 83% и 82%.

От друга страна, най-малък дял ученици са посочили престъпността като голяма глобална заплаха в Холандия (25%), Финландия (27%), Швеция (28%), Дания (30%), Белгия (32%) и Норвегия (33%).

Насилствените конфликти са значителна глобална заплаха за 68% от учениците в Колумбия, за 67% – в Чили, и за 63% – в Литва. Най-малко ученици са посочили световните конфликти като заплаха в Дания и Холандия (по 27%) и във Финландия (28%). Също в Дания, Холандия и Швеция най-малък дял ученици са определили безработицата като значим глобален проблем – около 27%. Държавите, в

които най-много ученици са посочили безработицата като голяма заплаха за бъдещето на света, са: Чили – 58%, Хърватия – 57%, Мексико – 56%, Колумбия и Словения – по 55%.

По-нататък ще проследим какви са нагласите и отношението на учениците към политическите и гражданските институции в техните държави. Изследването през 2009 г. показва, че най-ниско е доверието на учениците в политическите партии, а най-голямо – в съда. Данните от ICCS 2009 показаха също ниско доверие на българските ученици в политическите партии и политическите институции, като повече от половината тогава смятаха, че политическата система в страната не функционира добре.¹³ Освен това данните от 2009 г. показаха също, че в държавите с високи нива на възприемане на корупцията, както и ниски равнища на ефективност на държавните институции, учениците с високи постижения на теста по гражданско образование демонстрират по-слабо доверие в гражданските институции.

ICCS 2016 измерва доверието на младите хора в институциите посредством четиристепенна скала, която включва следните категории: „напълно“, „достатъчно“, „малко“, „изобщо не вярвам“. Таблица 4 представя дела на учениците по държави, които са посочили, че имат пълно доверие в националното правителство, националния парламент и съда, т.е. институциите, представляващи трите власти (изпълнителна, законодателна и съдебна). Направено е сравнение с аналогичните данни от изследването през 2009 г. за държавите, които са участвали и в двете изследвания.

Таблица 4. Дял на учениците (в %), посочили, че имат пълно доверие в националното правителство, националния парламент и съда през 2016 и 2009 г.

Държава	Дял (в %) на учениците, които имат пълно доверие в:									
	Националното правителство			Националния парламент			Съда			Разлика
	2016	2009	Разлика	2016	2009	Разлика	2016	2009	Разлика	
Белгия	72 (1,1) ▲	51 (1,0)	21 (1,5)	70 (1,1) ▲	50 (1,3)	20 (1,7)	77 (1,0) ▲	65 (1,2)	12 (1,6)	
България	59 (1,2) ▼	56 (1,3)	3 (1,8)	56 (1,1) ▼	44 (1,1)	11 (1,6)	69 (1,0)	62 (1,1)	7 (1,5)	
Чили	50 (1,0) ▼	65 (1,0)	-15 (1,4)	42 (0,9) ▼	54 (1,0)	-12 (1,4)	50 (0,9) ▼	56 (1,2)	-5 (1,5)	
Китайски Тайбей	62 (1,0) ▼	44 (0,9)	17 (1,3)	71 (0,9) ▲	54 (0,8)	18 (1,2)	73 (0,9) ▲	69 (0,8)	4 (1,2)	
Колумбия	55 (1,2) ▼	62 (1,2)	-7 (1,7)	46 (1,2) ▼	49 (1,4)	-3 (1,8)	48 (1,2) ▼	50 (1,0)	-3 (1,6)	
Хърватия	42 (1,5) ▼	-	-	37 (1,4) ▼	-	-	66 (1,4) ▼	-	-	
Дания	74 (1,0) ▲	72 (1,0)	1 (1,4)	65 (1,0) ▲	66 (1,1)	-1 (1,5)	84 (0,7) ▲	79 (0,9)	5 (1,1)	
Доминиканска република	78 (1,1) ▲	74 (1,3)	4 (1,7)	73 (1,1) ▲	67 (1,5)	6 (1,9)	63 (1,0) ▼	63 (1,3)	0 (1,6)	
Естония	73 (1,2) ▲	62 (1,4)	11 (1,9)	56 (1,4) ▼	45 (1,4)	12 (2,0)	76 (0,9) ▲	68 (1,3)	8 (1,6)	
Финландия	82 (1,0) ▲	82 (0,8)	0 (1,3)	74 (1,1) ▲	74 (1,0)	0 (1,5)	84 (0,9) ▲	81 (0,8)	2 (1,2)	
Италия	57 (1,0) ▼	74 (0,9)	-17 (1,4)	65 (0,9) ▲	74 (1,0)	-9 (1,3)	72 (1,1) ▲	69 (1,0)	3 (1,5)	
Латвия	60 (1,3) ▼	32 (1,2)	27 (1,8)	46 (1,2) ▼	20 (1,2)	26 (1,7)	71 (1,2)	65 (1,5)	6 (1,9)	
Литва	74 (1,0) ▲	54 (0,9)	20 (1,3)	51 (1,3) ▼	34 (1,0)	17 (1,6)	80 (0,9) ▲	74 (0,9)	6 (1,3)	
Малта	66 (0,8)	62 (1,4)	4 (1,6)	59 (0,9)	61 (1,4)	-2 (1,7)	76 (0,8) ▲	76 (1,2)	0 (1,4)	
Мексико	57 (1,1) ▼	58 (1,0)	-1 (1,5)	56 (0,9) ▼	54 (0,9)	2 (1,3)	61 (1,0) ▼	49 (0,9)	11 (1,3)	
Холандия	70 (1,4) ▲	-	-	63 (1,3) ▲	-	-	78 (1,1) ▲	-	-	
Норвегия	79 (0,7) ▲	67 (1,1)	11 (1,3)	77 (0,7) ▲	69 (1,0)	9 (1,2)	76 (0,7) ▲	71 (1,2)	4 (1,4)	
Перу	49 (1,0) ▼	-	-	42 (0,9) ▼	-	-	46 (1,0) ▼	-	-	
Русия	89 (0,6) ▲	88 (0,7)	1 (0,9)	73 (1,0) ▲	74 (0,9)	-2 (1,3)	69 (1,1)	71 (0,9)	-2 (1,4)	
Словения	49 (1,4) ▼	56 (1,4)	-8 (2,0)	50 (1,3) ▼	53 (1,3)	-2 (1,9)	74 (1,0) ▲	72 (1,2)	3 (1,5)	
Швеция	79 (1,0) ▲	73 (1,2)	6 (1,6)	79 (1,1) ▲	72 (1,2)	7 (1,6)	82 (1,2)	79 (1,1)	3 (1,6)	
ICCS средно	65 (0,2)			60 (0,2)			70 (0,2)			
Държави/региони, които не са изпълнили изискванията за извадката										
Хонконг-Китай	67 (1,2)			62 (1,3)			82 (1,1)			
Корея	45 (1,4)			43 (1,2)			65 (1,3)			
Северен Рейн-Вестфалия (Германия)	83 (1,5)			74 (1,8)			86 (1,1)			

Националните резултати са:

над средното за ICCS 2016 с повече от 10 процентни пункта ▲

значително по-високи от средното за ICCS 2016 ▲

значително по-ниски от средното за ICCS 2016 ▼

под средното за ICCS 2016 с повече от 10 процентни пункта ▼

- Не са налични сравними данни.

¹³ Подробно за нагласите и възприятията на българските ученици според данните на ICCS 2009 в: Гражданско образование и гражданска активност на учениците. Резултати от участието на България в Международното изследване на гражданското образование – ICCS 2009. ЦКОКУО, 2011, с. 29 – 33. Публикацията е достъпна на: http://copuo.bg/upload/docs/2013-01/ICCS_BGR_doklad.pdf.

Сравнително висок дял – около две трети от учениците средно в изследването – показват доверие и в трите институции. Най-високо е доверието в съда, след това в националното правителство и накрая – в националния парламент.

Ако проследим данните по държави, ще видим, че доверието и в трите институции е най-високо в Норвегия, Белгия, Швеция, Финландия, Русия и Дания. Най-ниско е доверието в Хърватия, Колумбия, Чили и Перу.

Националните данни показват, че доверието на българските ученици и в трите институции е по-ниско от средните равнища за ICCS 2016. Най-ниско е доверието в националния парламент, следва националното правителство и накрая – с най-голямо доверие се ползва правосъдието. От друга страна, в сравнение с изследването през 2009 г. доверието и към трите институции се е повишило, макар и незначително.

Следващата таблица 5 илюстрира доверието на учениците в политическите партии, медиите (в това число и социалните медии) и хората, като цяло. Анализът на тези данни до известна степен може да покаже какъв е общественият климат от гледна точка на доверието между хората и доверието в институциите, които разпространяват информация и така влияят върху общественото мнение.

Таблица 5. Дял на учениците (в %), посочили, че имат пълно доверие на политическите партии, хората като цяло и медиите (телевизия, вестници, радио) през 2016 и 2009 г., както и в социалните медии през 2016 г.

	Дял (в %) на учениците, които имат пълно доверие в:									
Държава	Политическите партии			Хората, като цяло			Медиите (телевизия, вестници, радио)			Социалните медии
	2016	2009	Разлика	2016	2009	Разлика	2016	2009	Разлика	2016
Белгия	49 (1,0) △	35 (1,1)	14 (1,4)	52 (1,2)	57 (1,1)	-5 (1,7)	46 (0,9) ▼	48 (1,0)	-2 (1,3)	29 (1,2) ▼
България	38 (1,3) ▽	32 (1,2)	6 (1,7)	61 (1,0) △	64 (1,1)	-4 (1,4)	61 (1,0) △	70 (1,1)	-9 (1,5)	60 (1,0) ▲
Чили	33 (0,8) ▼	34 (1,0)	-2 (1,3)	48 (0,9) ▽	52 (0,9)	-4 (1,2)	62 (1,1) △	74 (0,7)	-12 (1,3)	54 (0,9) △
Китайски Тайбей	47 (1,0) △	26 (0,8)	21 (1,3)	48 (0,9) ▽	51 (0,9)	-4 (1,3)	44 (0,9) ▼	43 (0,8)	1 (1,3)	46 (0,9)
Колумбия	28 (1,0) ▼	35 (1,1)	-7 (1,5)	43 (1,1) ▽	49 (0,9)	-5 (1,4)	69 (1,3) ▲	72 (1,0)	-3 (1,7)	49 (1,1) △
Хърватия	27 (1,2) ▼	-	-	58 (1,1) △	-	-	54 (1,0) ▽	-	-	48 (1,2) △
Дания	52 (1,1) △	56 (1,2)	-4 (1,7)	65 (1,1) ▲	68 (0,8)	-4 (1,4)	59 (0,9)	56 (1,0)	4 (1,3)	31 (0,7) ▼
Доминиканска република	50 (1,1) △	51 (1,2)	-1 (1,7)	62 (1,1) △	61 (1,3)	1 (1,7)	78 (0,9) ▲	76 (1,0)	2 (1,4)	61 (1,0) ▲
Естония	32 (1,2) ▼	23 (1,3)	9 (1,8)	46 (1,4) ▽	58 (1,0)	-11 (1,7)	47 (1,2) ▼	54 (1,0)	-8 (1,5)	32 (1,0) ▼
Финландия	66 (1,1) ▲	61 (1,0)	5 (1,5)	74 (0,9) ▲	76 (0,8)	-2 (1,2)	82 (0,8) ▲	80 (0,8)	2 (1,1)	49 (1,1) △
Италия	44 (0,8)	52 (1,1)	-8 (1,3)	41 (0,9) ▼	52 (1,0)	-11 (1,3)	75 (0,7) ▲	81 (0,9)	-5 (1,1)	54 (0,9) △
Латвия	40 (1,2) ▽	25 (1,0)	15 (1,6)	47 (1,1) ▽	58 (1,1)	-11 (1,6)	51 (1,2) ▽	65 (1,3)	-14 (1,8)	47 (1,4)
Литва	53 (1,1) △	33 (1,1)	20 (1,5)	60 (1,0) △	66 (0,8)	-6 (1,3)	65 (0,9) △	67 (0,9)	-2 (1,2)	49 (0,9) △
Малта	51 (0,8) △	55 (1,7)	-4 (1,9)	49 (0,9) ▽	50 (1,3)	-1 (1,6)	66 (0,8) △	70 (1,1)	-4 (1,4)	60 (0,9) ▲
Мексико	37 (1,0) ▽	35 (1,0)	3 (1,4)	52 (1,0)	47 (0,8)	5 (1,2)	56 (1,1) ▽	57 (0,8)	-1 (1,3)	48 (0,9) △
Холандия	48 (1,3) △	-	-	52 (1,2)	-	-	47 (1,3) ▼	-	-	32 (1,2) ▼
Норвегия	56 (0,9) ▲	52 (1,2)	5 (1,5)	43 (0,9) ▼	48 (1,0)	-6 (1,3)	48 (0,8) ▼	49 (1,4)	0 (1,6)	27 (0,7) ▼
Перу	33 (0,9) ▼	-	-	47 (0,9) ▽	-	-	62 (0,7) △	-	-	45 (0,8)
Русия	54 (1,0) △	51 (0,9)	3 (1,4)	45 (1,0) ▽	51 (1,0)	-6 (1,4)	41 (1,1) ▼	41 (1,0)	0 (1,5)	40 (1,1) ▽
Словения	44 (1,4)	45 (1,3)	0 (1,9)	69 (1,0) ▲	71 (0,9)	-2 (1,4)	65 (1,2) △	64 (1,1)	1 (1,6)	54 (1,1) △
Швеция	61 (1,1) ▲	60 (1,3)	1 (1,7)	56 (1,1) △	67 (0,8)	-11 (1,4)	54 (1,0)	54 (0,9)	0 (1,3)	32 (1,0) ▼
ICCS средно	45 (0,2)			53 (0,2)			59 (0,2)			45 (0,2)
Държави/региони, които не са изпълнили изискванията за извадката										
Хонконг-Китай	45 (1,0)			40 (1,0)			59 (1,1)			51 (1,3)
Корея	43 (1,2)			40 (0,9)			53 (1,2)			38 (1,1)
Северен Рейн-Вестфалия (Германия)	61 (2,1)			70 (1,5)			62 (1,2)			51 (1,3)

Националните резултати са:

над средния резултат с повече от 10 процентни пункта ▲

значително по-високи от средния резултат △

значително по-ниски от средния резултат ▼

под средния резултат с повече от 10 процентни пункта ▼

Данните в таблица 5 показват, че най-ниско е доверието в политическите партии и социалните медии, а най-високо – в традиционните медии (телевизия, вестници, радио). Подобни са резултатите

и от предходното изследване през 2009 г., когато учениците също показаха сравнително ниски равнища на доверие в политическите партии например. Само в седем държави повече от половината ученици показват доверие към политически партии: Дания, Финландия, Литва, Норвегия, Русия, Малта и Швеция.

Ако сравним данните от изследванията през 2009 и 2016 г., ще видим, че в няколко държави се наблюдава значително повишаване на доверието в политическите партии. Например в Китайски Тайбей увеличението е с 21 процентни пункта, в Литва – с 20, в Латвия – с 15, а в Белгия – с 14 процентни пункта.

Националните данни показват, че доверието в политическите партии сред българските ученици е най-ниско – почти два пъти по-ниско в сравнение с доверието в медиите и хората, като цяло. Макар че се е повишило с 6 процентни пункта спрямо ICCS 2009, доверието в политическите партии остава сравнително ниско (само 38%), при това то е по-ниско и от средното равнище за изследването (45%).

Данните показват също, че доверието в хората, като цяло, е сравнително ниско във всички държави – средно около 53% от учениците в изследването са изразили доверие в хората. Освен това в повечето държави, в това число и България, то се е понижило в сравнение с 2009 г. Най-съществено е понижението в Естония, Италия, Латвия и Швеция – с 11 процентни пункта. Въпреки понижението България е сред държавите, в които най-много ученици имат доверие на хората, като цяло: Финландия – 74%, Словения – 69%, Дания – 65%, Доминиканска република – 62%, България – 61%, и Литва – 60%.

Тъй като значителна част от информацията стига до обществото чрез медиите, то доверието в тях има ключово значение и показва обществените нагласи по отношение на истинността, точността и безпристрастността на разпространяваната информация. Почти две трети от учениците в изследването изразяват доверие в традиционните медии. В сравнение с 2009 г. доверието в повечето държави се е понижило или е останало непроменено. Държавите с най-голямо доверие в традиционните медии са Финландия – 82%, Доминиканска република – 78%, и Италия – 75%. Обратно, държавите с най-ниски равнища на доверие в традиционните медии са Русия – 41%, Китайски Тайбей – 44%, Белгия – 46%, Естония и Холандия – по 47%. Доверието на българските ученици в традиционните медии е около средните равнища за изследването – 61% при средно за ICCS 59%. То се е понижило с 9 процентни пункта в сравнение с проучването през 2009 г.

Доверието в социалните медии е значително по-ниско от доверието в традиционните медии – 45% средно за ICCS. Най-ниско е в Норвегия – 27%, Белгия – 29%, Дания – 31%, и Швеция, Холандия и Естония – по 32%. Дали това се дължи на информираността на учениците за начина, по който функционират социалните медии, и риска от разпространяване в тях на непроверена и невярна информация, или се дължи на други причини, е трудно да се определи без допълнителни проучвания. На този етап данните показват, че съществуват много големи вариации в преценката на учениците от различните държави. Най-много ученици изразяват доверие в социалните медии в Доминиканската република – 61%, и в България и Малта – по 60%.

Вече беше посочено, че до голяма степен доверието в институциите се формира и в резултат от дейността и информацията, разпространявана от медиите. Поради това е важно да се проследи доколко доверието на учениците в политическите и гражданските институции е повлияно от медиите, както и от семейната им среда.

Според данните учениците, които се информират основно от медиите по политически и обществени въпроси, показват незначително по-голямо доверие в политическите и гражданските институции. Учениците, на които поне единият родител е с висше образование, имат по-голямо доверие в институциите само в седем държави, а в осем показват значително по-ниски равнища на доверие. Учениците, които имат по-висок резултат на теста на ICCS, имат по-малко доверие в гражданските и политическите институции в сравнение с учениците с по-нисък резултат на теста в

девет държави (България, Чили, Колумбия, Хърватия, Доминиканска република, Литва, Мексико, Перу и Русия). Обратно, в Дания, Естония, Финландия, Холандия, Норвегия, Словения и Швеция учениците с по-високи резултати показват значително по-голямо доверие в институциите. Тези резултати потвърждават направения вече извод, според който е налице позитивна корелация между доверието в институциите и познанията по гражданско образование предимно в държавите с ниски равнища на възприемане на корупцията и по-високи равнища на управленска ефективност.

Друг аспект и стимул за гражданско участие са представите на младите хора за ролята на религията в обществото. В някои общества традицията да се посещава религиозна служба, се асоциира с гражданското участие в живота на общността. Отношението към религията и религиозните практики е съществен елемент от едно по-широко разбиране на гражданското образование и гражданското участие.

Във въпросника за ученика на ICCS 2016 са включени пет въпроса, посредством които се определя отношението на учениците към религията и нейното влияние в обществото. Изводите са направени на базата на дела на учениците, посочили „съгласен/съгласна съм“ за няколко твърдения за религията и ролята ѝ в обществото.

	България	ICCS средно
За мен религията е по-важна от това, което се случва в националната политика.	59%	42%
Религията ми помага да реша кое е правилно и кое е неправилно.	53%	48%
Религиозните лидери трябва да имат по-голяма власт в обществото.	39%	29%
Религията трябва да влияе на отношенията между хората.	40%	51%
Житейските правила, които се основават на религията, са по-важни от гражданските закони.	41%	32%
Религиозните хора са по-добри граждани.	53%	32%

На базата на отговорите на учениците на тези въпроси е структурирана скала, която показва доколко учениците подкрепят идеята, че религията трябва да оказва влияние върху обществото и обществените отношения. Най-голяма подкрепа се наблюдава сред учениците в Хърватия, Колумбия, Доминиканската република, Малта и Перу. Най-ниска е подкрепата в Белгия, Дания, Естония, Холандия и Швеция. Подкрепата на българските ученици е по-скоро умерена и не се е променила след 2009 г.

Кои са факторите, които влияят върху отношението на учениците към религията и нейната роля в обществото? Учениците с поне един родител с висше образование, както и учениците с по-високи резултати на теста смятат, че ролята и влиянието на религията в обществения живот трябва да бъдат по-скоро ограничени. Този извод е валиден за всички държави, в това число и България.

Инструментариумът на ICCS включва и няколко въпроса, целта на които е да се определи дали учениците се идентифицират с конкретна религия и доколко активно участват в конкретни религиозни практики. Най-напред следва да посочим, че преобладаващата част от българските ученици (около 86%) смятат, че всички хора трябва да могат свободно да практикуват религията, която са избрали. Близко 84% от българските ученици посочват, че изповядват някаква религия. От тях обаче:

- 43% никога не са посещавали религиозна служба или посещават религиозна служба по-рядко от веднъж в годината
- 31% – поне веднъж в годината
- 17% – поне веднъж в месеца
- 9% – поне веднъж в седмицата.

Както може да се очаква учениците, които практикуват религия сравнително често (посещават религиозна служба поне веднъж на месец), смятат, че религията трябва да има по-голямо влияние върху обществото и обществените отношения.

Като се основаваме на данните, можем да предположим, че за българските ученици „изповядвам религия“ не означава „религиозен съм“. Идентифицирането с определена религия, декларирано от самите ученици, не е надежден показател доколко те наистина изповядват нейните принципи и ценности. Религията се приема по-скоро като признак за принадлежност към определена общност. Доказателство за това са и данните, които показват, че само половината (53%) от българските ученици, които посещават религиозна служба поне веднъж в седмицата или веднъж в месеца, посочват например, че религията трябва да има силно влияние върху обществото.

Гражданска активност на учениците

Гражданската активност на учениците се определя, като се проучва индивидуалният интерес на учениците към политически и обществени въпроси и тяхната самооценка за ефективността им като граждани; участието на учениците в живота на училището, както и в инициативи извън училище; вероятната им гражданска активност в бъдеще. Гражданската активност и участието на гражданите в обществения и политическия живот са основна характеристика на демократичното общество. Поради това цел на ICCS 2016 е да се определи доколко активното гражданско участие и активността на учениците е част от гражданското образование в държавите. Гражданското участие се отнася не само до личната ангажираност на ученика с конкретни дейности, но включва и неговата мотивация, увереност, че действията му са ефективни, както и убедеността му, че има способности и е подготвен да участва активно. Гражданското участие се дефинира по-скоро като ангажираността на хората с живота на тяхната общност, но не непременно с политика. Например данните от 2016 г. показват, че повече ученици се включват в доброволчески дейности в сравнение с 2009 г. Повече ученици също изразяват готовност да гласуват на избори в бъдеще.

И в тази област обаче се наблюдават някои специфики. Например:

- Готовността на учениците да участват в легални протести, не се свързва пряко с познанията им по гражданско образование, докато готовността за участие в незаконни протести е по-голяма сред учениците с ниски постижения по гражданско образование.
- Учениците, които показват интерес към политически и обществени въпроси, са по-склонни да участват в политически партии и организации в бъдеще, докато учениците с по-високи резултати на теста показват по-малко желание за политическа активност и участие в политически партии в бъдеще.

Ангажираност на учениците с политически и обществени проблеми

Гражданската ангажираност на учениците се отнася до информираността им по въпроси на гражданския и политическия живот; до обсъждането на аспекти от гражданския и политическия живот с приятели и родители; до готовността да се включат в живота на обществото; до техните очаквания за гражданска активност в бъдеще и др. Освен в традиционните за учениците от тази възрастова група дейности (като например граждански инициативи в училище, участие в младежки организации или различни групи) младите хора могат да участват във виртуални мрежи и общности чрез социалните медии.

Таблица 6. Дял на учениците (в %), които сравнително често се информират и споделят информация по политически и обществени въпроси

Дял (в %) на учениците, които са посочили, че поне веднъж седмично извършват следните дейности:									
Държава	Гледат телевизия, за да се информират за националните и международните новини.			Четат вестници, за да се информират за националните и международните новини.			Обсъждат с родителите си политически и обществени въпроси.		
	2016	2009	Разлика	2016	2009	Разлика	2016	2009	Разлика
Белгия	72 (1,2) △	62 (1,1)	10 (1,6)	33 (1,0) △	33 (0,9)	0 (1,4)	44 (1,6)	28 (1,1)	17 (1,9)
България	72 (1,1) △	72 (1,1)	-1 (1,6)	20 (1,0) ▽	37 (0,9)	-16 (1,3)	41 (1,3) ▽	40 (1,3)	2 (1,9)
Чили	76 (0,7) ▲	80 (0,8)	-4 (1,1)	23 (0,6) ▽	38 (1,1)	-14 (1,3)	38 (0,9) ▽	40 (1,0)	-2 (1,4)
Китайски Тайбей	80 (0,6) ▲	80 (0,6)	0 (0,8)	35 (1,0) △	56 (0,9)	-21 (1,3)	39 (1,0) ▽	38 (0,7)	1 (1,2)
Колумбия	79 (0,8) ▲	84 (0,6)	-6 (1,0)	35 (1,4) △	38 (1,3)	-3 (1,9)	45 (0,8)	48 (1,0)	-3 (1,3)
Хърватия	64 (1,0)	-	-	25 (1,0) ▽	-	-	49 (1,1) △	-	-
Дания	60 (0,9) ▽	69 (1,0)	-10 (1,4)	20 (0,7) ▽	28 (0,8)	-8 (1,1)	58 (1,1) ▲	45 (1,1)	12 (1,6)
Доминиканска република	72 (1,1) △	74 (1,2)	-2 (1,6)	39 (1,2) ▲	54 (1,4)	-15 (1,9)	47 (1,0)	50 (0,9)	-4 (1,4)
Естония	65 (1,1)	75 (1,0)	-10 (1,5)	30 (1,4) △	53 (1,2)	-23 (1,8)	40 (1,1) ▽	30 (1,2)	10 (1,7)
Финландия	45 (1,0) ▼	50 (1,1)	-5 (1,5)	30 (1,1) △	48 (1,0)	-18 (1,5)	41 (1,2) ▽	24 (1,1)	18 (1,6)
Италия	74 (1,0) △	78 (0,9)	-4 (1,4)	27 (1,1)	36 (1,3)	-10 (1,7)	61 (1,2) ▲	55 (1,2)	7 (1,6)
Латвия	57 (1,2) ▽	76 (1,1)	-18 (1,6)	20 (0,8) ▽	37 (1,2)	-17 (1,4)	47 (1,3)	41 (1,4)	7 (1,9)
Литва	73 (1,0) △	76 (0,9)	-4 (1,4)	23 (1,1) ▽	45 (1,2)	-22 (1,6)	50 (1,0) △	40 (0,9)	11 (1,3)
Малта	65 (0,9)	64 (0,9)	1 (1,3)	16 (0,7) ▼	28 (1,0)	-13 (1,2)	51 (0,8) △	40 (1,3)	11 (1,5)
Мексико	59 (0,8) ▽	63 (0,8)	-3 (1,1)	26 (0,7)	31 (0,9)	-5 (1,1)	36 (0,8) ▽	38 (0,7)	-2 (1,0)
Холандия	63 (1,3) ▽	-	-	18 (1,2) ▽	-	-	46 (1,2)	-	-
Норвегия	55 (1,0) ▼	71 (1,3)	-16 (1,6)	27 (0,8)	54 (1,3)	-27 (1,5)	43 (0,9) ▽	35 (1,3)	8 (1,6)
Перу	80 (0,7) ▲	-	-	60 (1,2) ▲	-	-	51 (0,9) △	-	-
Русия	57 (1,2) ▽	61 (1,1)	-3 (1,6)	21 (0,8) ▽	38 (0,9)	-17 (1,2)	38 (1,0) ▽	33 (1,0)	5 (1,4)
Словения	59 (1,2) ▽	54 (1,3)	4 (1,8)	17 (0,9) ▼	32 (1,0)	-15 (1,3)	43 (1,2) ▽	33 (1,1)	10 (1,6)
Швеция	57 (1,1) ▽	49 (1,0)	8 (1,5)	29 (0,9) △	51 (1,2)	-22 (1,5)	48 (1,4)	28 (1,0)	20 (1,7)
ICCS 2016 средно	66 (0,2)			27 (0,2)			46 (0,2)		
Държави/региони, които не са изпълнили изискванията за извадката									
Хонконг-Китай	71 (1,2)	-	-	44 (1,0)	-	-	39 (1,0)	-	-
Корея	60 (1,0)	-	-	14 (0,8)	-	-	41 (1,2)	-	-
Северен Рейн-Вестфалия (Германия)	60 (1,3)	-	-	23 (1,5)	-	-	57 (1,6)	-	-

Националните резултати са:

над средния резултат с повече от 10 процентни пункта ▲

значително по-високи от средния резултат △

значително по-ниски от средния резултат ▽

под средния резултат с повече от 10 процентни пункта ▼

- Не са налични сравними данни.

Таблица 6 описва основните източници на информация за младите хора, т.е. къде и как те намират, обсъждат и споделят информация по политически и обществени въпроси. Данните показват колко процента от учениците в отделните държави в изследването извършват поне веднъж седмично следните дейности: гледат телевизия или четат вестници, за да се информират за националните и международните новини; разговарят с родителите си по политически и обществени въпроси – т.е. използват традиционните източници на информация. Ясно се вижда, че телевизията и телевизионните предавания са основният източник на информация за учениците. Значително по-малка част от учениците четат вестници, което е разбираемо в дигиталния свят, в който живеят.

Телевизионните новинарски предавания и обсъжданията с родителите са най-важните източници на информация, определяща гражданската активност на учениците. Наблюдава се значително намаляване на използването на вестници от учениците за информиране за събитията в сравнение с данните от 2009 г. Учениците все повече разговарят с родителите си за събитията в другите държави. Използването на социалните медии за участие в различни граждански инициативи все още е ограничено, но значително се различава в отделните държави.

В сравнение с ICCS 2009 учениците по-често участват в обсъждания по политически и социални въпроси, нараснала е увереността им да участват в граждански инициативи. По-активно е участието на учениците в живота на училището през 2016 г. в сравнение с 2009 г. Момичетата, както и учениците,

които повече се интересуват от обществени и политически въпроси, са по-ангажирани с дейности, свързани с училищния живот. Не съществува обаче пряка връзка между гражданската активност на учениците в училище и познанията им по гражданско образование.

От друга страна, като се има предвид колко много време прекарват съвременните млади хора в социалните мрежи, би могло да се очаква, че новите технологии и интернет, които дават възможност за интерактивно общуване, са основните източници за информиране по политически и обществени въпроси. Данните в таблица 7, макар и да се различават в отделните държави, показват сравнително ниски равнища на използването на интернет и социалните медии за намиране на информация по социални и политически теми.

Таблица 7. Дял на учениците (в %), които сравнително често се информират и споделят информация по политически и обществени въпроси

Държава	Дял (в %) на учениците, които са посочили, че поне веднъж седмично извършват следните дейности:					
	Използват интернет, за да търсят информация по политически и обществени въпроси.		Публикуват коментари или изображения по политически или обществени въпроси в интернет или социалните медии.		Споделят или обсъждат чужди онлайн публикации по политически или обществени въпроси.	
Белгия	23 (1,1)	▽	5 (0,6)	▽	6 (0,4)	▽
България	26 (0,9)	▽	12 (0,9)	△	11 (0,6)	△
Чили	21 (0,6)	▽	9 (0,5)		8 (0,4)	▽
Китайски Тайпей	65 (1,0)	▲	20 (0,7)	▲	15 (0,6)	△
Колумбия	29 (0,9)	▽	11 (0,6)	△	16 (0,8)	△
Хърватия	34 (1,2)	△	3 (0,4)	▽	3 (0,4)	▽
Дания	38 (0,8)	△	3 (0,3)	▽	4 (0,4)	▽
Доминиканска република	37 (1,2)	△	19 (0,8)	▲	23 (0,9)	▲
Естония	26 (1,2)	▽	5 (0,4)	▽	8 (0,6)	▽
Финландия	18 (0,9)	▼	3 (0,3)	▽	3 (0,4)	▽
Италия	35 (1,0)	△	9 (0,5)		10 (0,6)	
Латвия	37 (1,2)	△	14 (0,8)	△	14 (0,7)	△
Литва	37 (1,1)	△	8 (0,6)		9 (0,6)	
Малта	25 (0,7)	▽	7 (0,4)	▽	8 (0,4)	▽
Мексико	29 (0,8)		12 (0,5)	△	12 (0,5)	△
Холандия	10 (0,7)	▼	3 (0,3)	▽	5 (0,5)	▽
Норвегия	27 (0,7)	▽	4 (0,3)	▽	5 (0,3)	▽
Перу	33 (0,9)	△	17 (0,7)	△	18 (0,7)	△
Русия	40 (1,2)	△	8 (0,5)		10 (0,6)	
Словения	20 (0,9)	▼	3 (0,4)	▽	4 (0,4)	▽
Швеция	33 (1,1)	△	5 (0,5)	▽	7 (0,7)	▽
ICCS средно	31 (0,2)		9 (0,1)		10 (0,1)	
Държави/региони, които не са изпълнили изискванията за извадката						
Хонконг-Китай	29 (1,0)		16 (0,8)		16 (0,8)	
Корея	41 (1,2)		8 (0,6)		11 (0,7)	
Северен Рейн-Вестфалия (Германия)	14 (1,0)		8 (0,6)		7 (0,7)	

Националните резултати са:

над средното с повече от 10 процентни пункта ▲

значително по-високи от средното △

значително по-ниски от средното ▽

под средното с повече от 10 процентни пункта ▼

Най-много ученици в Китайски Тайпей използват интернет за информиране – около 65% при средно за ICCS 31%. Делът на българските ученици е по-малък от средното за изследването с 5 процентни пункта. Значително по-малък дял ученици в България и останалите държави публикуват

коментари или изображения по политически и обществени въпроси в интернет и социалните медии. Като цяло, учениците на 13 – 14-годишна възраст не използват интернет и социалните медии като източник на информация или място за обсъждане и споделяне на мнение по политически и обществени въпроси.

Данните в таблици 6 и 7 са обобщени в графиката по-долу. На нея е показано доколко учениците в България използват, от една страна, традиционните източници на информация, а от друга – социалните медии, сравнени със средните показатели за ICCS.

Част от въпросите, включени във въпросника на ICCS 2016, са свързани с обсъждането на политически и обществени проблеми извън училище. Те позволяват да се определи колко често учениците участват в дискусии или разговарят с приятели и семейството си по такива теми. Ето и данните за процента на учениците в България и средно в изследването, които са избрали възможности „поне веднъж на седмица“ и „всеки ден“:

	България	ICCS средно
Разговори с родителите по политически и обществени въпроси	20%	25%
Разговори с приятели по политически и обществени въпроси	16%	16%
Разговори с родителите за това, което се случва в други държави.	41%	46%
Разговори с приятели за това, което се случва в други държави.	32%	27%

Първият прочит на тези данни показва, че българските ученици обсъждат или разговарят по политически и обществени въпроси извън училище толкова често, колкото и техните връстници в останалите държави. Очевидно е, че 13 – 14-годишните ученици не обсъждат често тези проблеми нито в семейството си, нито с приятелите си. Интересът към събитията в други държави е по-голям,

което личи и от по-големия дял ученици, които сравнително често обсъждат събитията в другите държави.

Учениците с поне един родител с висше образование, както и учениците с по-високи резултати на теста по-често участват в такива дейности, макар че разликата не е голяма.

Дали и до каква степен учениците са подготвени да се включат в живота на обществото? На този въпрос ICCS отговаря, като проучва самооценката им за тяхната ефективност и резултатност при включване в различни граждански инициативи. Тази самооценка, от своя страна, отразява увереността и готовността на учениците да проявяват гражданска активност, т.е. да организират и осъществяват поредица от дейности, необходими за постигането на определени цели. С други думи ефективността се отнася до увереността на учениците да предприемат конкретни действия като граждани. Как самите ученици определят своята ефективност, можем да съдим по отговорите им на следващите въпроси. Представен е процентът на учениците в България и средно за ICCS, които смятат, че успешно биха се справили със следните дейности:

	България	ICCS средно
Обсъждане на статия от вестник за конфликт между държави	58%	65%
Аргументиране на позиция по спорен политически или социален въпрос	66%	68%
Кандидатиране на избори в училище	66%	59%
Организиране на група ученици за постигане на промени в училището	73%	65%
Проследяване на телевизионен дебат по спорен въпрос	56%	59%
Написване на писмо или имейл до вестник, в което се излагат възгледи по актуален въпрос	66%	60%
Изказване пред класа по политически или социален въпрос	61%	60%

Самооценката на българските ученици, като цяло, не се отличава съществено от самооценката на останалите ученици в изследването. Половината от учениците, а при някои дейности и две трети от тях смятат, че биха се справили достатъчно ефективно.

Участие на учениците в граждански инициативи в училище

Резултатите от предходния етап на изследването – ICCS 2009 – показаха, че училищата, които се управляват по-демократично, допринасят в по-голяма степен за мотивирането на учениците да участват в граждански инициативи. Националните данни тогава показаха, че основните области, в които се изявяват учениците в училище, са предимно спортни и културни прояви. От друга страна, много малко ученици участват в дейности, свързани с ученическото самоуправление. Беше направен извод, че ученическото самоуправление, като принцип и практика, все още не е застъпено достатъчно добре във всички училища. Дори и там, където съществуват някакви форми на ученическо самоуправление (например ученически парламент или ученически съвет), то те не получават необходимата подкрепа от страна на училищното ръководство.

Изследването през 2016 г. оценява участието на учениците в училищния живот посредством няколко въпроса, повечето от които са напълно идентични с тези, използвани през 2009 г. По този начин може да се направи сравнение между резултатите от двата етапа на изследването и да се види дали са настъпили съществени промени в участието на учениците в управлението на училището.

Следващата фигура показва колко процента от учениците в България и средно в ICCS са участвали в конкретни дейности в училището през последните 12 месеца. Това са дейности и граждански инициативи, свързани с управлението на училището и самоуправлението на учениците.

По-малко български ученици се включват и в трите дейности в сравнение с връстниците си в останалите държави. Впрочем България е сред държавите, в които най-малко ученици са посочили, че са участвали в която и да е от изброените три прояви на гражданска активност през последната една година. Данните по държави съществено се различават. Например много голям дял от учениците в Норвегия (93%), Чили и Хърватия (по 91%), Колумбия (90%) са участвали в гласуване за представител на класа в училищния парламент.

За да разберем кои са причините толкова малко български ученици да участват в дейности, свързани с ученическото самоуправление, е необходимо да проучим дали българското училище създава условия за подобна проява на гражданска инициатива и участие. От информацията, която са посочили директорите на училищата в извадката, попълвайки въпросник, става ясно, че в 25% от училищата не съществува никаква форма на ученическо самоуправление (например ученически парламент или ученически съвет). Само около една трета от директорите са посочили, че осмокласниците в училището са участвали в избори за представители в ученически парламент/ученически съвет.

Освен това от съществено значение е да се проучат нагласите на учениците и мнението им за необходимостта, смисъла и ползата от участието им в граждански инициативи в училището. Ето какво мислят осмокласниците в България по конкретни въпроси, свързани с важността на участието им в училищния живот. Въпросите са формулирани така, че да уловят разбиранията и нагласите на учениците, свързани с поведението им в бъдеще като граждани и доколко те могат да влияят върху обществените процеси.

- 77% от българските ученици смятат, че участието на учениците в управлението на училището може да го направи по-добро (ICCS средно 90%).
- 83% посочват, че когато учениците действат заедно в едно училище, то ще настъпят много положителни промени (ICCS средно 93%).
- 89% подкрепят разбирането, че организирането на групи от ученици, които да изразяват мнението си, може да помогне при решаването на проблемите в училището (ICCS средно 87%).
- 89% смятат, че учениците могат да окажат по-голямо влияние върху това, което се случва в училище, ако действат заедно, а не поотделно (ICCS средно 90%).
- Според 80% от учениците гласуването на ученически избори може да промени това, което се случва в училище (ICCS средно 81%).

Макар че по повечето показатели данните на българските ученици са по-ниски от тези на връстниците им, можем да направим извод, че преобладаващата част от учениците разбират колко е важно да участват в училищния живот. Те имат положително отношение към участието в различни форми на граждански инициативи, свързани с управлението на училището и самоуправлението на учениците. И тук момчетата показват по-голяма степен на ангажираност в сравнение с момчетата. По-активни са и учениците с по-високи резултати на теста (равнища А и Б от скалата на постижения).

Данните на следващата графика позволяват да се проучат нагласите на учениците за гражданско участие в училище, като се проследи колко от тях биха се включили в няколко конкретни инициативи, ако имаха такава възможност.

И по тези показатели данните на българските ученици не се различават съществено от усреднените данни за изследването, с изключение на два въпроса: „ще участвам в писането на статии или други материали за училищния вестник или уебсайт“ и „ще се присъединя към група от ученици, провеждащи кампания, която подкрепям“. Иначе от изброените дейности най-голям дял български ученици са склонни да участват в кампании в подкрепа на някаква кауза и да гласуват на училищни избори. Момчетата и учениците с по-високи резултати на теста отново проявяват по-голяма готовност за участие в граждански инициативи в училище.

Участие на учениците в граждански инициативи извън училище

Учениците, които участват в ICCS, са на възраст, която не им позволява достъп до много форми на гражданско участие в обществото. Въпреки това е важно да бъдат проучени нагласите на учениците за участие в обществения живот на по-късен етап – като възрастни. Освен това съществуват основания да се смята, че гражданската активност на учениците в училище и извън училище оказва силно влияние върху тяхното поведение и ангажираност в гражданското общество по-късно.

В сравнение с учениците от останалите държави много повече български ученици участват в инициативи, свързани с опазването на околната среда. Около 54% от българските ученици (30% средно за ICCS) са участвали в дейността на екологична група или организация през последната година; 50% (37% за ICCS) са били част от доброволческа група; 39% (24% ICCS) са били част от младежка група, която организира кампания по конкретен проблем. Данните ясно показват, от една страна, че българските ученици са ангажирани по-активно с граждански инициативи извън училище, отколкото в училище. От друга страна, много повече български ученици се включват в граждански инициативи извън училище, отколкото техните връстници в останалите държави.

В сравнение с предходния етап на изследването през 2009 г. най-съществено се е увеличил делът на учениците, които участват в доброволчески дейности. Макар и в по-малка степен, също се е

увеличил делът на учениците, които се включват в дейности за опазване на околната среда. Налице е също и слаба тенденция към намаляване на броя на учениците, които се присъединяват към кампании по конкретен проблем.

За да разберем доколко гражданската активност на младите хора може да бъде предпоставка за по-активно гражданско участие в бъдеще, ще проследим какви са нагласите и желанията на учениците за участие в обществения живот като възрастни. Те се измерват посредством няколко въпроса, които имат за цел да определят както нагласите им за гражданско участие като избиратели, така и чрез пряко участие в политическия процес. От друга страна, важно е да се определи и доколко учениците са склонни да прибегват до по-крайни форми на протест като средство за влияние при взимане на политически решения и за постигане на конкретни цели.

Най-напред ще се спрем на нагласите на учениците да участват в обществения живот като избиратели и чрез пряко политическо участие. Фигурата, която следва, показва колко процента от учениците в България и средно в ICCS са посочили, че биха участвали в обществения живот по описания начин.

Очевидна е незаинтересоваността на учениците да участват пряко в политическия живот, като членуват в политическа партия или професионален съюз. Само около една четвърт от тях биха се кандидатирали на местни избори или биха се присъединили към политическа партия или професионален съюз. От друга страна, много повече ученици биха гласували на местни и национални избори – съответно 84% и 79%. Учениците, които биха гласували на избори, имат много по-висок среден резултат на теста в сравнение с учениците, които не биха гласували. Например разликата между средния резултат на българските ученици в двете крайни групи – тези, които със сигурност биха гласували на национални избори, и тези, които със сигурност не биха гласували – е 70 точки (съответно 519 и 449 точки).

По-нататък ще коментираме резултатите, които показват доколко учениците са склонни да участват в различни форми на протест за изразяване на позиция и дори във форми на гражданско неподчинение. Следващата фигура представя дела на учениците в България и средно за ICCS, които биха предприели конкретни действия, за да изразят мнението и позицията си по важни обществени въпроси. Българските ученици са склонни в по-голяма степен да участват във всички изброени действия за изразяване на позиция по значим обществен или политически въпрос в сравнение с връстниците си в останалите държави.

Също значително повече български ученици са склонни да прибегват до някои по-крайни форми на протест в сравнение с останалите участници в изследването, както показва следващата фигура. По отношение на този показател данните за България са съпоставими с данните за Чили, Колумбия, Доминиканската република, Мексико и Перу. Най-малко ученици биха участвали в крайни форми на протест в Дания, Финландия, Швеция, Белгия и Китайски Тайбей.

Във всички държави момчетата са по-склонни да участват в подобни крайни прояви на протест за разлика от момичетата. Освен това учениците, които са посочили, че по всяка вероятност биха предприели такива действия, имат значително по-нисък резултат на теста по гражданско образование във всички държави. Наблюдаваме ясно изразена отрицателна взаимовръзка между очакваното участие в крайни форми на протест и познанията на учениците по гражданско образование. Например разликата между българските ученици, които са посочили, че със сигурност биха участвали в окупация на обществена сграда в знак на протест, и тези, които със сигурност няма да го направят, е 60 точки (съответно 455 и 515 точки). Разликата между резултатите на учениците, които биха участвали в

блокада на движението по пътищата в знак на протест, и тези, които не биха участвали, е 65 точки (съответно 445 и 510 точки).

И накрая, за да разберат как функционира демокрацията например, учениците трябва да имат знания за правата на човека, за демократичните институции, за гражданското общество и неговите принципи и т.н. Доколко българското училище дава възможност на учениците да придобият тези знания, можем да съдим по преценката на самите ученици. Следващата фигура показва колко процента от българските ученици са избрали възможностите „много“, „достатъчно“, „малко“ и „нищо“, за да посочат колко са научили в училище по следните въпроси:

Най-голям дял ученици – 85% – посочват, че са получили достатъчно знания как да опазват околната среда. Най-малко са научили учениците за важните политически проблеми и събития в други държави – само 40% посочват, че са получили достатъчно знания в училище по този въпрос. Друга сравнително слабо застъпена тема в подготовката на учениците е как функционира икономиката. Само 44% от учениците смятат, че са научили достатъчно по този въпрос. Ако съдим по преценката на учениците, почти две трети от тях (63%) са научили в училище и за начините, по които гражданите могат да гласуват на избори. Ако трябва да обобщим, малко повече от половината ученици посочват, че са получили информация по повечето теми именно в училище.

РОЛЯТА НА УЧИЛИЩЕТО ЗА ФОРМИРАНЕ НА ГРАЖДАНСКИ КОМПЕТЕНТНОСТИ НА УЧЕНИЦИТЕ

В предходния раздел бяха представени нагласите и възприятията на учениците по отношение на гражданското им участие в живота на училището и извън него. В този раздел ще проследим дали училището осигурява реална възможност за гражданската активност на учениците.

Подобно на ICCS 2009 и изследването през 2016 г. приема, че образователните постижения на учениците по гражданско образование са резултат както от учебния процес, така и от техния опит в училище. Ежедневният опит на учениците в училище има пряко влияние върху техните ценности и нагласи. Нещо повече, училището само по себе си е институцията, която има водеща роля при подготовката на младите хора като самостоятелни и отговорни граждани със съзнание за своята ценност и роля в обществото. То трябва да поощрява учениците да мислят критично, да отстояват позициите си и да поемат отговорност за действията си. За тази цел училището следва да е територия за гражданска изява на учениците. В редица държави, в това число и в България, се поставя ударение върху неформалните аспекти на гражданското образование, които се изразяват в участието на учениците в различни граждански инициативи в училище.

ICCS 2016 проучва до каква степен учениците се включват в различни граждански инициативи на територията на училището чрез въпросници за директорите и учителите. Анализът по-нататък се основава на тяхната обобщена преценка за активността и ангажираността на учениците при взимането на решения за управлението на училището, за участието им в живота на училищната общност и др.

Участие на учениците в училищни избори

Въпросникът за училището (попълва се от директорите) проучва дали осмокласниците в училището са имали възможност да участват в избори за представители на класа или за ученически съвет/парламент. Директорите трябваше да посочат приблизително колко ученици са участвали в такива избори, като изберат „Всички или почти всички“, „Повечето“, „Някои“, „Никой“ или „Неприложимо“. Последната възможност е включена, за да отрази спецификите на нормативната регулация в отделни държави по отношение на управлението на училището. Единствено в Италия преобладаващата част от директорите са избрали „Неприложимо“.

Резултатите от отговорите на тези въпроси позволяват да се направи заключение доколко учениците се включват в различни форми на самоуправление в училището.

Таблица 8 показва процента на учениците в училищата, директорите на които са посочили, че „всички или почти всички“ или „повечето“ ученици са участвали в избори за представители на класа и са гласували на избори за ученически съвет/парламент. В повечето държави над 80% от учениците са участвали в избори за представители на класа (ICCS средно – 84%). В няколко държави това са почти всички ученици: Хърватия – 100%, Чили, Словения, Норвегия, Колумбия – по 99%. Процентът на българските ученици, които са участвали в избори за представители на класа, е значително по-малък – само 57%. Още по-малък е дялът на българските ученици, които са участвали в избори за училищен парламент – 41% (при ICCS средно – 73%).

Данните показват, че значително по-малко български ученици участват в дейности, свързани с ученическото самоуправление. Следователно ученическото самоуправление не е достатъчно добре застъпено като принцип и практика във всички училища.

Таблица 8. Дял на учениците (в %), които са участвали в дейности, свързани с ученическото самоуправление (по данни от директорите на училищата)

Дял (в %) на учениците, които са участвали в следните дейности:				
Държава	Избори за представители на класа		Гласуване на избори за ученически съвет/парламент	
Белгия	73 (4,1)	▼	55 (4,5)	▼
България	68 (3,8)	▼	50 (4,1)	▼
Чили	98 (1,1)	▲	86 (3,1)	▲
Китайски Тайбей	92 (2,4)	△	45 (4,2)	▼
Колумбия	99 (1,0)	▲	99 (0,9)	▲
Хърватия	100 (0,0)	▲	98 (1,1)	▲
Дания	91 (2,1)	△	92 (2,0)	▲
Доминиканска република	95 (1,9)	△	95 (1,6)	▲
Естония	76 (4,9)	▽	79 (4,4)	
Финландия	98 (1,1)	▲	93 (1,7)	▲
Италия	22 (3,5)	▼	1 (0,7)	▼
Латвия	88 (3,1)		73 (5,0)	
Литва	93 (2,1)	△	79 (3,1)	
Малта	85 (0,3)		80 (0,3)	△
Мексико	98 (1,2)	▲	81 (2,7)	△
Холандия	46 (4,4)	▼	34 (5,2)	▼
Норвегия	99 (0,8)	▲	95 (2,0)	▲
Перу	93 (1,5)	△	85 (2,3)	▲
Русия	82 (3,4)		74 (3,8)	
Словения	99 (0,8)	▲	81 (3,7)	
Швеция	92 (2,4)	△	78 (3,6)	
ICCS 2016 средно	85 (0,6)		74 (0,7)	
Държави/региони, които не са отговорили на изискванията за извадката				
Хонконг-Китай	87 (3,6)		86 (3,6)	
Корея	100 (0,0)		100 (0,0)	
Северен Рейн-Вестфалия (Германия)	100 (0,0)		75 (6,3)	

Националните резултати са:

над средното с повече от 10 процентни пункта ▲

значително по-високи от средното △

значително по-ниски от средното ▽

под средното с повече от 10 процентни пункта ▼

Участие на учителите, родителите и учениците в процеса на взимане на решения за развитието на училището

Участието на учителите, родителите и учениците в управлението на училището и в процеса на взимане на решения за неговото развитие се смята като част от демократичното управление на училището и като фактор, който допринася за формирането на демократичен климат в училището и превръщането му в среда за гражданска изява на учениците и учителите. От друга страна, участието на учителите в управлението на училището може да допринесе за по-добро разбиране на потребностите на учениците и подобряване на общуването между учители и ученици.

Въпросникът на ICCS 2016 проучва доколко учителите, родителите и учениците са включени в процеса на взимане на решения в училището. Таблица 9 показва колко процента от осмокласниците учат в училища, директорите на които са посочили, че учителите, родителите и учениците са включени в значителна степен в управлението на училището и в процеса на взимане на решения.

Таблица 9. Дял на учениците (в %), които учат в училища, в които учителите, родителите и учениците участват активно в управлението на училището и в процеса на взимане на решения (по данни от директорите на училищата)

Дял (в %) на учениците в училищата, в които:										
Държава	Учителите участват при взимането на решения.	Родителите участват при взимането на решения.	Мнението на учениците се отчита при взимането на решения.	Правилата и разпоредбите се спазват от педагогическия и непедагогическия персонал, учениците и родителите.	Учениците имат възможност да участват активно при взимането на решения в училището.	Родителите се информират за постиженията на учениците и на училището.				
Белгия	32 (4,5) ▼	8 (2,1) ▼	8 (2,1) ▼	52 (5,0) ▼	12 (2,6) ▼	62 (4,4) ▼				
България	86 (3,0) ▲	8 (2,3) ▼	32 (4,3)	80 (3,5) ▲	27 (4,0)	83 (3,2)				
Чили	50 (3,7) ▼	10 (2,9) ▼	26 (3,8)	72 (3,4) △	28 (4,0)	84 (3,0)				
Китайски Тайбей	60 (3,9)	19 (2,7)	18 (3,3) ▼	66 (3,9)	17 (3,0) ▼	75 (3,7) ▼				
Колумбия	64 (4,4)	23 (3,9)	48 (4,5) ▲	60 (4,5)	46 (4,4) ▲	95 (2,2) ▲				
Хърватия	79 (3,7) ▲	30 (3,9) ▲	38 (4,2) ▲	56 (3,9) ▼	43 (4,3) ▲	85 (3,2)				
Дания	56 (3,8)	7 (2,0) ▼	20 (3,2) ▼	72 (3,5) △	19 (3,2) ▼	71 (3,8) ▼				
Доминиканска република	84 (3,8) ▲	46 (5,0) ▲	65 (4,5) ▲	67 (4,4)	58 (4,4) ▲	96 (2,2) ▲				
Естония	77 (3,7) ▲	28 (5,6)	37 (5,3)	66 (5,4)	49 (5,1) ▲	89 (3,6)				
Финландия	73 (3,1) ▲	2 (1,1) ▼	9 (2,2) ▼	83 (2,7) ▲	21 (2,9) ▼	78 (3,2)				
Италия	39 (3,8) ▼	10 (2,5) ▼	7 (2,1) ▼	29 (3,6) ▼	5 (1,8) ▼	72 (3,8) ▼				
Латвия	88 (3,0) ▲	32 (3,8) ▲	51 (4,3) ▲	68 (4,8)	67 (4,5) ▲	97 (1,5) ▲				
Литва	46 (4,0) ▼	20 (3,1)	24 (3,9)	25 (3,9)	31 (3,6)	82 (3,4)				
Малта	66 (0,4) △	8 (0,2) ▼	29 (0,3)	85 (0,4) ▲	33 (0,4) △	83 (0,3)				
Мексико	78 (3,3) ▲	39 (4,1) ▲	37 (4,0) △	58 (4,1)	42 (4,1) ▲	94 (1,5) ▲				
Холандия	23 (4,0) ▼	3 (1,7) ▼	6 (2,2) ▼	47 (5,2) ▼	9 (2,8) ▼	88 (3,2)				
Норвегия	50 (3,8) ▼	8 (2,5) ▼	15 (3,4) ▼	73 (3,7) ▲	14 (3,1) ▼	71 (3,7) ▼				
Перу	42 (3,6) ▼	21 (2,9)	35 (3,5) △	48 (3,4) ▼	31 (3,2)	71 (3,0) ▼				
Русия	60 (4,1)	31 (4,8) ▲	24 (3,4)	70 (4,4)	43 (4,5) ▲	92 (2,3) △				
Словения	70 (4,2) △	12 (3,0)	17 (3,8) ▼	79 (3,7) ▲	21 (3,9) ▼	98 (1,0) ▲				
Швеция	63 (5,1)	2 (1,9) ▼	35 (4,1)	68 (5,9)	21 (3,9) ▼	90 (2,8) △				
ICCS 2016 средно	61 (0,8)	18 (0,7)	28 (0,8)	63 (0,9)	30 (0,8)	84 (0,7)				
Държави/региони, които не са изпълнили изискванията за извадката										
Хонконг-Китай	42 (5,5)	4 (2,2)	33 (4,9)	81 (4,7)	15 (3,9)	68 (4,5)				
Корея	81 (4,1)	27 (5,2)	46 (5,7)	70 (4,2)	40 (4,9)	67 (5,7)				
Северен Рейн-Вестфалия (Германия)	78 (5,9)	24 (7,1)	43 (6,5)	67 (8,1)	44 (6,9)	89 (2,4)				

Националните резултати са:

над средното с повече от 10 процентни пункта ▲

значително по-високи от средното △

значително по-ниски от средното ▼

под средното с повече от 10 процентни пункта ▼

Участието на родителите в управлението на училището е значително ограничено във всички държави, в това число и в България. Ако средно за ICCS 18% от учениците учат в училища, в които родителите са включени в голяма степен в процеса на взимане на решения за развитието и управлението на училището, то в България това са само 8%. Ограничено е и участието на учениците в управлението на училището: от една страна, като се отчита тяхното мнение при взимането на решения

(ICCS средно – 28%, България – 32%), и от друга – като им се дава възможност да участват активно при взимането на конкретни решения (ICCS средно – 30%, България – 27%).

Училищен климат

Най-общо изследването на училищния климат се изразява в проучване на впечатленията, мненията и очакванията на членовете на училищната общност за училището като среда за учене, както и за тяхното поведение в тази среда. Училищният климат и взаимоотношенията между учителите и учениците, а и между самите ученици имат съществено влияние върху образователните постижения на учениците.

Въпросникът за ученика на ICCS 2016 съдържа шест въпроса, които позволяват да се опишат обстановката и средата в училище през очите на учениците. Тези въпроси представят различни сценарии на поведение, когато се обсъждат политически и социални въпроси в редовните учебни часове.

- Учителите насърчават учениците да формират собствено мнение.
- Учителите насърчават учениците да изразяват мнението си.
- Учениците предлагат актуални политически събития за обсъждане в час.
- Учениците изразяват мнението си в час дори и когато то се различава от мнението на повечето от учениците.
- Учителите насърчават учениците си да обсъждат проблемите с хора, които имат различно мнение.
- Учителите представят проблемите от различни гледни точки, когато ги обясняват в час.

На базата на отговорите на учениците на тези въпроси се формира индекс, чрез който се изразява доколко свободно и открито учениците могат да изразяват мнението си по въпроси от областта на гражданското образование в час. Данните за България не се отличават от средния показател за изследването: съответно 48 и 50 точки (ICCS средно). Не е настъпила промяна и в сравнение с ICCS 2009. По аналогичен начин и на базата на следващите пет твърдения е изготвен индекс, който показва какви са отношенията между учениците и техните учители според преценката на учениците.

- Повечето от моите учители са справедливи към мен.
- Учениците се разбират добре с повечето от учителите.
- Повечето от учителите се интересуват дали учениците са добре.
- Повечето от моите учители наистина изслушват това, което искам да кажа.
- Ако имам нужда от допълнителна помощ, ще я получа от учителите си.

И по този показател данните на българските ученици не се отличават от усреднените резултати на останалите държави: 53 точки (България) и 52 точки (ICCS средно).

Тормозът е друг аспект, който показва какъв е училищният климат. В изследването ICCS 2016 тормозът се дефинира като повтарящо се агресивно поведение, имащо за цел да нарани някого физически, емоционално, вербално или посредством общуване в интернет. Това поведение се смята за симптом на социална дезинтеграция или на нарушено общуване в училище. Данните показват, че в много държави училищата са изправени пред проблема с тормоза както в училищна среда, така и в киберпространството.

Тормозът – физически или вербален – е пряко свързан с феномена на общественото изключване, тъй като някои ученици могат да бъдат игнорирани или отхвърлени от връстниците си или да станат обект на различни форми на унижение. Тъй като учениците все по-често използват електронни технологии, то кибертормозът става нова форма на агресия и тормоз, която също се проучва.

Въпросникът за ученика съдържа няколко въпроса за тормоза като част от по-общото прочуване на обществените отношения в училище и училищния климат. Подобни въпроси са включени и във въпросника за училището и въпросника за учителя, като целта е да се проучи мнението на директорите и учителите за тормоза в училище (включително кибертормоза), както и какви дейности се осъществяват за прекратяването му. Този подход позволява проблемът да се проучи от различни перспективи, като се изследва какво мислят директорите, учителите и учениците за тормоза в училище.

ICCS 2016 измерва нивата на тормоз в училище през очите на учениците, които споделят дали и колко често са били подложени на различни форми на тормоз в училище. Резултатите показват, че в много държави, включително България, вербалният или физическият тормоз са често явление.

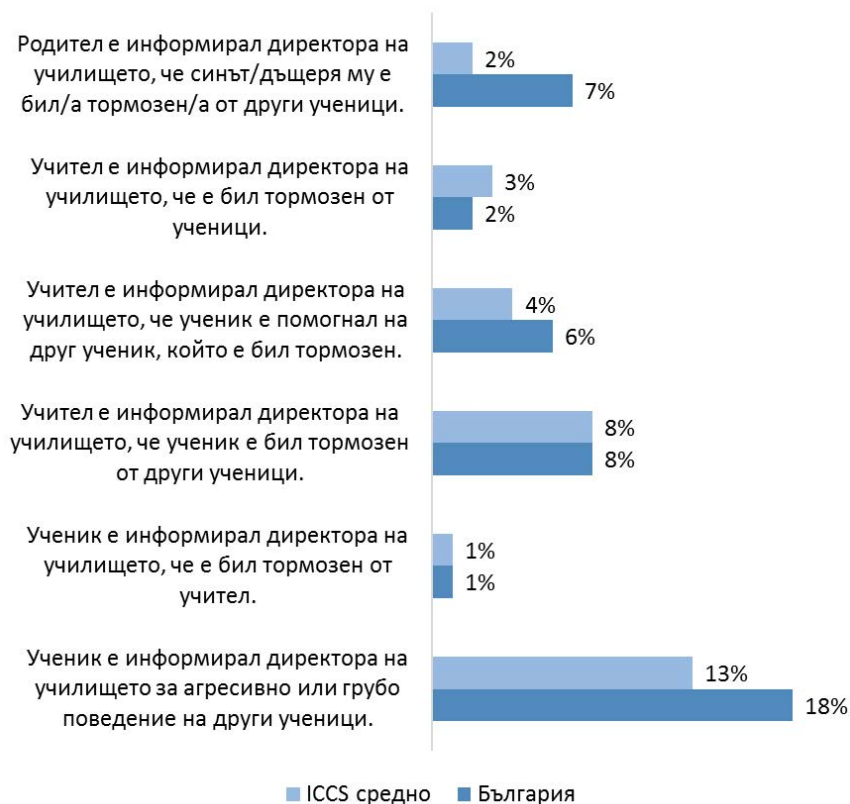
Фигурата, която следва, показва дела на учениците в България и средно за ICCS, които са посочили, че поне веднъж през последните три месеца преди изследването са били подложени на различни форми на физически или вербален тормоз.

Според данните на учениците вербалният тормоз е най-очевидната проява на насилие в училище. Всеки втори осмокласник е бил обект на вербален тормоз. Това, разбира се, не означава, че не съществува и физическо насилие в училище въпреки сравнително по-малкия процент ученици, които са посочили, че са били обект на физически тормоз – средно около 17%. Най-малко ученици са споделили, че са били обект на кибертормоз – 12% (в България с 2 процентни пункта повече от средното за изследването). Важно е да отбележим, че България е сред държавите, в които най-голям процент ученици са споделили за кибертормоз. По-голям е техният дял само в Литва (14%), Малта, Норвегия и Русия (по 13%). Най-малко ученици са посочили, че са били обект на кибертормоз, в Холандия, Италия, Белгия и Китайски Тайбей – по 6%.

Момчетата, както и учениците с по-ниски резултати на теста по гражданско образование, са били обект на физически и вербален тормоз по-често. Те са с 4 процентни пункта повече от учениците с високи резултати. Момчетата, които споделят, че са били тормозени, са с 3 процентни пункта повече от момичетата.

Как директорите възприемат тормоза в училище и смятат ли, че той е сериозен проблем, става ясно от данните, представени на следващата фигура. Показан е делът на учениците в училищата, директорите на които са посочили, че поне веднъж месечно са възниквали описаните ситуации.

Данните показват, че най-честите форми на тормоз са тези между учениците. Изглежда, че за форми на насилие в училище сигнализират предимно учениците, но не и техните учители и родители.

За да се определи какви дейности срещу тормоза (включително и кибертормоза) се предприемат най-често в училище, се използват няколко въпроса с предварително дефинирани възможности, сред които: срещи и дискусии с ученици и родители, конкретни обучения на учителите, конференции и срещи с експерти и др.

Следващата фигура показва процента на учениците в училищата, директорите на които са посочили, че през учебната година са били осъществени описаните дейности за предотвратяване на тормоза.

В почти всички държави в изследването се акцентира върху инициативите за информиране на учениците за тормоза и за формиране на умения за отговорно поведение в интернет. Като цяло, дейностите срещу тормоза се осъществяват преди всичко в класната стая (ICCS средно: 94%, България: 98%). От друга страна, сравнително по-рядко се провеждат инициативи срещу тормоза, предназначени за учителите, като обучения за повишаване на тяхната увереност безопасно да използват интернет, но и да могат да формират такива умения у учениците. Най-слабо застъпени са специализираните конференции и семинари по теми, свързани с тормоза и кибертормоза.

Колко сериозен е проблемът с тормоза в училище и защо е важно той да бъде проучен задълбочено? Друго международно изследване – PISA 2015 – също целенасочено изследва тормоза в училище. Целевата група на PISA не се различава съществено от целевата група на ICCS – тя включва 15 – 16-годишните ученици. Данните, които са събрани през 2015 г. при провеждането на PISA 2015, не се различават съществено от данните на ICCS 2016. Те допълват общата представа за този проблем в българските училища. Ето накратко какви изводи бяха направени от PISA¹⁴.

Данните показаха, че тормозът – физически и вербален – е разпространен навсякъде. Средно в държавите от ОИСР 11% учениците са посочили, че сравнително често (няколко пъти на месец) са били обект на подигравки (България 12%); 8% – че за тях са били разпространявани обидни и неверни слухове (България 12%), и т.н. Средно около 12% от учениците в ОИСР са били жертва на някаква проява на тормоз, докато в България това са 25% (всеки четвърти ученик). Момчетата по-често са ставали обект на тормоз в сравнение с момичетата, но за момичетата по-често са били разпространявани неприятни слухове.

Тормозът има ясно изразено отрицателно въздействие върху образователните постижения на учениците, тъй като влияе върху способността им да се фокусират върху учебните задачи. Например

¹⁴ PISA in Focus №74. Публикацията е достъпна на: http://www.oecd-ilibrary.org/education/how-much-of-a-problem-is-bullying-at-school_728d6464-en

според данните на PISA учениците в училищата, в които тормозът е по-често срещан, имат с 47 точки по нисък резултат по природни науки в сравнение с учениците в училищата с по-ниски нива на тормоз.

Тормозът е една от най-жестоките форми на стрес, на които учениците са подложени. Продължителният стрес може да доведе до сериозни проблеми, свързани не само с образованието на учениците, но и с тяхното психическо и емоционално развитие, с общуването и адаптирането им към училищната среда. Около 26% от учениците, които често са били обект на тормоз, посочват сравнително ниско равнище на удовлетвореност от живота. Жертвите на тормоз в училище често решават да не посещават училище, което несъмнено се отразява на тяхната подготовка.

Без съмнение, ограничаването и преодоляването на проявите на тормоз в училище ще доведе до подобряване на цялостния училищен климат и до създаване на подкрепяща среда за учениците. В училищата, в които се констатира сравнително ниски нива на вербален и физически тормоз, учениците са по-склонни да спазват общоприетите правила и да ги приемат като честен и необходим позитивен регулатор на взаимоотношенията си с останалите ученици и с учителите.

Гражданска изява на учениците в училище

Участието и ангажирането на учениците с граждански инициативи в училището или в местната общност има голямо значение за формирането на знания и умения за активно гражданство. Данните от изследването показват, че в почти всички училища са създадени някакви възможности за гражданска изява на учениците. На следващата фигура са показани най-разпространените форми на гражданско участие в българските училища и средно в държавите в ICCS 2016.

Най-широко разпространени сред всички ученици, в това число и сред българските, са спортните и културните прояви. По-малко ученици участват в инициативи, свързани с опазването на културното наследство, както и в различни мултикултурни прояви. Можем да предположим, че в българските училища почти не се осъществяват проекти или инициативи за популяризиране или в защита на човешките права, тъй като сравнително малък дял български ученици са се включвали в такива дейности – почти два пъти по-малко български осмокласници в сравнение с връстниците им от останалите държави в изследването. Най-слаб е интересът на учениците във всички държави към инициативи като посещение на политически и държавни институции. И по този показател делът на

българските ученици, които са се включвали в такива дейности, е значително по-малък от дела на учениците в останалите държави.

Делът на учениците, които се ангажират с конкретни граждански прояви, може да се приема като своеобразен показател за фокуса на гражданското образование в съответната държава. Например ето държавите, които се отличават със съществено по-голям дял ученици, участвали в различни граждански инициативи в училище и в местната общност:

- Дейности, свързани с опазването на околната среда: Словения – 83% от учениците, Хърватия и Доминиканската република – 76%, Мексико – 73%, Финландия – 71%, и Италия – 70%.
- Проекти за защита на човешките права: Хърватия и Мексико – 65% от учениците, Швеция – 64%, Италия – 62%, Доминиканската република – 60%.
- Инициативи в подкрепа на хора или групи в неравностойно положение: Белгия – 74% от учениците, Финландия – 56%, Словения – 54%.
- Мултикултурни или межкултурни инициативи: Русия – 95% от учениците, Чили – 66%, Перу – 62%, Латвия – 61%.
- Дейности за опазване на културното наследство: Доминиканска република – 66% от учениците, Русия – 62%, Латвия – 56%, Мексико и Словения – по 55%.
- Посещения на политически и държавни институции: Дания – 38% от учениците, Естония – 35%, Норвегия – 34%, Швеция – 33%, Малта – 32%.

Осъществяването на граждански инициативи зависи и от наличните икономически, обществени и културни ресурси. Доколко са създадени предпоставки и условия за гражданска активност и изява на учениците в училището и местната общност, се вижда от данните на следващата фигура. Те позволяват да се очертае обобщена картина на възможностите за гражданско участие на учениците в обществения живот в България, представени в сравнение с усреднените показатели за останалите държави в ICCS 2016. Данните са предоставени от директорите на училищата. Те отразяват процента на учениците, които учат в училища, намиращи се в район, в който е осигурен съответният ресурс. Очевидно е, че националните данни не се отличават съществено от международните, дори в отделни аспекти ресурсното осигуряване на българските ученици, а с това и възможностите им за гражданска изява са много по-добри.

Обучението по гражданско образование и най-често използваните преподавателски методи и практики в класната стая

Кои са най-често използваните преподавателски методи по време на уроците по гражданско образование и в какви специфични дейности участват учениците, става ясно от информацията, която учителите по гражданско образование предоставят, попълвайки въпросник за учителя. Описани са конкретни подходи, като учителите трябва да посочат, колко често ги прилагат в обучението по гражданско образование. Така могат да се определят кои са доминиращите преподавателски практики на българските учители и кои са дейностите, в които най-често се включват учениците в клас. Фигурата, която следва, илюстрира какъв процент от българските ученици и съответно в останалите държави използват най-често описаните методи на обучение. Данните позволяват да се направят няколко извода. Учителите по гражданско образование в България по-рядко използват подходи, които поощряват инициативността и самостоятелната работа на учениците в сравнение с учителите в останалите държави в изследването. Например значително по-малък е делът на българските учители, които изискват от учениците да проучват и анализират информация, самостоятелно да планират дейността си и да работят в групи. Почти два пъти по-малко са българските учители по гражданско образование, които поощряват учениците да предлагат теми за дискусия в учебните часове. От друга страна, много по-често българските ученици работят с текста на учебника и си правят записки, слушайки лекцията на учителя в час. Следователно в обучението по гражданско образование в българското училище в по-голяма степен са застъпени методи, които създават предпоставки за пасивно учене, отколкото за активно учене на учениците.

Гражданското образование е интерактивна дейност, която изисква активното участие и инициативността на учениците. Поради това преобладаването на т.нар. традиционни методи на преподаване, които в повечето случаи поставят ученика в пасивна роля по време на час, не допринасят за формирането на граждански компетентности и поощряването на активно гражданско участие. От друга страна, прилагането на методи, стимулиращи активното учене на учениците, изисква повече учебно време, както и подготовка на учителите, ориентирана към овладяване и използване на интерактивни методи на преподаване.

Участват ли българските учители в квалификационни дейности, свързани с обучението по гражданско образование, става ясно от данните в таблица 10. Таблицата показва дела на учителите по държави, които са участвали в обучителни семинари и курсове по конкретни теми от областта на гражданското образование. Разликите между държавите са очевидни и в отделни области те са съществени.

Най-много български учители са се включили в обученията за решаване на конфликти (66%), а най-малко – в обученията на тема „Гласуване и избори“. Данните показват, че по-малко български учители са участвали в квалификационни дейности в сравнение със своите колеги от останалите държави в изследването. Изключение наблюдаваме само в две тематични области – „Решаване на конфликти“ и „Европейският съюз“. И в двете области обаче разликата между дела на българските учители и средните показатели за изследването не е съществена.

Участието на българските учители в обученията по шест тематични области е значително по-ограничено в сравнение с учителите от останалите държави, а именно:

- Права на човека
- Гласуване и избори
- Околна среда и устойчиво развитие
- Равни възможности за мъжете и жените
- Отговорно използване на интернет
- Критично и самостоятелно мислене.

Таблица 10. Дял на учителите (в %), които са участвали в обучения по теми, свързани с гражданското образование (по данни на самите учители)

Държава	Права на човека	Гласуване и избори	Глобално общество и международни организации	Околна среда и устойчиво развитие	Емиграция и имиграция	Равни възможности за мъжете и жените	Граждански права и отговорности	Конституция и политически системи	Отговорно използване на интернет	Критично и самостоятелно мислене	Решаване на конфликти	Европейският съюз
Белгия	36 (2,5) ▼	34 (2,1) ▼	32 (1,9) ▼	41 (2,0) ▼	33 (2,0) ▼	35 (2,0) ▼	36 (1,9) ▼	35 (1,9) ▼	56 (2,4) ▼	56 (2,0) ▼	54 (2,2) ▼	35 (2,2) ▼
България	43 (5,6) ▼	34 (5,5) ▼	41 (5,6)	40 (5,6) ▼	42 (4,8)	38 (4,8) ▼	51 (6,1)	45 (6,1)	41 (5,3) ▼	46 (5,3) ▼	66 (5,4)	47 (5,2)
Чили	41 (4,2) ▼	32 (4,1) ▼	23 (3,4) ▼	40 (4,4) ▼	24 (3,5) ▼	36 (3,7) ▼	42 (4,1) ▼	31 (4,1) ▼	41 (3,6) ▼	43 (4,3) ▼	56 (3,8) ▼	-
Китайски Тайбей	87 (2,7) ▲	82 (3,4) ▲	63 (4,1) ▲	86 (2,8) ▲	42 (3,2)	93 (2,5) ▲	88 (2,9) ▲	80 (3,6) ▲	80 (3,1) ▲	80 (3,8) ▲	82 (3,0) ▲	-
Колумбия	74 (4,1) ▲	82 (3,1) ▲	47 (2,7)	82 (2,4) ▲	49 (3,1)	71 (3,1) ▲	80 (2,2) ▲	67 (3,2) ▲	72 (2,8) ▲	75 (4,0) ▲	82 (2,2) ▲	-
Хърватия	32 (1,4) ▼	17 (1,0) ▼	16 (1,1) ▼	28 (1,5) ▼	16 (1,2) ▼	23 (1,3) ▼	29 (1,5) ▼	19 (1,1) ▼	41 (1,5) ▼	32 (1,4) ▼	44 (2,2) ▼	20 (1,1) ▼
Доминиканска република	70 (5,0) ▲	68 (4,6)	50 (5,6)	77 (3,9) ▲	57 (4,4) ▲	70 (5,7) ▲	76 (5,0) ▲	65 (5,9) ▲	68 (5,8)	69 (5,9)	75 (5,1) ▲	-
Финландия	46 (2,8) ▼	25 (2,1) ▼	41 (2,0)	60 (2,3)	34 (2,3) ▼	45 (3,0) ▼	46 (2,7) ▼	28 (2,1) ▼	63 (1,8)	67 (2,4) △	48 (1,9) ▼	32 (2,0) ▼
Италия	47 (2,2) ▼	18 (1,8) ▼	27 (2,0) ▼	49 (2,5) ▼	44 (2,4)	31 (2,2) ▼	43 (2,4) ▼	34 (2,2) ▼	62 (2,5)	36 (2,5) ▼	47 (2,7) ▼	33 (2,4) ▼
Латвия	87 (2,6) ▲	64 (4,2) ▲	77 (3,9) ▲	80 (3,0) ▲	64 (4,5) ▲	70 (3,9) ▲	89 (2,6) ▲	68 (4,1) ▲	86 (2,7) ▲	94 (1,4) ▲	94 (1,6) ▲	78 (3,2) ▲
Литва	59 (3,8)	46 (3,5)	59 (4,5) ▲	59 (3,0)	56 (3,7) ▲	43 (3,8) ▼	65 (4,0)	60 (4,0) ▲	66 (2,5)	72 (2,7) ▲	82 (3,1) ▲	78 (3,7) ▲
Малта	34 (4,5) ▼	11 (2,9) ▼	27 (4,3) ▼	42 (4,3) ▼	37 (4,4) ▼	49 (4,7)	46 (4,6) ▼	16 (3,2) ▼	62 (4,2)	48 (5,5) ▼	45 (5,1) ▼	22 (3,9) ▼
Мексико	85 (2,9) ▲	60 (4,4) ▲	49 (5,1)	76 (4,7) ▲	64 (5,8) ▲	82 (3,9) ▲	81 (4,3) ▲	57 (4,3)	66 (5,1)	72 (4,2)	85 (3,4) ▲	-
Норвегия	38 (3,8) ▼	28 (2,5) ▼	38 (4,2)	32 (3,6) ▼	35 (2,8) ▼	32 (3,7) ▼	28 (3,1) ▼	39 (3,3) ▼	43 (3,9) ▼	35 (3,7) ▼	34 (3,0) ▼	28 (3,0) ▼
Перу	86 (3,1) ▲	89 (2,8) ▲	67 (3,2) ▲	89 (2,9) ▲	84 (3,1) ▲	91 (2,9) ▲	92 (2,4) ▲	80 (3,9) ▲	77 (3,2) ▲	87 (2,9) ▲	88 (3,3) ▲	-
Словения	65 (2,1) △	47 (2,8)	42 (2,5)	55 (2,4)	43 (2,5)	48 (2,6) ▼	63 (2,2)	64 (2,4) ▲	80 (1,5) ▲	75 (1,6) ▲	81 (1,6) ▲	59 (2,3) ▲
Швеция	50 (4,4)	44 (4,7)	54 (4,0) △	56 (4,3)	44 (4,3)	47 (4,3)	54 (4,2)	50 (4,3)	37 (3,7) ▼	49 (4,1) ▼	43 (3,8) ▼	40 (4,2)
ICCS 2016 средно	58 (0,9)	46 (0,8)	44 (0,9)	58 (0,8)	45 (0,9)	53 (0,9)	59 (0,9)	49 (0,9)	61 (0,8)	61 (0,9)	65 (0,8)	43 (1,0)
Държави, които не са изпълнили изискванията за извадката на учителите												
Дания	61 (6,8)	69 (5,4)	65 (6,5)	50 (5,6)	48 (7,2)	52 (6,8)	75 (4,9)	77 (5,4)	34 (5,9)	75 (5,2)	56 (6,5)	63 (5,9)
Естония	53 (6,9)	41 (5,9)	50 (7,9)	71 (5,6)	55 (7,3)	51 (7,7)	57 (9,3)	49 (7,4)	78 (6,3)	68 (5,8)	73 (4,9)	54 (9,2)
Корея	54 (4,2)	32 (3,7)	35 (3,3)	45 (3,9)	28 (2,7)	54 (4,1)	52 (3,8)	37 (3,5)	69 (3,3)	49 (4,2)	61 (3,6)	
Холандия	29 (2,8)	33 (2,6)	39 (2,6)	46 (3,1)	39 (3,0)	37 (2,9)	36 (3,2)	39 (2,8)	57 (2,8)	61 (2,2)	51 (2,7)	41 (2,8)
Русия	94 (2,0)	93 (2,1)	90 (2,1)	90 (2,7)	86 (3,1)	89 (2,6)	95 (2,0)	96 (1,2)	90 (2,5)	89 (3,1)	91 (2,6)	
Националните резултати са:												
Над средното с повече от 10 процентни пункта ▲												
значително по-високи от средното △												
значително по-ниски от средното ▼												
под средното с повече от 10 процентни пункта ▼												

От друга страна, преобладаващата част от учителите в повечето държави, които участват в изследването през 2016 г., смятат, че са добре подготвени да преподават почти всички от изброените теми. Голям е делът и на българските учители, които преценяват, че са достатъчно добре подготвени да преподават:

- Права на човека – 90% (ICCS средно – 87%)
- Гласуване и избори – 92% (ICCS средно – 81%)
- Глобално общество и международни организации – 82% (ICCS средно – 67%)
- Околна среда и устойчиво развитие – 83% (ICCS средно – 84%)
- Емиграция и имиграция – 82% (ICCS средно – 76%)
- Равни възможности за мъжете и жените – 88% (ICCS средно – 90%)
- Граждански права и отговорности – 89% (ICCS средно – 90%)
- Конституция и политически системи – 85% (ICCS средно – 73%)
- Отговорно използване на интернет – 80% (ICCS средно – 79%)
- Критично и самостоятелно мислене – 88% (ICCS средно – 89%)
- Решаване на конфликти – 88% (ICCS средно – 87%)
- Европейският съюз – 96% (ICCS средно – 73%).

ЕВРОПЕЙСКИ МОДУЛ

Както вече посочихме, инструментариумът на ICCS 2016 включва европейски модул, предназначен за учениците от държавите в Европейския съюз (ЕС). С него се проучват специфични за Европейския регион характеристики на гражданското образование. Петнадесет държави/региона, които участваха в ICCS 2015, се включиха и в регионалния модул. Това са: Швеция, Норвегия, Дания, Холандия, Белгия, Италия, Малта, Финландия, Естония, Латвия, Литва, Словения, Хърватия, България и регион Северен Рейн-Вестфалия (Германия).

Европейският модул съдържа 11 въпроса, с които се проучват мнението и интересът на учениците по проблеми и въпроси, свързани с Европа и Европейския съюз. Изследователският интерес се фокусира в следните съдържателни области:

- Европейска идентичност и какво означава за учениците да бъдеш европеец.
- Присъствието на Европа и европейската тематика в учебните програми.
- Отношението на учениците към свободата и ограниченията за придвижване и имиграция в Европа.
- Представите на учениците за Европа и нейното бъдеще.

Как учениците възприемат своята европейска идентичност?

Европейската идентичност и нейните характеристики са обект на редица изследвания през последните години, както и на анализи доколко хората осъзнават своята принадлежност към Европа и ЕС. Някои изследвания са посветени конкретно на връзката между националната идентичност на гражданите, от една страна, и принадлежността им към по-широката общност на ЕС, от друга. Според едни автори националната и европейската идентичност могат да съжителстват позитивно, но според други националната идентификация е препятствие за ефективната европейска интеграция.

Европейският модул на ICCS използва няколко въпроса, чрез които се измерва доколко учениците възприемат себе си като европейци (европейска идентичност). На базата на данните от отговорите на учениците на тези въпроси се формира скала, показваща степента на осъзнаване на европейската им идентичност.

Резултатите показват, че мнозинството от учениците имат силно чувство за европейска идентичност. Най-силно изразено е то сред учениците във Финландия (56 точки от скалата), Хърватия, Норвегия и Словения (по 55 точки), Литва, Малта и Италия (по 54 точки). Индексът на тези държави е по-висок от средния индекс за ICCS от 53 точки. Индексът на българските ученици е незначително по-нисък – 52 точки. Най-ниско равнище на възприятието за европейска идентичност се наблюдава в Латвия – индексът е 48 точки.

В повечето държави от ICCS момичетата изразяват по-силно чувство за европейска идентичност в сравнение с момчетата. В България обаче не се наблюдава разлика между възприятията на момичетата и момчетата.

Следващата графика показва дела на учениците в България и средно в изследването, които са отговорили положително на въпросите, чрез които се определя доколко те възприемат себе си като европейци и какво означава за тях да бъдеш европеец.

Мнозинството от учениците показват чувство на принадлежност към Европа и ЕС. Делът на българските ученици, осъзнаващи ясно своята европейска принадлежност, не се отличава съществено от средните показатели за изследването, макар че във всички аспекти е с няколко процентни пункта по-нисък. Ако проследим данните за отделните държави, участвали в европейския модул, ще видим, че те варират значително. Например:

- Най-много ученици се гордеят, че тяхната държава е член на ЕС, в Белгия и Литва (по 93%), а най-малко – в Латвия (84%).
- Най-голям дял ученици се чувстват като част от ЕС в Италия (89%), а най-малък – в Холандия (61%).
- Най-много ученици възприемат себе си първо като гражданин на Европа, а след това като гражданин на света, в Хърватия (89%) и най-малко – в Латвия (67%).
- Най-голям дял ученици се чувстват като част от Европа в Италия (93%), а най-малък дял – отново в Латвия (73%).
- Най-много ученици се гордеят, че живеят в Европа, в Белгия, Финландия и Норвегия (по 96%), а най-малко – в Латвия (87%).
- Най-много ученици се възприемат като европейци в Хърватия, Финландия и Словения (по 98%), а най-малко – в България и Швеция (по 91%).

Присъствието на Европа и европейската тематика в учебните програми

Според доклада на мрежата „Евридика“ от 2012 г.¹⁵ европейската тематика е представена достатъчно задълбочено в учебните програми в повечето от европейските държави. Акцентът е върху теми като: европейска идентичност; европейска история, култура и литература; икономическо, политическо и социално развитие на Европа; институции на ЕС и тяхното функциониране и др.

Европейският модул на ICCS, от своя страна, цели да проучи до каква степен на учениците е предоставена възможност да изучават в училище различни аспекти, свързани с ЕС и Европа, сред които:

- политически и икономически системи на европейските държави;
- история на Европа;
- политически и обществени проблеми на европейските държави;

¹⁵ EURYDICE. (2012). Citizenship Education in Europe. Brussels.

- политическа и икономическа интеграция между европейските държави (например ЕС).

Резултатите са представени на следващата фигура. Тя показва колко процента от българските ученици са посочили, че са имали възможност да се запознаят в училище с изброените проблеми или теми. Националните данни са сравнени с усреднените данни на държавите в ICCS.

И четирите изброени аспекта, свързани с Европа и ЕС, са застъпени по-ограничено в обучението по гражданско образование в българското училище в сравнение с останалите участници в изследването. Учениците имат най-голяма възможност да изучават историята на Европа. Изучаването на останалите европейски теми е представено по-слабо, като около половината от учениците са посочили, че са имали възможност да се запознаят с тях в училище.

Отношението на учениците към свободата и ограниченията за придвижване, както и към имиграцията в Европа

Правото на европейските граждани свободно да се придвижват и да пребивават на територията на държавите членки на ЕС, е фундаментално условие за създаването на обединено икономическо пространство в рамките на Съюза. Как младите хора се отнасят към свободата на придвижване в ЕС и възможните ограничения за това, става ясно от отговорите им на шест въпроса, които са включени в европейския модул на ICCS. Данните са представени на следващата графика.

Почти всички ученици във всички държави в изследването подкрепят свободното придвижване и трудовата мобилност в рамките на ЕС. Същевременно значително по-малък дял от учениците – около една трета – са склонни да приемат различни форми на ограничение на придвижването и наемането на работа при определени условия. Момчетата са по-склонни да приемат ограничаване на свободното придвижване, отколкото момичетата. Освен това учениците с по-високи резултати на теста на ICCS във всички държави също смятат, че трябва да има известно и при определени условия ограничаване на свободата на придвижване, за разлика от учениците с по-ниски резултати.

Според данни на „Евростат“ през 2015 г. 4 700 000 души са имигрирали в някоя от държавите в ЕС. Сред тях приблизително 2 700 000 души идват от държави извън Съюза. През последните години миграционната криза достигна застрашителни размери и се превърна в заплаха за икономическата и политическата стабилност на европейските държави. Без съмнение, днес това е един от най-важните проблеми на европейско равнище наред с тероризма. Допитването до учениците, осъществено чрез европейския модул на ICCS, също показва, че за мнозинството от тях имиграцията и тероризмът са най-важните проблеми на европейските държави. Освен това изследването проучва също и отношението на осмокласниците към имиграцията и принципа за равните права и възможности за имигрантите. Нагласите на учениците се измерват посредством следните няколко въпроса, включени в европейския модул:

- Имигрантите трябва да имат възможност да продължат да говорят на собствения си език.
- Децата на имигрантите трябва да имат същите възможности за образование, каквито имат и другите деца в страната.
- Имигрантите, които живеят в страната няколко години, трябва да имат възможност да гласуват на избори.
- Имигрантите трябва да имат възможност да следват своите обичаи и начин на живот.
- Имигрантите трябва да имат същите права като всички останали в държавата.

Данните от отговорите на учениците позволяват да се формира скъла, която илюстрира отношението им към принципа за равни права на имигрантите. Най-висок индекс имат учениците в Швеция (53 точки), а най-нисък – учениците в Латвия (43 точки). Индексът на българските ученици е сравним със средния индекс за участниците в изследването: съответно 46 и 48 точки. Сравнението с данните от ICCS 2009 показва, че през 2016 г. по-малко ученици приемат, че имигрантите трябва да имат равни права с останалите граждани, отколкото през 2009 г. Тази динамика е най-ясно изразена сред българските ученици, като техният индекс се е понижил през 2016 г. с 6 точки (средно за изследването понижението е 0,6 точки).

В повечето държави момчетата са по-склонни да приемат, че имигрантите трябва да имат същите права, както и останалите граждани, в сравнение с момчетата. Най-съществена разлика между нагласите на момчетата и момчетата се наблюдава във Финландия (6 точки разлика) и Швеция (около 5 точки разлика). В България разликата не е чак толкова голяма (2 точки, каквато е и средната разлика за изследването). Както може да се предполага, по-толерантни са учениците с по-високи резултати на теста за разлика от учениците с по-ниски резултати, които са по-малко склонни да приемат, че имигрантите трябва да имат равни права.

Фигурата, която следва, съдържа информация за дела на учениците в България и средно в изследването през 2016 г., избрали възможност „напълно съгласен/съгласна“ и „съгласен/съгласна“ по отношение на следните няколко твърдения.

По повечето въпроси позицията на българските ученици не се различава съществено от позицията на учениците от останалите държави. Независимо от това има два аспекта, при които наблюдаваме разлики, които заслужават нашето внимание.

Най-малко български ученици – едва половината – приемат, че имигрантите трябва да могат да гласуват на избори в страната, в която пребивават. Мнението на българските ученици по този въпрос най-съществено се различава от мнението на учениците в останалите държави в изследването – разликата възлиза на 20 процентни пункта.

Значителна е разликата между българските ученици и останалите участници в изследването и по въпроса дали имигрантите трябва да имат същите права като всички останали граждани на държавата, в която пребивават – 12 процентни пункта.

Представите на учениците за Европа и нейното бъдеще

Сътрудничеството сред европейските държави е жизнено важно за поддържането на общо европейско пространство, за единството на гражданите, които споделят общи ценности, и за решаването на общите проблеми. Тази концепция е в основата на осем въпроса в европейския модул, които имат за цел да проучат представите и очакванията на учениците за развитието и бъдещето на Европа и ЕС. Както се вижда, тези въпроси обхващат всички по-значими аспекти на европейската интеграция и сътрудничество.

- Европейските държави трябва да си сътрудничат в опазването на околната среда (например чрез програми за намаляване на замърсяването, програми за борба с климатичните промени).
- Европейските държави трябва да си сътрудничат, за да гарантират високи равнища на трудова заетост.
- Европейските държави трябва да си сътрудничат, за да укрепят икономиките си.
- Образованието, придобито в една европейска държава, трябва да се признава във всички останали европейски държави.
- Европейските държави трябва да имат европейска армия за миротворски мисии.
- Европейските държави трябва да си сътрудничат за предотвратяване на тероризма и борбата с него.
- Европейските държави трябва да си сътрудничат, за да предоставят убежище на хора, преследвани в своите страни по расови и религиозни причини или заради политическите си позиции.

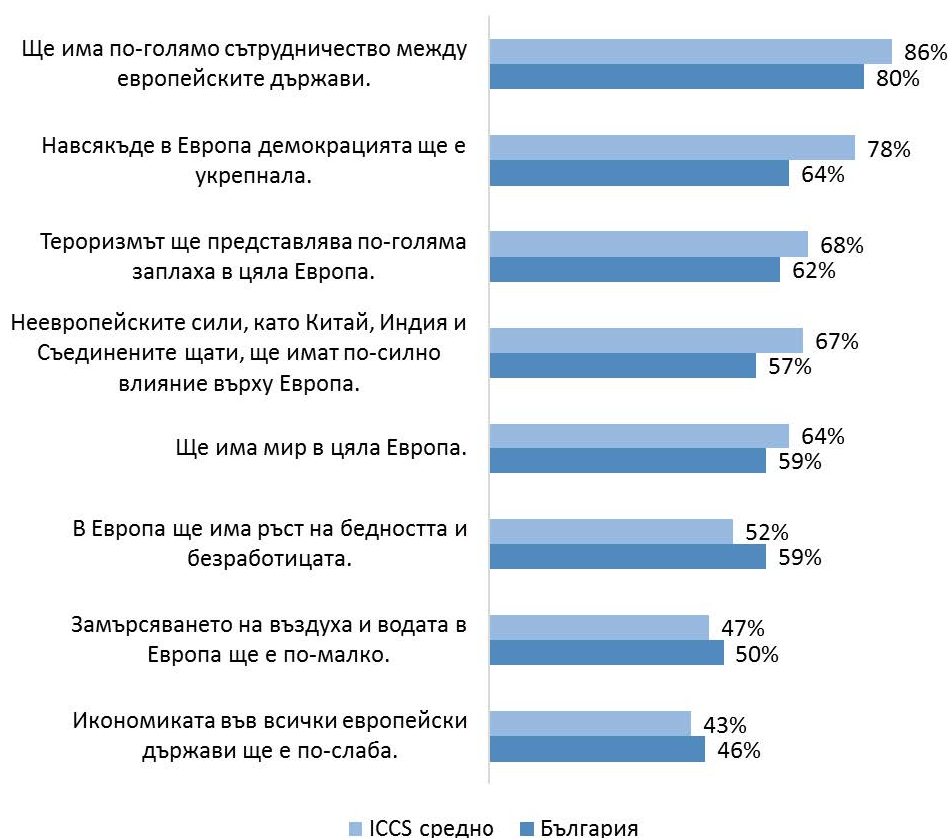
Мнението на българските ученици по тези въпроси е представено на фигурата, която следва. Направено е сравнение с усреднените показатели на ICCS.

Мнозинството от учениците подкрепят интеграцията и сътрудничеството между европейските държави в различните им форми, но най-вече в областта на икономиката, трудовата заетост и опазването на околната среда. Например почти всички ученици изразяват мнение, че европейските

държави трябва да си сътрудничат в опазването на околната среда. Значителна е подкрепата и за икономическата интеграция, както и борбата с тероризма и безработицата. От друга страна, най-малко са учениците, които смятат, че европейските държави трябва да формират европейска армия за миротворски мисии.

Как изглежда бъдещето на Европа според учениците, участвали в ICCS 2016? Европейският модул на ICCS проучва позитивните и негативните очаквания на учениците към бъдещето на Европа и сътрудничеството на европейските държави. Целта е също да се определят възможните проблеми и заплахи за Европа според младите хора. За целите на измерването са разработени няколко позитивни и негативни сценария за бъдещето на Европа, като учениците трябва да посочат доколко те са възможни според тяхната преценка. Данните на следващата фигура показват дела на учениците в България и средно в ICCS, които смятат за възможни следните сценарии за развитието на Европа.

Общият преглед на резултатите показва, че според учениците сътрудничеството между европейските държави ще се засилва и демокрацията ще укрепва. За около две трети от тях в Европа ще има мир, а влиянието на държави, като Китай, Индия и САЩ, върху европейските дела ще се засилва. Според значителна част от учениците обаче ще се увеличава заплахата от тероризма; бедността и безработицата също ще представляват проблем за развитието на Европа. Независимо че около две трети от учениците не смятат, че икономиката на европейските държави ще отслабва, то почти половината от тях приемат, че бедността и безработицата ще се увеличават.

Българските ученици са по-скоро песимисти, отколкото оптимисти по отношение на близкото бъдеще на Европа в сравнение със своите връстници в останалите държави. Например сред всички участници в този модул на изследването най-малко са българските ученици, които смятат, че в близко бъдеще (след около 10 години) навсякъде в Европа демокрацията ще е укрепнала.

Ако проследим данните на останалите участници в европейския модул, ще видим, че най-много ученици в Дания, Финландия, Италия, Литва, Холандия и Норвегия смятат, че в бъдеще ще се постигне

много по-голямо сътрудничество между европейските държави, а най-малко – в Словения, България и Хърватия.

Най-много ученици в Дания, Финландия, Малта, Холандия и Швеция вярват, че бъдещето на Европа ще е мирно, а най-малко – в Словения, Латвия, Литва и България.

Най-високи са очакванията за засилване на тероризма в Италия, Малта, Белгия и Словения. Най-много ученици в Словения, Италия, България и Малта смятат, че бедността и безработицата ще се увеличават, а най-малко – в Дания, Холандия и Литва.

Повечето ученици имат положително отношение и доверие в Европейския съюз и неговите институции. Например 70% средно за изследването и 66% в България имат доверие в Европейската комисия, а 72% (ICCS средно) и 69% (България) – в Европейския парламент. Въпреки това, запитани дали биха гласували на местни, национални и европейски избори, най-малък дял ученици посочват, че биха гласували на избори за Европейски парламент например. Най-много ученици (България – 84%, ICCS средно – 85%) ще гласуват в бъдеще на местни избори. По-малко в България (79%), но същият дял средно за изследването (85%) ще гласуват на национални избори и най-малко (България и ICCS средно: 65%) ще гласуват на европейски избори.

Регионалният модул включва и въпроси, чрез които се проучват очакванията на учениците за тяхното индивидуално бъдеще. Резултатите показват ясно изразени положителни очаквания по всички аспекти, включени във въпросника, както показва следващата фигура.

Данните показват връзка между професионалния статус на родителите и очакванията на учениците. Например учениците, родителите на които имат по-висок професионален статус, са по-уверени, че ще си намерят постоянна работа в бъдеще. Обратно, в повечето държави учениците, родителите на които имат по-нисък професионален статус, са по-уверени, че финансовото им положение ще е по-добро от това на родителите им. Тази зависимост е изразена най-силно в Белгия, Хърватия, Италия, Холандия, Норвегия и Швеция. Само в България и Латвия наблюдаваме изключение, като очакванията на учениците за по-добро финансово положение пряко корелират с по-висок професионален статус на родителите и обратно.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

ICCS 2016, подобно на предходния етап на изследването, осигурява богата база данни и задълбочена информация за гражданското образование в държавите/регионите, които участват в него. Резултатите позволяват да се проучат особеностите на гражданското образование и мястото му в националните образователни системи; силните и слабите страни в подготовката на учениците за ролята им на граждани, както и нагласите и отношението им към важни проблеми на гражданското общество и активното гражданство.

Преди всичко проучването показва, че във всички участващи държави/региони гражданското образование е част от училищната подготовка на учениците, макар че не съществува един общоприет подход към него. Наблюдава се тенденция училищната подготовка на учениците по гражданско образование да се съчетава с различни форми на извънкласни дейности на местно и национално равнище. Във всички държави училищата имат значителна автономия по отношение на реализацията на гражданското образование.

В 11 от 24-те държави, които участват в ICCS 2016, гражданското образование в VIII клас се осъществява като отделна задължителна учебна дисциплина. В почти всички държави – с изключение само на Колумбия и Естония – то се преподава от учителите по обществени науки. В 17 държави гражданското образование се осъществява и като интегративна част в няколко други учебни предмета или чрез конкретни теми, включени в учебното съдържание на различни учебни предмети. Само в осем държави гражданското образование се провежда и като извънкласна и извънучилищна дейност.

Макар че целите на гражданското образование варират в отделните държави, налице е единомислие по някои съдържателни аспекти, които присъстват в учебните програми на всички държави, участвали в изследването.

- Ключови концепции на гражданското образование, като демокрацията, правата и отговорностите на гражданите.
- Познания за обществените, политическите и гражданските институции и как те функционират.
- Развиване на умения у учениците за изразяване и защита на собствено мнение; формиране на критично и самостоятелно мислене; умения за решаване на конфликти и др.
- Изграждане на основни граждански ценности и нагласи: честност, отговорност, ангажираност, гражданска активност и др.
- Разбиране на процеса на взимане на решения и активно участие в гражданския живот и др.

Резултатите на ICCS 2016 показват, че равнището на подготовка по гражданско образование на учениците значително варира както в рамките на една отделна държава, така и между държавите. В някои държави повечето ученици показват добра подготовка по гражданско образование, докато в други преобладаващата част от учениците показват предимно базисни познания по проблеми и въпроси на гражданското образование. Това поражда значителна разлика между учениците с най-ниски и най-високи постижения както в отделните държави, така и между държавите. Например разликата между най-ниските и най-високите резултати на учениците в изследването (5% от учениците с най-ниски резултати и 5% от учениците с най-високи резултати) е 275 точки, които съответстват на три равнища от скалата на постижения. Най-голяма е разликата между най-ниските и най-високите постижения в България – 349 точки, а най-малка – в Китайски Тайбей (245 точки). Тези данни показват, че усилията на образователните системи, особено в държавите със значителни разлики между резултатите на учениците, трябва да бъдат насочени към осигуряване на обучение по гражданско образование, което да гарантира включването на всички ученици. Акцент следва да се постави върху

използването на методи и образователни похвати, чрез които да се мотивират и подкрепят учениците с ниски постижения. Може да се предположи също така, че ниските резултати по гражданско образование на тези ученици са следствие от тяхната незадоволителна общообразователна подготовка, тъй като в повечето държави, включително България, гражданското образование е част от учебното съдържание по всички учебни предмети.

Сравнението между резултатите на учениците в държавите, участвали в изследванията през 2009 и през 2016 г., показва повишаване на резултатите в почти всички държави с изключение на Италия, където понижението е незначително.

Резултатите от ICCS 2016 потвърждават извода на ICCS 2009, че не съществува положителна връзка между високите резултати на теста и готовността на учениците да участват в граждански инициативи. Например учениците с по-високи резултати са по-склонни да участват в избори в бъдеще, но не планират да се включат в активния политически живот като възрастни. Можем да предположим, че познаването на политическите системи и как те функционират, в това число и негативните аспекти на този процес, не мотивира младите хора да се ангажират с политическа дейност в бъдеще. Трябва обаче да подчертаем, че по-високите резултати на теста положително корелират с намерението на учениците да гласуват на избори като възрастни.

В почти всички държави момчетата имат значително по-високи резултати в сравнение с момчетата (само в Перу и Белгия разликата е несъществена). Най-голяма е разликата между момчетата и момчетата в Малта и България. Социално-икономическият произход на учениците (измерван на базата на професията и образованието на родителите и броя на книгите в дома на ученика) също корелира положително с постиженията им по гражданско образование. В повечето държави учениците, които имат майчин език, различен от езика на теста, или са с имигрантски произход, показват по-ниски резултати. Общественият и семейният произход на учениците се определя като важен предиктор за резултатите им по гражданско образование. Също така учениците, чиито родители проявяват гражданска активност и се интересуват от политически и обществени въпроси, са по-склонни да се ангажират с граждански инициативи в бъдеще.

Дискутира се доколко подготовката и опитът на учениците в училище оказват влияние върху тяхната бъдеща активност като граждани. Данните на ICCS 2016 показват, че учениците, които участват в различни демократични форми в училище, имат положителна нагласа за гражданска активност в бъдеще. Това означава, че училището има потенциал не само да формира знания и умения в областта на гражданското образование, но и да създава нагласи за активно гражданско поведение сред младите хора.

Учениците се информират по политически и обществени въпроси преди всичко от телевизията и от родителите си. Те почти не използват вестниците като източник на информация. Използването на социалните медии като среда на гражданска активност и обмен на информация по проблеми на гражданското общество все още е силно ограничено. Според данните от 2016 и в сравнение с 2009 г. повече ученици са се включвали в дискусии по политически и обществени теми; повишила се е и увереността им да участват в различни граждански инициативи. Положителна промяна се наблюдава и по отношение на нагласите на учениците за участие в граждански инициативи в бъдеще, като при момчетата тя е много по-силно изразена в сравнение с момчетата. Данните от 2016 г. показват също, че повече ученици са се включвали в доброволчески дейности в сравнение с 2009 г.

За преобладаващата част от учениците замърсяването, тероризмът, недостигът на вода и храна, инфекциозните заболявания и бедността са сред най-големите заплахи за бъдещето на света. Разбира се, наблюдават се вариации в отделните държави, които може да са повлияни от местния контекст и социално-икономическата ситуация.

Доверието на учениците в политическите институции, като националното правителство, парламента и съда, е нараснало през 2016 г. в сравнение с 2009 г. Наблюдава се спад в доверието към медиите и хората, като цяло. В държавите с утвърдени демокрации и стабилна икономика учениците с по-високи резултати на теста показват по-високи равнища на доверие към гражданските институции. От друга страна, в държавите с по-високи нива на възприемане на корупцията и ниска управленска ефективност учениците с по-високи резултати показват по-слабо доверие в гражданските институции.

Преобладаващата част от учениците приемат, че хората трябва да имат равни права независимо от своя пол (в много държави), етнически произход или раса (в повечето държави). Тази нагласа е много по-силно изразена сред учениците с по-високи резултати на теста.

В заключение е необходимо да посочим, че настоящият доклад е само първоначален опит данните от ICCS 2016 да бъдат систематизирани и представени във вид, който позволява да се очертае общата картина на гражданското образование в държавите участници, а с това да се подчертае важността на гражданското образование в съвременните общества. Допълнителните анализи на събраната информация ще позволят по-задълбочено да се проучат отделни аспекти на гражданското образование в българските училища, което да допринесе за неговото развитие и по-голяма ефективност.